

Biz maddi dəyərləri insan kapitalına çevirməliyik.

İlham Əliyev

ISSN 2664-4770

E-ISSN 2706-7858

Cild 4, №3, 2021

Vol. 4, №3, 2021

Том 4, №3, 2021

İldə dörd dəfə nəşr olunur.

TƏSİŞÇİ: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ

Peşə təhsili və insan kapitalı

Vocational education and human capital

Профессиональное образование и человеческий капитал

Elmi-praktiki, metodiki jurnal * Scientific-practical and methodological journal *

Научно-практический, методический журнал

Redaksiya heyətinin sədri

İsayev İ.B. (təhsil nazirinin müavini)

Baş redaktor

Balakişiyev Ş.Ş. (f.e.f.d.)

Redaksiya heyətinin üzvləri

Ataşov B.X. (i.e.d., prof., Əməkdar elm xadimi), Əlizadə R.İ. (t.e.d., prof.), Ağayev F.H. (t.e.f.d.), İlyasov M.İ. (p.e.d., prof.), Quliyev N.Ə. (p.e.d., prof.), Vəliyev F.H. (t.e.d., prof.), Seyidov A.K. (a.e.e.d., prof.), Əmiraslanov T.İ. (Əməkdar mədəniyyət işçisi), Əsgərov R.B. (Əməkdar müəllim), Zeynalov V.E., Əliyev Z.M., Mehdiyeva N.B., Camalov H.E.

Chairman of the editorial board

İsayev I.B. (deputy minister of education)

Chief editor

Balakishiyev Sh.Sh. (a.s.s.dr.)

Members of the editorial board

Atashov B.Kh. (prof., dr., Honored scientist), Alizadeh R.I. (prof., dr.), Agayev F.H. (a.s.s.dr.), Ilyasov M.I. (prof., dr.), Guliyev N.A. (prof., dr.), Veliyev F.H. (prof., dr.), Seyidov A.K. (prof., a.s.s.dr.), Amiraslanov T.I. (Honored cultural worker), Asgarov R.B. (Honored teacher), Zeynalov V.E., Aliyev Z.M., Mehdiyeva N.B., Jamalov H.E.

Пред. ред. коллегии

Исаев И.Б. (заместитель министра образования)

Главный редактор

Балакишиев Ш.Ш. (к.ф.н.)

Члены редакционной коллегии

Аташов Б.Х. (д.э.н., проф., Заслуженный деятель науки), Ализаде Р.И. (д.т.н., проф.), Агаев Ф.Г. (д.ф.т.н.), Ильясов М.И. (д.ф.н., проф.), Гулиев Н.А. (д.ф.н., проф.), Велиев Ф.Г. (д.т.н., проф.), Сейдов А.К. (д.с.с.н. проф.), Амирасланов Т.И. (Заслуженный деятель культуры), Аскеров Р.Б. (Заслуженный учитель), Зейналов В.Е., Алиев З.М., Мехтиева Н.Б., Джамалов Х.Е.

"Peşə təhsili və insan kapitalı" jurnalında pedaqogika, texnika, iqtisadiyyat, informatika, ekologiya və digər fundamental elm bölmələri üzrə məqalələr, metodiki yazılar dərc edilir.

The journal "Vocational Education and Human Capital" publishes clauses, and other pieces of information on pedagogy, technology, economics, informatics, ecology and other fundamental sciences, including methodical articles.

В журнале "Профессиональное образование и человеческий капитал" публикуются статьи по педагогике, технике, экономике, информатике, экологии и других фундаментальных науках, а также методологические статьи.

M Ü N D Ə R İ C A T

5 Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı

Yeni dərs ili

6 V.Mirzalıyev. Peşə təhsilinin bu günü və sabahı

Pedaqogika

11 V.Xəlilov. Əmək və istehsalat estetikası

14 H.Əhmədov. Tədris prosesində STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarından istifadə edilməsinin elmi-pedaqoji əsasları

22 R.Mahmudova. Peşə seçimi cəmiyyətin inkişaf amilidir

30 L.Hüseynova. Nizami Gəncəvi irsinin təbliği Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasetinin bir hissəsi kimi

34 L.Allahverdiyeva. Hüquq pedaqogikası pedaqoji elmin mühüm sahəsidir

38 S.Cəfərova. Məktəbdə əmək tərbiyəsinin məqsədi və məzmunu

42 S.Nəsibova. Ailədə iqtisadi tərbiyə işinin aşlanması

İqtisadiyyat

45 V.Məmmədov. İşgaldan azad olunmuş ərazilərdə kiçik və orta bizneslərin inkişafında peşə təhsilinin rolu

51 K.Yusifova. Hüceyrə sistemlərində quduzluq virusu tərəfindən quşların çiçək virusunun fəaliyyətinin zəifləndilməsi

55 T.Bayramov. Qarabağın iqtisadiyyatı: mövcud vəziyyət və yeni perspektivlər

Texnika

60 Ə.Əzizov, A.Həsənli. Xəmirin reoloji xassələrinə görə unun gücünün təyini

62 H.Əhmədov, E.Manafov. Dəmir yolunun üst quruluşunun texniki vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Beynəlxalq əlaqələr (layihələr, təcrübələr)

67 X.Şabanova. “Peşə təmayüllü siniflərin təşkili” layihəsinin tətbiqi əhəmiyyəti

Metodika və innovasiyalar

69 G.Pirverdiyeva. Fənlərarası əlaqələrin keyfiyyəti gələcəyə atılan körpülərin qarantıdır

73 L.Hüseynov. Modul tədris sisteminin peşə hazırlığında rolu

77 V.Balakişiyev. Peşə təhsili müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili

82 N.Zülfüqarova. Hibrid avtomobilərinin səmərəliliyi

85 Q.Qafarov, C.Ataklışiyeva. Səriştəsəslə modulların tədrisində təlim strategiyalarının tətbiqinin nəzəri və praktiki məsələləri

91 P.Fərhadqızı. Şəhid məzunlarımız

93 2021/2022-ci tədris ili üçün peşə təhsili müəssisələrinə tələbə qəbulu

101 Məqalələrin tərtibatı qaydaları

CONTENTS

5 Order of the Cabinet of Ministers

New school year

6 V.Mirzaliev. Vocational education today and tomorrow

Pedagogy

11 V.Khalilov. Aesthetics of labor and production

14 H.Ahmadov. Scientific and pedagogical foundations for the implementation of STEM, STEAM, STREAM technologies in educational practice

22 R.Mahmudova. Career choice as a factor in the development of society

30 L.Huseynova. Popularization of Nizami Ganjavi's heritage as part of the cultural policy of Heydar Aliyev

34 J.Allakhverdieva. Legal pedagogy as an important area of pedagogical science

38 S.Jafarova. Content and purpose of labor education of pupils in school

42 S.Nasibova. Features of the work on inculcating economic education in the family

Economy

45 V.Mammadov. The role of vocational education in the development of small and medium businesses in Karabakh

51 K.Yusifova. Inhibition of the activity of the fowlpox virus by the rabies virus in cellular systems

55 T.Bayramov. The economy of Karabakh: current situation and new perspectives

Technology

60 A.Azizov, A.Hasanli. Determination of flour strength based on the rheological properties of the dough

62 H.Ahmedov, E.Manafov. Assessment of the technical condition of the railway superstructure

International Relations (Projects & Practices)

67 H.Shabanova. The importance of applying the project "Organization of professional classes"

Methodology & Innovations

69 G.Pirverdiyeva. The quality of interdisciplinary bridges is a guarantee of bridges to the future

73 L.Huseynov. The role of the modular education system in vocational training

77 V.Balakishiev. Organization of educational work in vocational education institutions

82 N.Zulfugarova. The efficiency of hybrid cars

85 G.Gafarov, J.Atakishiyeva. Theoretical and practical issues of the implementation of training strategies in the teaching of competency modules

91 P.Farhadgizi. Our martyr graduates

93 Admission of students to vocational education institutions for the 2021/2022 academic year

101 Preparation rules of articles

О ГЛАВЛЕНИЕ

5 Распоряжение Кабинета Министров

Новый учебный год

6 В.Мирзалиев. Профессиональное образование сегодня и завтра

Педагогика

11 В.Халилов. Трудовая и производственная эстетика

14 Г.Ахмедов. Научно-педагогические основы использования в учебном процессе технологии STEM, STEAM, STREAM

22 Р.Махмудова. Карьерный выбор как фактор развития общества

30 Л.Гусейнова. Проповедение наследия Низами Ганджави как часть культурной политики Гейдара Алиева

34 Л.Аллахвердиева. Юридическая педагогика как важная область педагогической науки

38 С.Джафарова. Цель и содержание трудового воспитания учащихся в школе

42 С.Насибова. Прививание экономического образования в семье

Экономика

45 В.Мамедов. Роль профессионального образования в развитии малого и среднего бизнеса в Карабахе

51 К.Юсифова. Торможение активности вируса оспы птиц вирусом бешенства в клеточных системах

55 Т.Байрамов. Экономика Карабаха: современное состояние и новые перспективы

Техника

60 А.Азизов, А.Гасанлы. Определение силы муки на основе реологических свойств теста

62 Г.Ахмедов, Э.Манафов. Оценка технического состояния верхнего строения пути на основе комплексных показателей при помощи диагностической системы

Международные отношения (проекты и практики)

67 Х.Шабанова. Актуальность применения проекта «Организация профессиональных классов»

Методика и инновации

69 Г.Пирвердиева. Качество междисциплинарных отношений - это гарантia мостов в будущее

73 Л.Гусейнов. Модульная система образования и ее роль в профессиональной подготовке

77 В.Балакишиев. Организация воспитательной работы в учреждениях профессионального образования

82 Н.Зульфугарова. Эффективность гибридных автомобилей

85 Г.Кафаров, Дж.Атакишиева. Теоретические и практические вопросы реализации тренировочных стратегий при обучении модулям компетентности

91 П.Фархадгызы. Наши шехиды выпускники

93 Прием студентов в учреждения профессионального образования на 2021/2022 учебный год

101 Правила редактирования статей

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ NAZİRLƏR KABİNƏTİ

SƏRƏNCAM

“2021/2022-ci tədris ili üçün peşə təhsili müəssisələrinə tələbə qəbulu”nun təsdiq edilməsi barədə

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 5 sentyabr tarixli, 156 nömrəli Fermanının 2.2-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təklifini nəzərə alaraq:

“2021/2022-ci tədris ili üçün peşə təhsili müəssisələrinə tələbə qəbulu” Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi üzrə 20580 yer, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi üzrə 480 yer, İqtisadi Zonaların İnnişafı Agentliyi üzrə 200 yer olmaqla təsdiq edilsin (əlavə olunur).

Bakı şəhəri, “15” sentyabr 2021-ci il

№ 547s

Yeni dörs ili

PEŞƏ TƏHSİLİNİN BU GÜNÜ VƏ SABAHI

Valeh Mirzaliyev,

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi yanında

Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin direktoru

e-mail: Valeh.Mirzaliyev@ptda.edu.az

Peşə təhsil pilləsinin müasir standartlara cavab verməsini təmin etmək üçün peşə təhsilinin əlçatanlığının və əhatəliliyinin artırılması, məzmun-keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi, maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və idarəetmənin optimallaşdırılması labüddür. Söyügedən təhsil pilləsinin iqtisadiyyatın inkişafına birbaşa töhfə verdiyini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-ci il tarixli Fərmanı ilə ölkəmizdə peşə təhsili və təliminin inkişafı ölkənin 11 əsas prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmiş, "Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi" hazırlanmış və təsdiq edilmişdir. Strateji Yol Xəritəsində göstərildiyi kimi, peşə təhsili sahəsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, bu sahədə yeni qanunun qəbul edilməsi əsas hədəflərdən birinə çevrilmişdir. Beynəlxalq təcrübə, yerli reallıqlar da nəzərə alınmaqla, respublikamızda ilk dəfə "Peşə təhsili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu hazırlanaraq tətbiqinə başlanılmış, eləcə də digər sənədlərin hazırlanması ilə ölkəmizin peşə təhsili sisteminin normativ-hüquqi bazası təkmilləşdirilmişdir. Yeni qanunun tətbiqi ölkəmizin peşə təhsilinin inkişafında artıq öz töhfəsini verməyə başlamışdır.

Peşə təhsili Respublika təhsil sisteminin tərkib

hissəsi kimi özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərə malik bir təhsil sahəsi olmaqla, təlimin nəzəri və praktik əsaslarda qurulmasından təşkil olunur. Bu da belə təhsil müəssisələrində çalışan mühəndis-pedaqoji heyətin həm pedaqoji biliyinin, həm də ixtisas üzrə praktiki səriştələrinin olmasını vacib edir. Belə ki, peşə təhsili müəssisələrində kadrlar hazırlığı prosesinin müasirləşdirilməsi üçün mühəndis-pedaqoji heyətin bilik və bacarıqlarının artırılması, nəticələrdən asılı olaraq onların ixtisasartırma və yenidən hazırlanma təlimləri vasitəsilə əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması məqsədilə ötən illər ərzində bütün peşə təhsili müəssisələri üzrə mühəndis-pedaqoji heyətinin bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmış, yeni tədris ilində də bu prosesin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Peşə təhsili müəssisələrinin birləşdirilməsi və müəyyən peşə istiqamətləri üzrə ixtisaslaşmış peşə təhsili mərkəzlərinin yaradılması yolu ilə həyata keçirilən peşə təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması və optimallaşdırılması, müasir standartlara cavab verən pilot peşə təhsili müəssisələrinin qurulması Strateji Yol Xəritəsində qarşıya qoyulan mühüm vəzifələrdəndir. Bu vəzifələrin icrası müxtəlif normativ-hüquqi sənədlər vasitəsi ilə təmin edilmiş və hazırda respublika peşə təhsili sistemində müasirlipli təhsil mərkəzləri yaradılaraq onlara publik-hüquqi şəxs

statusunun verilməsi prosesi həyata keçirilir.

Peşə təhsili pilləsinə 2021/2022-ci tədris ili üzrə tələbə qəbulunun I mərhəlesi 10-21 avqust tarixlərində elektron qaydada həyata keçirilmiş və qəbul 66 peşə təhsili müəssisəsində 120 ixtisası əhatə etmişdir. Elektron qaydada sistemdə qeydiyyatdan keçərək müraciət edənlərin sayı ötən illə müqayisədə 26% artmışdır. Bu göstərici son illər peşə təhsilinə marağın ildən ilə artdığının bariz nümunəsidir. Peşə təhsili müəssisələrinə iki mərhələ çərçivəsində 13937 nəfər qəbul olunaraq, sənədlərini müvafiq təhsil müəssisələrinə təqdim etmişdir.

Cari tədris ilindən etibarən yüksək texniki-peşə təhsili pilləsi üzrə kadr hazırlığının həyata keçirilməsinə başlanılır. Yüksək texniki-peşə təhsili səviyyəsinin məqsədi peşə təhsilinin statusunun yüksəldilməsi və ali təhsil pilləsinə keçid imkanlarının təmin edilməsi, müxtəlif peşə istiqamətlərinə aid fəaliyyətlərin planlaşdırılması, təşkili və idarə edilməsi daxil olmaqla sadə, xüsusi və mürəkkəb işləri müstəqil yerinə yetirməyə imkan verən yüksək nəzəri, metodiki və praktiki hazırlıqlı kadr hazırlığını həyata keçirtməkdir. Eyni zamanda işəgötürənlər ilə birgə iş yerinin tələblərinə uyğun ixtisas üzrə texniki və idarəetmə səriştələrinə malik kadr hazırlığını həyata keçirtməklə əmək bazarı tələblərini ödəməkdir. Bu təhsil səviyyəsi üzrə program ümumi orta və tam orta təhsil bazasını tamamlamış tələbələr, o cümlədən peşə təhsili pilləsinin ilk peşə və texniki-peşə təhsili almış şəxslər üçün təhsil imkanıdır. Yüksək texniki-peşə təhsili proqramları işəgötürənlərin iştirakı ilə iş yerləri üzrə mövcud tələblər və gələcək inkişaf meyilləri nəzərə alınmaqla səriştəasası hazırlanır və özündə təhsilalanın tədris prosesinin sonunda əldə edəcəyi bilik, bacarıq və vərdişləri əks etdirir. Proqramlar praktiki və tətbiqi formada hazırlanır və ixtisasdan asılı olaraq 50-70%-ni praktiki bacarıqların aşınması üçün olan məşğələlər təşkil edir. Nəticədə yüksək texniki-peşə ixtisası üzrə texniki bacarıqlara sahib orta idarəetmə səviyyəsi üçün (orta dərəcəli idarəçi, kiçik mütəxəssis) idarəedici personal hazırlanır.

2021/2022-ci tədris ili üçün sənayenin müxtəlif sahələrini əhatə edən istiqamətlər üzrə 15 yeni ixtisasın yüksək texniki-peşə – subbakalavr səviyyəsində tədrisi nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin bu tədris ilində ilk və texniki-peşə təhsili səviyyəsi

üzrə 4 yeni ixtisas qəbul təşkil edilir. İstiqamətlər əsasən, nəqliyyat, turizm, kənd təsərrüfatı, sənaye və informasiya texnologiyaları sahələrini əhatə edir. Söyügedən ixtisaslar üzrə mütəxəssislərlə mütəmadi olaraq görüşlər keçirilmiş və səriştəasası təhsil proqramları (kurikulumlar) hazırlanmışdır. Bundan əlavə, 2021/2022-ci tədris ili üçün elan edilmiş ixtisaslar üzrə ilk və texniki-peşə təhsili səviyyəsi üzrə səriştəasası təhsil proqramları və tədris planlarının yenilənməsi işləri də artıq başa çatmışdır.

Peşə təhsili sisteminin müasir səviyyəyə çatdırılması üçün işəgötürənlərlə əməkdaşlıq əsas şərtlərdən biridir. Bunu nəzərə alaraq, Strateji Yol Xəritəsində işəgötürənlərin peşə təhsili və təlimi sisteminə integrasiyası strateji hədəflərdən birincisi kimi müəyyən edilmişdir. Bu baxımdan, işəgötürənlərin əsas tərəf kimi peşə təhsili sisteminə cəlb edilməsi, kadr hazırlığının işəgötürənlərin tələblərinə uyğun aparılması və təhsildə dövlət özəl tərəfdəşlığı sisteminin həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülür, müxtəlif təşkilatlar, işəgötürənlər və özəl sektorun nümayəndələri ilə görüşlər keçirilir.

Bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının təşkilatçılığı, Almaniya Federativ Respublikasının İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Nazirliyinin köməyi ilə “Cənubi Qafqazda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi və sahibkarların peşə təhsilinə verə biləcəyi dəstək” layihəsi icra edilir. Layihə çərçivəsində müxtəlif seminarlar təşkil olunur, peşə təhsilində dövlət-biznes əməkdaşlığı imkanlarının müəyyən edilməsi və inkişafı istiqamətində məsləhətləşmələr aparılır və memorandumlar imzalanır.

Azərbaycanda yerli zərgərlik sənayesinin inkişafına dəstək göstərən “Azərbaycan Zərgərlər Assosiasiyası” İctimai Birliyi ilə əməkdaşlıq memorandumunun imzalanmasında başlıca məqsəd peşə təhsili səviyyəsi çərçivəsində ölkənin zərgərlik bazarında zərgər ustalara olan kadr ehtiyacının qismən və ya tam ödənilməsi, ölkədə məşğulluğun və özünəməşğulluğun artırılması, Azərbaycanda zərgərlik adət-ənənələrinin qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində birgə fəaliyyət göstərməkdir. Anlaşma Memorandumu çərçivəsində razılışdırılan əməkdaşlıq istiqamətlərindən biri də peşəyönümü işinin həyata keçirilməsinə dəstək kimi peşə

təhsilinin zərgərlik sənayesi üzrə təşviq edilməsi üçün birgə işlərin görülməsidir. Bununla bağlı olaraq, tələbələrin Azərbaycanda zərgərlik məməlatlarının istehsalı ilə məşğul olan şirkətlərin və sahibkarların istehsal bazasında istehsalat təlimi və təcrübəsi keçməsi nəzərdə tutulur.

Yeni tədris ilindən etibarən qarşılıqlı razılaşdırılmış fəaliyyət planına əsasən, daha intensiv fəaliyyətlərin icrası nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi ilə “LU-MUN Holding” MMC arasında gələcək əməkdaşlıq istiqamətlərini özündə ehtiva etdirən Anlaşma Memorandumu imzalanıb. “LU-MUN Holding” MMC ilə əməkdaşlıq memorandumunun imzalanmasında başlıca məqsəd balıqcılıq, gülçülük, quşçuluq və ekoloji təmiz məhsulların istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən sahələr üzrə peşə təhsili səviyyəsi çərçivəsində tədris olunan proqramların və resursların təkmilləşdirilməsi, tələbələr üçün təcrübə proqramlarının təşkili, eləcə də, gələcək kadrları ehtiyaclarının ödənilməsi istiqamətində birgə fəaliyyət göstərməkdir. “LU-MUN Holding” MMC-nin mütəxəssisləri tərəfindən hazırda peşə təhsili üzrə aidiyəti ixtisaslar üzrə təhsil alan tələbələrə master klassların (ustad dərslərinin) keçirilməsi və sənaye müəssisələrinə infoturların (ekskursiyaların) təşkili nəzərdə tutulmuşdur.

Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin dəstəyi ilə həyata keçirilən daha bir layihə – “Bacarıqlı ol” Usta yanında öyrənmə programı “Di Vine Consulting” MMC ilə əməkdaşlığı dair müqavilə imzalayıb. Müqaviləyə əsasən, İsmayıllı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzində “üzüm və şərab ustası” ixtisası üzrə təhsil alan 14 nəfər tələbə “İsmayıllı Şərab-2” ASC (Chabiant Winery) müəssisəsində təşkil edilmiş istehsalat təcrübəsində “Di Vine Consulting” MMC-nin yerli və xarici mütəxəssislərinin nəzarəti və rəhbərliyi altında təcrübə qazanmaq imkanı əldə ediblər. Tələbənin “təcrübəyə əsaslanan öyrənmə” metodu üzrə həyata keçirilən təlim programı praktiki biliklərin real iş mühitində əldə edilməsini təmin edir.

Əldə olunan razılışmaya əsasən, Mərkəzin tələbələrinin təcrübə keçmələri üçün müəssisə tərəfindən 2 ha təcrübə sahəsi ayrılib. Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən İsmayıllıda yerləşən təcrübə sahəsinə baxış həyata keçirilib və tələbələr ilə görüş təşkil olunub. Hazırda karantin

qaydalarına tam əməl olunmaqla Mərkəzin tələbələri praktiki təcrübələrini davam etdirirlər.

Məlumat üçün bildiririk ki, “üzüm və şərab ustası” ixtisası İsmayıllı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzində 2018-ci ildən tədris olunur və bu ixtisas “Qəbələ, İsmayıllı və Qax rayonlarında kənd təsərrüfatı və turizm sahəsində duala bənzər peşə təhsili və təlimi (PTT) pilotlarının yaradılması” (EDVET) layihəsi çərçivəsində duala bənzər PTT yanaşmasının pilot tətbiqi üçün seçilmiş ixtisaslardan biridir.

Peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsində beynəlxalq qurum və təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq mühüm rol oynayır. Bunun nəticəsidir ki, Avropa Təhsil Fondu, Avropa İttifaqı, BMT, Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GİZ) kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq həyata keçirilir. Belə ki, bu il Avropa İttifaqının maliyyələşdirdiyi “Ənənəvi incəsənət vasitəsi ilə inklüziv təhsilin təsviqi” layihəsi uğurla başa çatıb. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Programı (BMTİP) tərəfindən qismən maliyyələşdirilən və İçərişəhər Administrasiyası ilə birgə icra edilən layihə, ötən üç il ərzində 100-dən artıq əlilliyi olan və olmayan gəncin inklüziv peşə təhsili proqramlarına çıxış imkanlarının artırılmasına dəstək olub. Layihənin dəstəyi ilə Azərbaycanın İncəsənət və Sənətkarlıq üzrə ilk İnküziv Təlim Mərkəzi təsis edilib və daha sonra Mədəniyyət və Sənətkarlıq üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzinə köçürülüb. Layihə nəticəsində 112 nəfər əlilliyi olan və olmayan tələbə inklüziv təhsil programından faydalananı, 20 nəfər müxtəlif çətinlikləri olan tələbə isə özünüməşğulluq layihələrini təqdim edərək kiçik qrantlar əldə edib və əlavə olaraq 50 video dərs hazırlanaraq layihənin “YouTube” kanalında yerləşdirilməklə vətəndaşların istifadəsinə verilib, eləcə də ənənəvi incəsənət sahələri üzrə 4 kurikulum və 11 tədris modulu hazırlanıb və müvəffəqiyyətlə sınıqdan keçirilib.

Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi öz növbəsində, inklüziv təhsil proqramlarını davam etdirmək və ölkə üzrə inklüziv təhsilin peşə təhsili şəraitində integrasiyasını daha da inkişaf etdirmək niyyətindədir. “Ənənəvi incəsənət vasitəsi ilə inklüziv təhsilin təsviqi” layihəsinin nailiyətlərini rəhbər tutaraq həmin istiqamətdə davam etdirmək, həmçinin əlilliyi olan tələbələrə da-

vamlı dəstəyin təmin edilməsi məqsədi ilə bu sahədə çalışan mütəxəssislər üçün yaxın gələcəkdə potensialın artırılması üzrə əlavə proqramlar da nəzərdə tutulur.

Cari ilin iyul ayından isə Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi Dövlət Turizm Agentliyi ilə birgə “Regional İnnovativ Turizm Məhsulu” (RİTM) programı çərçivəsində əməkdaşlıqla başlayıb. Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən təqdim olunan layihənin əsas məqsədi regionlarda turizm və qonaqpərvərlik sənayesinin davamlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək, eyni zamanda adıçəkilən sahələrdə yerli sakinlər üçün məşğulluq imkanları yaratmaqdan ibarətdir. Regionlarda turizm startaplarının dəstəklənməsini, eləcə də regional turizmə investisiyaların cəlb edilməsini təmin edən layihədə müvafiq turizm bölgələrinə – Turizm və Sosial Xidmətlər üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi, Ticarət və Xidmət üzrə Gəncə Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi, Şəki Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi, Qəbələ Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi, Lənkəran Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi və İsləməlli Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi iştirak edir.

2021-ci ilin mart ayından başlayaraq, Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin təşəbbüsü ilə müxtəlif peşə təhsili müəssisələrinin nəzdində yeni qısamüddətli təlimlərin icrasına başlanılmışdır. Təlimlər əmək bazarının ehtiyacına uyğun hazırlanır və təcrübəli təlimçilər tərəfindən həyata keçirilir. Təlimlərin keçirilməsində əsas məqsəd, qısa müddət ərzində qazanılan bilik və bacarıqların sayəsində iştirakçıların karyera qurmaq imkanlarının artırılmasına və ya karyera yüksəlişinə dəstək olmaqdır. Qısamüddətli təlimlər İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları, Logistika, Müştəri Xidmətləri/Xidmət sektoru, Maliyyə/Mühəsibatlıq istiqamətləri üzrə, “Azerconnect” MMC, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı, Abşeron Logistika Mərkəzi, ASAN Xidmət, Beynəlxalq Bank müəssisələri ilə əməkdaşlıq çərçivəsində təşkil edilir. Təlimlərə 4000-dən çox şəxs müraciət etmiş və onlardan 456 nəfər seçilərək iştirakçı qismində təlimlərə cəlb edilmişdir. Təlimlər mövcud şəraitə uyğun olaraq, onlayn və əyani məşğələlər formasında keçirilir. İştirakçıların 89%-i Bakı və Abşeron, 11%-i isə digər rayon və şəhərlərdən olan vətəndaşlardır. Təlimlər əsasən Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mə-

kəzi və Turizm və Sosial Xidmətlər üzrə Peşə Təhsil Mərkəzi tərəfindən həyata keçirilir.

2021/2022-ci il tədris ili üçün ilk dəfə olaraq Təhsil Nazirliyi sisteminə daxil olan peşə təhsili müəssisələrinə ixtisas fənn müəllimlərinin və istehsalat təlimi ustalarının mərkəzləşmiş imtahanla işə qəbulu aparılmaqdadır. Peşə təhsili müəssisələrində ixtisas fənn müəllimi və istehsalat təlimi uстası kimi çalışmaq istəyən şəxslərə 13-21 sentyabr tarixləri arasında <https://portal.edu.az> elektron müraciət portalı vasitəsi ilə qeydiyyatdan keçmək imkanı yaradılıb. Müsabiqə çərçivəsində ümumilikdə respublika üzrə 65 ixtisas fənn müəllimi və 131 istehsalat təlimi uстası vakansiyası elan olunub. Müəllimlərin və istehsalat təlimi ustalarının işə qəbulu müsabiqəsi elektron ərizə qeydiyyatı və vakant yerlərin seçilməsi, ərizədəki göstəricilərin qiymətləndirilməsi, test imtahani mərhələlərinə ibarətdir. Əriżələri təsdiq edilən namizədlər sentyabr ayının ikinci yarısından etibarən ixtisas, tədris metodikası və məntiqə aid suallardan imtahan edilirlər.

Gələcəkdə düzgün peşə seçimini nail olmaq üçün ümumorta təhsil müəssisələrində 2020/2021-ci tədris ilində “Peşə təmayüllü siniflərin təşkili” layihəsi həyata keçirilmişdir. Layihə tərəfindən siniflərin yerləşdiyi məktəblərdə müxtəlif peşələrə uyğun yeni emalatxanalar və sinif otaqları qurulmuş, onlar müvafiq avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Bu layihə paytaxt və bölgələrdə 35 məktəbdə 55 sinif olmaqla, 1187 şagirdi əhatə etmişdir. Növbəti tədris ilində isə hədəf layihə çərçivəsində təşkil edilən siniflərin sayının 80 məktəbdə 124-ə, şagirdlərin sayının isə minimum 2200-ə çatdırılmasından ibarətdir. Eyni zamanda növbəti tədris ilində mövcud bəzi məktəblərdə paralel siniflərin açılması, həmcinin yeni şəhər və rayonlar üzrə məktəblərin layihəyə qoşulması planlaşdırılır. Cari tədris ilindən etibarən peşə təmayüllü siniflərin şagirdlərinə “sürücülük” modulunun keçirilməsi, 20 məktəbdə STEAM layihəsinin integrasiyası və ölkədə ilk dəfə ümumi təhsil səviyyəsində təhsil alan şagirdlərə “karyera məsləhətçiliyi” xidmətinin baş tutması da nəzərdə tutulan tədbirlər sırasındadır.

Cari tədris ili ərzində istər Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin, istərsə də Respublikanın peşə təhsili əməkdaşlarının müxtəlif məzmunlu təlim səfərləri olmuşdur. Bu ilin iyul ayında peşə təhsili müəssisələrinin idarəetməsində Türkiyə

təcrübəsinin öyrənilməsi məqsədi ilə Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin nümayəndə heyəti Ankara şəhərində işgüzar səfərdə olub. Səfər zamanı “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında peşə təhsili sahəsində əməkdaşlıq dair Protokol” çərçivəsində həyata keçiriləcək əməkdaşlıq layihələri müzakirə edilib, peşə təhsili müəssisələrinin idarəolunması, tədrisdə keyfiyyət təminatı və peşə təhsili müəssisələrində istehsal və xidmətin təşkili mexanizmləri ilə yerində tanışlıq baş tutub. Həmçinin peşə təhsili müəssisələrində dayanıqlı maliyyə modelinin yaradılması ilə bağlı müzakirələr aparılıb. Səfər müddəti ərzində nümayəndə heyətinin Türkiyə Respublikası Milli Təhsil Nazirliyi, Ankara Milli Təhsil İdarəesində bir sıra görüşləri və qabaqcıl peşə təhsili müəssisələrinə ziyarətləri həyata keçirilib. Birgə əməkdaşlıq çərçivəsində oktyabr ayı ərzində 15 peşə təhsil müəssisəsinin rəhbər işçilərinin idarəetmə təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Türkiyə Respublikasında direktorlar üçün təlim proqramının icrası nəzərdə tutulmuşdur.

Mütəmadi olaraq Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi beynəlxalq təşkilatlarla birgə həyata keçirdiyi layihələr çərçivəsində kurikulumların, modul dərsliklərin hazırlanmasına və tətbiqinə dair təlimlər keçirmiş, işəgötürənlər cəlb edilməklə peşə standartları əsasında təhsil proqramları (kurikulumlar), yeni dövrün tələblərinə cavab verən müasir öyrədici tədris materialları hazırlanmış və hazırda da bu proses davamlı olaraq həyata keçirilməkdədir.

2020/2021-ci tədris ilində peşə təhsili təxələblərinə cavab verən peşə təhsilinin təşkili, təhsilin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində peşə təhsilinin mühəndis-pedaqoji heyəti, həmçinin təhsilalanlar üçün 96 adda 184067 ixtisas üzrə peşə-ixtisas dərslikləri Təhsil Nazirliyi tərəfindən yaradılmış işçi qrupunda ekspertlər tərəfindən müzakirə olunaraq təkmilləşdirilmiş, bütün peşə təhsili müəssisələri həmin dərsliklərlə təmin olunmuşdur.

2021/2022-ci tədris ili üçün ümumtəhsil üzrə 33 adda 116000 ədəd, ixtisas modulları üzrə isə 207 adda 213350 ədəd dərs vəsaitinin çapı nəzərdə tutulmuşdur. Ümumilikdə I mərhələ üzrə

265050 ədəd dərs vəsaiti çap olunmuş, II mərhələ üzrə isə 64300 dərs vəsaiti çaplanma mərhələsindədir. Yeni dərslikləri fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, bu dərsliklər təhsil proqramları əsasında nəzəri və praktiki bacarıqlar nəzərə alınmaqla peşəkar səviyyədə hazırlanmışdır. Qeyd etmək istərdik ki, dərsliklərin tək təhsilalanlara və təhsilverənlərə deyil, daha böyük auditoriyaya əlçatanlığını təmin etmək məqsədi ilə dərsliklərin elektron versiyaları e-derslik.edu.az portalında yerləşdirilmişdir.

Hazırda peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir. 2021/2022-ci tədris ilində yenidən qurulan Bərdə Peşə Liseyinin istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulur. Hazırda maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi istiqamətində aparılan işlər bununla məhdudlaşdırılmış, həmçinin Texnika və Texnologiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi, Cəlilabad Peşə Liseyi və Lənkəran Peşə Liseyinin yenidən qurulması istiqamətində işlər davam etməkdədir.

Sevindirici haldır ki, Müzəffər Ali Baş Komandanımızın qətiyyətli iradəsi və yenilməz orduımızın rəşadəti sayəsində artıq ərazilərimiz işğaldan azad edilmiş və tezliklə uşaqlarımız təhlükəsiz şəraitdə təhsillərinə davam edəcəklər. Yeni dərs ilinin ilk gündənə son 30 ildə ilk dəfə olaraq təhsil işçiləri məktəbə qalib ölkənin qalib müəllimi kimi qədəm qoyacaqlar. İlk dərslerimizdə, məhz bu Qələbəyə həsr olunacaq və müəllimlərimiz çox böyük fəxrlə Ali Baş Komandanımızın rəhbərliyi altında əldə edilmiş bu Qələbənin xoş hissələrini öz tələbələri ilə bölüşəcək, torpaqlarımız uğrunda şəhid olmuş Vətən oğullarını qürurla anacaqlar.

Ümidvaram ki, yaxın gələcəkdə Respublikamızda peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsi, cəmiyyətin peşə təhsili pilləsinə olan marağının artırılması istiqamətində görülən işlər bundan sonra da uğurla davam etdiriləcək, fəaliyyəti dayandırılmış və müvəqqəti olaraq başqa ərazilərə köçürülmüş peşə təhsili müəssisələrinin azad olunmuş torpaqlarımızda fəaliyyəti bərpa olunacaq və beləliklə, qarşıda duran tədbirlərin icrası nəticəsində mükəmməl peşə təhsili sistemi qurularaq peşə təhsilini insan kapitalına aparan yol ölkəmizin iqtisadi inkişafında öz töhfəsini verəcəkdir.

ƏMƏK VƏ İSTEHSALAT ESTETİKASI

Vidadi Xəlilov,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun böyük elmi məsləhətçisi,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
e-mail: konulmikayilova@rambler.ru*

Şəxsiyyətin və cəmiyyətin estetik mədəniyyətindən bəhs edərkən əməyin – müxtəlif xarakterli əmək prosesinin məcmusu sayılan istehsalatın estetikası – estetik təsir xüsusiyyətləri üzərində dayanmaq lazım gəlir. Belə bir mövqə təsdiçi deyil. Çünkü əmək, əmək fəaliyyəti estetik tərbiyənin ən təsirli və əzəli vasitələrindən sayılır. Həyatın, məişətin hər anında insan əl əməyinin, texniki vasitələrin tətbiqi ilə gördüyü işlərin estetik xüsusiyyətlərini nəzərə çatdırmağa xüsusi fikir verir. Çalışır ki, gördüyü işlər və onların nəticəsi kimi meydana gələn məhsullar öz növbəsində estetik hiss oyatsın, həzz və zövq mənbəyinə çevrilisin. Əməyin, əmək prosesinin estetik başlangıcı, estetik təsir imkanları da məhz həmin məsələlərlə əlaqədardır.

Estetik hiss estetik tərbiyənin əsas komponenti – keyfiyyət göstəricisi olduğu üçün bu, insannın əmək fəaliyyəti prosesində əsas, aparıcı stimula çevrilir. Estetik hissi inkişaf edən əməkçi gördüyü işə emosional münasibət bəsləyir, estetik dəyərin nəzərə çarpmasına çalışır. Faydalılıq, ahəngdarlıq, xoşagəlimlik bütövlükdə əməyin gözəlliyini, istehsal proseslərinin estetik cəhətlərini üzə çıxarmaqda başlıca meyarlardan sayılır. Yeri gəlmışkən qeyd edək ki, hələ keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəlində texniki-peşə məktəbləri üçün rus və Azərbaycan dilində nəşr olunmuş “Estetik tərbiyə” adlı tədris vəsaitində problemin həmin cəhətlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Gözəlliklə faydalılıq arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirməklə biz əməyin gözəlliyini istehsalat prosesinin özündə daha asanlıqla başa düşə bilərik. Məsələn, fəhlə toxuyur, əyirir, tax-

tanı yonur, ağacdan və ya metaldan fiqur hazırlanır. Nəticədə parça, stol, dişli çarx alınır. Əmək gəndən, zahirən, onun nəticəsi nöqtəyinənzərindən, adətən belə görünür. Ona əsasən biz hər bir adamın yaxşı və pis işləməsi barədə mühakimə yürüdə bilərik. İnsan əməyi öz nəticələrinə görə, yəni buraxılan məhsulun kəmiyyət və keyfiyyətinə görə qiymətləndirilir.

Bəs insan özü necə işləmişdir? O, bu zaman öz əməyinə olan zərurəti hiss etmişmi? İş zamanı o öz yaradıcı qüvvələrini işə salmışmı? Əmək prosesinin özü ona ləzzət vermişmi?...

Yalnız o əmək gözəldir ki, həmin əməkdə insan öz insani qabiliyyətlərini və gücünü sərbəst surətdə göstərə bilir, həmin əməkdə bütün fiziki və mənəvi qüvvələr tam şəkildə verilə bilir. Yalnız yaradıcılıq yanğısı görünən hər bir əmək (istər çəkic vuranın fiziki əməyi, istərsə də əkinçi və musiqiçinin əməyi olsun) heyrət doğurur.

Problem baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olan bu fikirdə əməyin, müxtəlif xarakterli əmək proseslərinin mənəvi-estetik mahiyyətinin bir sıra başlıca cəhətləri diqqət mərkəzinə getirilir. Doğrudan da, gördüyü işin nəticəsini qabaqcadan dərk etmək, işə ürəklə, fərəh və məmnunluq hissi ilə başlamaq, öz növbəsində heyranlıq yaradır. Müxtəlif nəsillərdən olan insanları faydalı əmək zəminində ülviliyə, estetik ideallara istiqamətləndirir. Unutmaq olmaz ki, əməyin gözəlliyi, estetik mahiyyəti, bütövlükdə istehsalat mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Ona görə də iş yerində və istehsal proseslərinin davam etdiyi yerlərdə estetik mühitin təşkili çox böyük əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən sayılır.

İstehsal proseslerinin davam etdiyi yerlərdə əmək fəaliyyətinin genişlənməsinə çağırış ruhu ilə aşılanan əyani-bədii tərtibat işlərinin aparılması, bu istiqamətdə əməyin mənəvi-estetik mahiyyətini nəzərə çatdırın atalar sözlərinə, müdrik kəlamlara istinad olunması faydalılığa zəmin yaradır. “*İş insanın cövhəridir*” (Azərbaycan), “*İş ustasından qorxar*” (rus), “*Sənətsiz – kişi qanadsız quş*” (başqırd), “*Tənbəllik – kasıblığın açarıdır*” (gürçü), “*Zəhmətdən qorxma, minnətdən qorx*” (özbək), “*İsləyəni dövlət basar, işləməyəni yuxu*” (tatar) və s. atalar sözləri əyani-bədii tərtibat işlərini daha görümlü edir.

Klassik şair və yazıçılarımızın əməyin mənəvi-estetik mahiyyətini göstərən kəlamları-söz inciləri də bu prosesdə mühüm rol oynayır.

“*Əməyi sevib çalışmayan insan deyil. Axi əmək insanın özüdür*” (Nəimi), “*Məni nakam edən işsizliyim və məni darixdıran dostsuzluğumdur*” (Xaqani), “*Hər kəs sənətindən yapışsa əgər, dünyada nə əksə, onu da biçər*” (Nizami), “*Çalış bu günün işini sabaha qoyma, axı hər sabahın da bir sabahi olar*” (Şəhriyar), “*Hünnərsiz millətin yurdu günəşsiz bir qaranlıqdır*”, “*Hünər insanla bir yerdə və bir anda doğulmuşdur*” (S.Vurğun) və digər hikmətli sözlər əməyin gözəlliyyini, ülviliyini daha yaddaqlan şəkildə nəzərə çatdırır. Belə məna tutumu ilə diqqəti cəlb edən sözlərdən kabinet və laboratoriyaların, emalatxanaların, sexlərin əyani-bədii tərtibat işlərində istifadə olunması əməklə məşğul olan hər kəsi mənəvi-estetik ideyalara istiqamətləndirir.

İstehsalatda əmək proseslerinin davam etdiyi yerlərdə estetik mühitin təşkilində problem xarakterli bir sıra başlıca cəhətlərin nəzərə alınması da vacibdir. Belə ki, elmi-texniki tərəqqi nailiyətlərini göstərən stend və vitrnlərin, istehsal prosesində işlədilən dəzgah və avadanlıq nümunələrinin (yaxud modellərinin) əks etdirilməsi, səs-küyün azaldılmasını, işıqlandırmanın, temperaturun müvafiq şəkildə olmasını təmin edən qurğuların qoyulması, divarların və avadanlığın açıq, işıqlı, fərəh doğuran rənglərlə boyanması, yeri gəldikcə dəniz, dağ, yaylaq və göy çəmənliyi, bir sözlə, təbiət mənzərələrini əks etdirən lövhələrə istinad olunması zövq oxşamaqla bərabər, gərginliyi aradan qaldırır, tez yorulmanın qarşısını alır.

İstehsalatda əmək proseslerinin davam etdiyi yerlərdə sanitariya-gigiyena mədəniyyətinə xüsusi diqqət yetirilməsi, təmizliyə riayət olunması, eyni zamanda estetik xassə və keyfiyyətlərdən sayılır.

Əmək istehsal prosesində şagirdi, ustası, əməkçini əhatə edən mühitin estetik təşkilində dəzgah və avadanlığın, ayrı-ayrı cihazların təmiz, səliqəli, texniki tələblərə cavab verən bir tərzdə saxlanılması istehsalat estetikası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əməyin, istehsalatın estetikası ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, istehsalat mədəniyyəti, təkcə optimal əmək şəraiti yaratmaqdan ibarət deyildir. Bu, həm də yaxşı avadanlıqla təchiz olunmuş yeməkxanalar, istirahət guşələri, digər məişət binaları, yaxşılaşdırılmış həyat deməkdir. İstehsalat mədəniyyətinə daxil olan bütün bu cəhətlər insanları sevindirməli, onların əhval ruhiyyəsini yüksəltməli, geniş əmək fəaliyyətinə ruhlandırmalıdır.

Araşdırımlar göstərir ki, hələ keçən əsrin 60-70-ci illərində əməyin elmi təşkili, əmək və istehsalat mədəniyyətinin nəzəri və praktik məsələləri ilə məşğul olan alımlar, ixtisasçılar bir-birindən maraqlı tədqiqatlar aparmış, onların nəticələri “Texniki estetika”, “Estetika və istehsalat” adı ilə kitablarda nəşr edilmişdir. Həmin vəsaitlərdə problemin bir sıra başlıca məsələləri, o cümlədən “*Estetikanın strukturunda dizayn*”, “*Bədi layihələşdirmə də estetik qavramın rolu*”, “*Rənglərin və formaların estetik qavranılması*”, “*İncəsənətdə və istehsalatda ritm problemi*”, “*Dizayn sənətində bədii forma haqqında*”, “*Estetikada incəsənətin və istehsalatın sintezi problemi*”, habelə müxtəlif tipli sənaye məhsullarının estetik qiymətləndirmə kriteriyaları öz əksini tapmışdır. Diqqətəlayiq haldir ki, həmin tədqiqatların nəticələrində irəli sürürlən fikir və müddəalar indi də aktualdır, öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Məsələn, texniki estetika ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, ilk baxışda modeli, forması ilə diqqəti cəlb edən minik avomobilərini və təyyarələri “qəşəngdir, gözəldir”, – deyə qiymətləndirə bilmərik. Onları əsaslı, müxtəlif mərhələli sınaqdan uğurla çıxardıqdan sonra qiymətləndirmək zəruridir. Belə bir mövqe onunla şərtlənir ki, formanın, görünüşün cazibədarlığı həqiqi qiymətləndirmə

üçün əsas sayılı bilməz. Həqiqi qiymətləndirmə dəyərlilik, faydalılıq əlamətləri ilə ölçülür, buların sayəsində mümkün olur. Təsadüfi deyildir ki, müxtəlif qəbildən olan insanlar yaxşını pisdən seçməyi bacardıqları gündən gözoxşayan keyfiyyətli məhsul istehsal etməyə mənəvi ehtiyac duymuşlar. Bu hiss, bu istək insanları bir-birindən gözəl geyim, zinət əşyaları yaratmağa ruhlandırmışdır. Müvafiq bacarıqlar, qabiliyyətlər əsasında hazırlanan məişət, geyim, minik vəstələri daha da inkişaf etmiş, müasir formasını almışdır. Bütün bunlar texniki estetikanın nailiyətləri əsasında mümkün olmuşdur.

Texniki estetika istehsalat estetikasının çox mühüm sahələrdən sayılır. Bir sıra elmi-ixtisas, lügət-məlumat kitablarında texniki estetikani sənaye incəsənətinin nəzəriyyəsindən bəhs edən elm sahəsi kimi izah edirlər.

Sənaye incəsənəti geniş anlamda başa düşür. Bədii layihələşdirmə və konstruksiyalasdırma isə sənaye incəsənətinin metodu kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif sənaye obyektlərdə istifadə olunması lazım gələn dəzagah və avadanlığın layihələşdirilməsi, formasının müəyyənləşdirilməsi, rənglənməsi, iş yerlərinin mühiti, interyer və eksteryerin tərtibi (binanın, istehsal müəssisələrinin daxili və xarici mühiti, bədii-estetik tərtibatı) sənaye incəsənətinin qarşısında duran vəzifələrdən sayılır.

Sənaye incəsənəti öz mahiyyətinə görə sintetik səciyyə daşıyır. Bir neçə elm sahələrinin sintezi nəticəsində yaranmışdır. Fəlsəfə, siyasi iqtisad, sosiologiya, fiziologiya, psixologiya və digər elmlərin qovşağı, qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində yaranan sənaye incəsənəti elmi-texniki tərəqqinin yüksək həddə çatmasında mühüm rol oynayır.

“...Sənaye incəsənəti elmlərlə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edərək, konstruksiyalasdırma və forma əmələ gətirmə, həmçinin arxitektura və incəsənətin, birinci növbədə isə dekorativ tətbiqi incəsənətin təcrübəsinə əsaslanır.

İstehsalatın və məhsul hazırlanmasının belə

çətin şəraitində rəssam, bir vaxt peşəkarın etdiyi kimi, bütövlükdə bütün məhsulu yarada bilməz. Ona görə də sənaye incəsənəti kollektiv yaradıcılığın bir növüdür ki, burada rəssam mühəndis, texnoloqla, iqtisadçı ilə, səsioloqla, əmtəəşünasla, məhsulun hazırlanmasında iştirak edənlərin hamısı ilə six əməkdaşlıqla işləyir. Mühəndis əşyanın funksional kamilliyini, rəssam estetik keyfiyyətini, səsioloq ictimai zəruriliyini, iqtisadçı onun iqtisadi cəhətdən məqsədə uyğunluğunu təmin edir”.

Göründüyü kimi, estetikanın əsas sahələrdən sayılan texniki estetikanın tədqiqat obyektiñə daxil olan sənaye incəsənəti istehsal prosesləri üçün çox zəruri olan məsələləri əhatə edir. Texniki estetikadan, sənaye incəsənətindən bəhs edərkən dizaynerlərin-rəssam-konstrukturların işlərini də yaddan çıxartmaq olmaz. Müxtəlif tipli sənaye məhsullarının istehsalında, həyata vəsiqə almasında onların da mühüm rolü var. Məhz onların bədii təfəkkürü, yaradıcılıq axtarışları sayəsində həyat və məişətimiz üçün zəruri olan yeni növ məhsullar yaranır.

Əmək və istehsalat estetikasının mühüm problemlərdən biri də **peşə etikası və estetikasıdır**. Dünyada nə qədər peşə mövcuddur? Peşələrin inkişaf dinamikası necədir? Bu suallara ayrı-ayrı mənbələrdə müxtəlif şəkillərdə cavab verilir. Hansı peşə yaxşıdır? Bu suala cavablar arasında da fikir, rəy müxtəlifliyi özünü göstərir. Lakin onları orta məxrəcə gətirəndə belə bir fikir daha çox nəzərə çarpır:

— *İnsanın insan kimi yaşamasına, mənəvi cəhətdən zənginləşməsinə, maddi rifah halının daha da yaxşılaşmasına istiqamətlənən peşələrin hamısı gözəldir. Seçdiyi peşəyə ürəkdən bağlanmaq, peşə məharəti ilə tanınmaq ən ülvi keyfiyyətlərdən sayılır. Unutmaq olmaz ki, çalışdığı, işlədiyi sahədə səmərələşdirici, ixtiraçı kimi bədii-texniki yaradıcılıq zəminində fəaliyyət göstərənlər, eyni zamanda istehsalatın estetik mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynayırlar.*

TƏDRİS PROSESİNDƏ STEM, STEAM, STREAM TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ EDİLMƏSİNİN ELMI-PEDAQOJİ ƏSASLARI

Hüseyir Əhmədov,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun Elmi-pedaqoji kadrların hazırlanması şöbəsinin müdürü, pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Rusiya Təhsil Akademiyasının xarici üzvü,
RTA-nın əməkdar elm və təhsil xadimi
e-mail: humeyir@gmail.com, a.humeyir@arti.edu.az*

UOT: 37; 004

Xülasə. Məqalədə tədris prosesi zamanı STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarından istifadə edilməsinin elmi-pedaqoji əsaslarının öncül müddəaları nəzərdən keçirilir, təlim-tərbiyə prosesi zamanı təhsilalanlarda yanaşmalara yenidən baxılması üçün zəruri tələblər analiz edilir. Eyni zamanda həmin texnologiyalara və onların təhsil prosesi zamanı istifadə edilməsinə düzgün yanaşma ətraflı təsvir edilir, STEM, STEAM və STREAM təhsilinin fənlər üzrə deyil, mövzular üzrə integrasiya olunmuş təhsil kimi üstünlüklerinin analizi verilir, kreativ düşüncə və problemlərin həll edilməsinə yönəlmış vərdişlərin inkişafı, texnikiyönümlü fənlərə marağın inkişaf etdirilməsi, həmçinin müasir texnoloji istiqamətlərin üstünlüklerinin analizi və təlim kursunu hazırlayan müəllimin işində onların həyata keçirilməsi imkanlarının təhlili aparılır. Praktik material olaraq STEM, STEAM, STREAM texnoloji vasitələr üzrə riyazi məsələlərə aid bir sıra ideyalar və onların həlli yolları təklif edilir.

Açar sözlər: STEM, STEAM, STREAM, təlim və tədris prosesi, texnologiya, pedaqogika, şagirdlər, texnikiyönümlü fənlər.

Key words: STEM, STEAM, STREAM, educational and methodological process, technology, pedagogy, students, technical subjects.

Ключевые слова: STEM, STEAM, STREAM, учебно-педагогический процесс, технология, педагогика, учащиеся, технически ориентированные предметы.

Hazırda təhsildə **STEM, STEAM, STREAM** texnologiyaları üzrə layihə işlərinin bir çox uğurlu nümunələri mövcuddur. Artıq məktəbəqədər yaşdan başlayaraq, təhsil prosesinə STEAM texnologiyalarının daxil edilməsi cəhdləri edilir və praktika göstərir ki, bu cəhdlər uğurla həyata keçirilir. Belə ki, STEAM texnologiyaları beyinin yaradıcılıq, hislər və emo-

siyalara cavabdeh olan yarımkürəsini fəaliyyətə cəlb edir. Müasir təhsilin əsas ideologiyası odur ki, bu gün təhsilalanları elə öyrətmək və tərbiyə etmək lazımdır ki, onlar gələcəkdə uğurlu nəsil olsunlar.

Müasir təhsil müəllimlərə kömək məqsədi ilə təşəbbüslerin inkişaf etdirilməsi baxımından durmadan irəliləməkdir və bunun sayəsində təlim keçənlərə yeni informasiya texnologiyaları

və resurslarını mənimsəmək üçün dəstək verilir. Təhsil müəssisələrində keçirilən ixtisasartırma kursları müəllimin fəaliyyətinə innovasiya praktikalarının daxil edilməsi və tətbiq edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhsilalanlarla iş üzrə mövcud olan model və yanaşmaları nəzərə alaraq müəllimlər praktikyönümlü təlim seçimi edir və öz növbəsində təlimi keçirən müəllimə seminar, master-klass (usta dərsi), açıq məşğələlərdə və s. əldə edilmiş bilik və bacarıq potensialını reallaşdırmaqdə kömək edirlər [1, s. 87].

Hazırkı praktik materialı nəzərdən keçirməyi və STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarının təhsil prosesinə daxil edilməsinin əsas müddəələri ilə tanış olmayı təklif edirəm. Hər bir texnologiyani ətraflı təhlil edəcəyik. Ən geniş yayılmış texnologiyalardan biri **STEM** (ingiliscə *Science, Technology, Engineering, Mathematics* sözlərinən akronim) texnologiyası – tamamilə yeni bir yanaşma irəli sürərək təhsilalanın yaradıcı tapşırıq və məsələlərin həlli vasitəsi ilə elmi-təbii və texniki disiplinlərdə biliklər əldə etməsini nəzərdə tutur. STEM əsasında təlim həm təlim keçənlərin akademik nailiyyətlərini artırmağa imkan verir, həm də onların gələcək karyerasında vacib olan bilik və vərdişləri aşılıyır. Təhsildə bu yanaşmanın əsas məqsədi təlim keçənlərdə innovasiya, yaradıcı bacarıqlar, kreativ düşüncə, ünsiyyət və əməkdaşlıq üzrə effektiv vərdişləri inkişaf etdirərək onların zəruri işçi heyəti kimi əmək bazarında artımını stimullaşdırmaqdır [9].

Digər texnologiya olan **STEAM** (*Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics*) STEM texnologiyasının analogu olmaqla bərabər, əsas fərqi ondan ibarətdir ki, fənlərin siyahısına incəsənət də daxildir. Bu texnologiyadan tədqiqat işi, kritik düşüncə, həmçinin komandada işləmə vərdişlərinin müasir inkişaf aləti kimi istifadə olunur. STEAM təlim yanaşmasının nisbətən yeni olmasına baxmayaraq, tədqiqatlar göstərir ki, o təlim keçənlərin təlimə olan motivasiyasını artırır və onlara müxtəlif predmetlər arasında olan qarşılıqlı əlaqəni aydın görməyə imkan verir (Henriksen et al., 2015).

STREAM (*Science, Technology, Reading + Writing, Engineering, Arts, and Mathematics*) texnologiyası isə disiplinlərarası kompleks yanaşmadır. Burada müəllim və təlim keçənlər

tədqiqat fəaliyyətinin nəticəsini layihə şəklində yaradırlar. Eyniadlı texnologiyaya bütün disiplinlər daxildir: riyaziyyat, incəsənət, texnologiya, elm. Bu yanaşma təhsil sahəsində innovasiya texnologiyalarının daha dolğun məhsuludur. Belə ki, onun tədqiqat prosesində həyata keçirilməsi zamanı disiplinlərin integrasiya olunması baş verir [1, s. 91].

Dövlət standartı təbiət elmlərinin ən müxtəlif təhsil bölmələrində innovasiya texnologiyaları haqqında bilikləri olan yüksək kateqoriyalı mütəxəssislərin hazırlanmasına hədəflənmişdir. Belə olan halda STEM texnologiyası prioritət istiqamətlərdən birinə çevrilir. Həmin istiqamətin tətbiqi və təhsil işinə daxil edilməsi sayəsində dövləti texnoloji prosesin inkişafında mühüm rolu olan elmi-mühəndislik kadrları ilə gələcəkdə təmin etmək mümkündür.

STREAM texnologiyasından bəhs edərkən S.M.Konuşenko, M.S.Jukova, Y.A.Moşeva [4, s.100] təhsilin texniki mühitinin yaradılmasını əsas götürübələr. Bu, həyat bilgisi fəallığının artmasına, texnoparkların innovasiya fəaliyyəti məhsullarının yaradılmasına və iqtisadiyyatda irəli çəkilməsinə töhfə baxımından dövlət idarəetmə strukturlarının, təhsil müəssisələrinin, elm, sənaye və biznes ictimaiyyətinin maraqlarının uzlaşmasına, təhsil texnoparkının innovasiya fəaliyyət məhsullarına olan tələbin dərhal qarşılanması və həmin məhsulların sənaye istehsalı və sosial sferaya operativ daxil edilməsi vasitəsi ilə regionun rəqabətqabiliyyətinin və investisiya cəlbtəməsinin artmasına şərait yaradacaq. Həmçinin təhsildə texniki mühitin yaradılması təhsil müəssisələrinin məzunlarında fəal vətəndaşlıq mövqeyini və vətənpərvərlik motivlərini formalasdırmaqla gələcək peşə seçimində özünü təyin etməkdə eks olunacaq. Bu da öz növbəsində texniki vasitələrin cəlb olunması və uşaqlarda dövlət əhəmiyyətli vərdişlərin inkişafının təmin edilməsi zərurətinin olmasına dair cəmiyyətdə daha geniş fikrin inkişafına səbəb olacaq.

Müxtəlif sahələrin inkişaf səviyyəsini analiz edərkən STEM texnologiyalarından istifadəyə dair nəşr olunmuş bir çox ədəbiyyat mövcuddur. Dövlət tərəfindən yeni, müasir mütəxəssis hazırlığının artmasında qarşılıqlı asılılığın təhlili aparılır: məsələn, robototexniklər, mühəndis-

inşaatçılar, kompüter sistemlerinin analitikləri, yeraltı tikililərin arxitektorları və mühəndis-kimyaçılar və s.

STEM texnologiyaları qadjetlərin əhatə dairəsinin artdığı şəraitdə təhsilalanları müasir texnoloji həyata mükəmməl hazırlayır. Təqribən 50 ildən artıqdır ki, texnologiyalar sürətlə inkişaf edir. İlk olaraq internet yaranmış, daha sonra GPS, iPod. Hazırda isə müasir dünyani texnologiyalar olmadan təsəvvür etmək çətindir. Bu da təhsilalanları müasir texnoloji yeniliklərə mümkün qədər tez öyrəşdirməyin zəruri olmasından xəbər verir. Təlim keçənlərin inkişafına olan zərurətin reallaşmasında isə STEM texnologiyaları böyük rol oynayır. Artıq bütün rəqəmsal işlərə diqqət yetirmək müəllimləri əldə etdikləri alətlərdən daha geniş istifadəyə sövq edəcəkdir. İstifadəçilər köhnə cihazı dəyişmədikdə, işlərini davam etdirmək üçün onları modernləşdirdikdə qadjetlərdən təkrar istifadə modeli aktual olacaq. Ümumiyyətlə, məktəblər yeni qadjetlər əldə etməklə yanaşı, həm də onları ümumi IT infrastrukturuna – qapalı iqtisadiyyatın yaradılması tendensiyasına daxil etməyə çalışacaqlar [10].

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, məntiqi düşüncə vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi və tədqiqat təşəbbüsünün köməyi ilə STEAM texnologiyasından STREAM pedaqoji texnologiyası yaranır. Öz texnologiyasında yazı məharətindən istifadə etməklə, təlim keçənlər istənilən fənnə yaradıcı yanaşmanı tətbiq etməyi öyrənirlər. Hər ixtisas üzrə əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün bir sıra əlavə kompetensiyalara malik olmaq lazımdır [1, s. 88].

Həyatımızda sözlər əsas ictimai ifadə vasitəsidir, bura emosiyalar və hislər də daxildir. Belə ki, sözlərdən yaradıcı istifadə imkanları lazıminca qavranılmadıqda hər hansı mövzu üzrə, o cümlədən STEM texnologiyasından istifadə etməklə ünsiyyət qurmaq qeyri-mükündür. Beləliklə, öz ana dilindən düzgün istifadə edə bilmədikdə, öz məqsədlərində nitqin istifadə olunmasının üsul və metodlarını başa düşmədikdə insan STEM texnologiyalarının necə tətbiq olunmasını qavraya bilmir. Düzgün və səlis yazılı dil STEM texnologiyaları sistemində təhsil işinin yaxşılaşdırılması üçün əsas şərtidir [6, s. 77].

Hazırda ibtidai və orta təhsildə STEM tex-

nologiyasının təlim prosesinə daxil edilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Bu da gələcəyin peşələrinə pedaqoji kollektivin yenidən hazırlanmasının vacibliyindən irəli gəlir.

STEM yanaşma texnologiyası müasir dövrə uğur əldə edilməsi üçün istənilən sahədə əlaqələndirmə və ixtira vərdişlərini inkişaf etdirmək mühümlüyünün dərk edilməsinə əsaslanır. Uşaqlar isə öz növbəsində konkret məsələlərin həll edilməsində özlərinin çevik düşüncəsinə və iti zehninə əsaslanırlar. STEM texnologiyası üzrə məşğələlərin səviyyəsi birbaşa olaraq yaş xüsusiyyətləri və təşkilatın təhsil programı ilə əlaqəlidir.

Təhsilalanlarda STEM texnologiyasından istifadə edilməsi vərdişləri gender aspektlərini nəzərə almaqla hərtərəfli inkişaf etdirilir. Eyni zamanda hər bir şagird tamamilə bərabər inkişaf imkanlarına malik olur. Hazırda STEM texnologiyalarından istifadə edən və onları uğurla inkişaf etdirən bir neçə təhsil istiqamətləri mövcuddur [2, s. 89].

STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarından istifadə sosial-pedaqoji və informasiya texnologiyalarının düzgün tətbiq edilməsi, təhsil məkanında yüksək təlim keyfiyyətinin əldə olunmasına imkan verə bilər. İlk olaraq Intel korporasiyası Rusiya STEM mərkəzlərini beynəlxalq layihənin bir tərkib hissəsi kimi hazırlamışdır. Həmin layihənin məqsədi tədqiqat və informasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün yaradılmış yeni imkanlar vasitəsi ilə dəqiq, texniki və təbiət elmlərinin öyrənilməsinə şagirdlərin marağının artırılması idi [2, s. 90].

Hazırda bir çox təhsil mərkəzləri leqo texnologiyaları tətbiq etməklə, müxtəlif robototexnika kursları yaradırlar və çox vaxt artıq məktəbəqədər müəssisələr oxşar texnologiyaları birbaşa olaraq təhsil, dərsdənkənar və sərbəst fəaliyyətlərinə daxil edirlər. Çünkü həyat bilgisinə olan marağın dəstəklənməsinin, müşahidə etmək bacarığının formalşamasının və təcrübəsinə qəbul edilməsi istirak etmənin hazırda nə qədər aktual olması bəlliidir. Beləliklə, STEM texnologiyası üzrə təlim məkanı onun effektiv qarşılıqlı əlaqə aləti, yeni elmlərin tanınması və öyrənilməsi vasitəsi kimi istifadə olunması üçün imkanlar yaradır və qrupda işləməyi öyrətmək

üçün əla vasitədir. Tədris fəaliyyətini belə təşkiletmə üsulu dərs-fənn yanaşmasından fərqlidir və uşaq düşüncəsinə çox yaxşı inkişaf etdirir.

STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarının həllədici fərqlərini, mənfi və müsbət cəhətlərini iki əsas yanaşmanın analizini apararaq ayırd etmək olar. Ənənəvi yanaşmada fənlər üzrə praktik məşğələlərin say azlığı təlim keçənlərin daha sonra tədqiqat aparmağa olan motivasiyasını əhəmiyyətli dərəcədə azaldır, öz növbəsində müasir yanaşmaların istifadə olunması isə həm dərsin əhatə dairəsini genişləndirməyə və bilikləri praktikada tətbiq etməyə kömək edir, həm də sinifdə və ya sərbəst məhsuldar iş üçün motivasiya yaradır.

Uşaqlar üçün müəllim ümumi mədəni dəyərlərin ehtivası və nümunəsidir. Anlamaq lazımdır ki, doğru-yanlış üsulu ilə hər hansı keyfiyyət dəyişiklikləri lazım olan nəticəni verə bilməz. Hamiya məlumdur ki, təlim keçənlərdə lazımı bilik və bacarıq sisteminin uğurla inkişaf etdirilməsi birbaşa olaraq ardıcıl və məntiqlə qurulmuş təlim programından asılıdır. Bununla belə müəllimin praktikadan nəzəriyyəyə keçməyə düzgün yanaşma bacarığı şagirdləri problemlə təlimə motivasiya edir [3, s. 109].

Təhnologiyaların təhsil fəaliyyətinə daxil edilməsinin bir nümunəsini nəzərdən keçirək. İbtidai sinifdə “Həyat bilgisi” dərsi tədris olunur. Dərsin əvvəlində məşğələnin mövzusuna uyğun kiçik bir sənədli filmə baxmaq və müəllimlə birgə xüsusi tapşırıqları yerinə yetirmək təklif edilir. Beləliklə, təlim keçənlərdə dərsin mövzusuna uyğun təsəvvürlər formalaşır, onlar birlikdə rəsm çəkmək və əl işləri hazırlamaqla praktiki bilikləri əldə edirlər. Sonra audio yazılışların dinlənilməsi, videolara və internet saytlarına baxılması vasitəsi ilə ayrılıqda hər məqam detallı öyrənilir, bunun üçün hazırlanmağa vaxt ayrılır. Daha sonra əldə edilmiş informasiyanın qavranılma səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün test aparılır, bundan sonra isə şagirdlər yaradıcı işi yerinə yetirirlər (audio, video qeydlər aparırlar, blog yazırlar və s.), bu da təhsil fəaliyyətinin məntiqli olması üçün əsas yaradır. Sonda mövzu üzrə sinif işini birlikdə keçirtmək lazımdır, bu zaman şagirdlər konkret mövzu üzrə əldə etdikləri bilikləri nümayiş etdirirlər.

Təhsilə ənənəvi yanaşma ilə STEAM texno-

logiyasından istifadə etməklə yanaşma arasındakı əsaslı fərqləri görməmək mümkün deyil. Tədqiqatlar göstərir ki, təlim keçənlərə istiqamətlənmış STEAM yanaşması texnologiyaların təlim prosesinə aktiv integrasiyası ilə bağlıdır ki, bu da öz növbəsində təlim keçənlərdə yaradıcı və yenilikçi yanaşmanı inkişaf etdirir [8].

Məlumdur ki, şagirdlər tədqiqat və həyat bilgisi vərdişlərini inkişaf etdirməklə, təcrübə fəaliyyətində özlərinin uğurları və uğursuzluqları ilə böülüşmə, həmçinin komandada bu və ya digər məsələlərin həlli və layihələr üzrə işləmə bacarığını formalasdırmaqla vaxtının böyük hissəsini hazırlaşmağa sərf edirlər. Beləliklə, təhsil praktikasında STEAM texnologiyası materialın sadəcə öyrənilməsinə deyil, hər şeydən əvvəl təhsil vərdişlərinin formalaşması və inkişafına yönəlmüşdür. Belə yanaşmanın əsas cəhətləri birgə iş, səhvlərin düzəldilməsi və yeni tədqiqat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi, yeni ideyaların yaradılmasıdır. STEAM texnologiyası ideyası öz yanaşmasının əsası olaraq praktika və nəzəriyyənin vəhdətinə görə bərabərləşdirilir, yəni təlim zamanı həm intellektual qabiliyyət, həm də fiziki (praktik) vərdişləri cəlb etmək lazımdır. Yalnız müasir yanaşma və metodikalardan istifadə etməklə təlim keçənlər bilikləri müstəqil şəkildə əldə etməyi, özlərinin keçirdikləri tədqiqatlar əsasında nəticələr çıxartmağı öyrənirlər. Praktiki vərdişlərlə səbəbnəticə əlaqəsini qurma bacarığının vəhdətdə istifadə olunması və tədqiqat üzrə analiz və sınalıların müstəqil keçirilməsi STEAM yanaşmasının əsas fərqidir. Beləliklə, bu cür yanaşma təlim üsulu və metodu deyil, daha çox düşüncə üsuluna çevirilir, çünki bilikləri əldə edərək şagirdlər, eyni zamanda onlardan praktikada istifadə edirlər. STEM, STEAM, STREAM texnologiyaları üzrə təlim keçmiş uşaqlar gələcək həyatda real problemlərlə üzləşərək müxtəlif sahələr üzrə əldə edilmiş bilik və təcrübəyə əsaslanmaqla və komandada işləməklə istənilən çətin məsələləri həll edə bilər [6, s. 77].

STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarının pedaqoji praktikaya daxil edilməsi təlim və təhsillə bağlı artıq formalaşmış mövqeyi əsaslı surətdə dəyişir. Məktəblilər yaradıcı potential və əməkdaşlıqdan istifadə edərək, öz fəaliyyətini bütün təhsil sisteminin əsas məqsədi olan praktiki vərdişlərə yönəltməklə əməkdaşlıq etməyi öyrənirlər. Belə texnologiyaların fərqlən-

dirici xüsusiyyəti tapşırıq üzərində kollektiv iş və onun bütün iştirakçılarının təhsil prosesinə qoşulmasıdır. Ənənəvi təlim formalarının uğurlu olmasına baxmayaraq, təhsil sisteminin hazırkı reallığı yeni və effektiv təlim formalarının axtarılmasının zəruriliyi problemini qaldıracaqdır [4, s. 100].

Müasir təhsildə informasiya texnologiyalarının inkişafına bir çox prinsiplər daxil edilmişdir. Onların sırasında daha vacib olanlar həyat bilgisi barədə bilik, bacarıq və vərdişlərinin formallaşması, fəallığın təşkili, kreativ düşüncə tərzinin inkişaf etdirilməsidir. Belə ki, təlim keçənlərin gələcək həyata hazırlanması zamanı informasiya və qərarların axtarılmasının elə metod və alətlərindən istifadəyə hədəflənmək lazımdır ki, onlar gələcəkdə insanın həyat fəaliyyətinin tərkib hissəsi olsun.

Hazırda STEM texnologiyası üzrə işləməyə başlayan müəllimlərə məktəbyaşlı uşaqları STEM sahəsinin təlim modelləri ilə tanış etmək və artıq sahib olduqları pedaqoji təcrübəni tədqiq etmək təklif olunur. Məsələn, STEM və STREAM yanaşmalarından hər ikisinin realizə olunması üçün müvafiq alətlər geniş tanınmışdır. Bunlar 4 yaşıdan 16 yaşadək uşaqlarla məşğələlər üçün müxtəlif çətinlikli leqo konstruktor dəstləridir. Bu cür həllərin fərqləndirici xüsusiyyəti onların parlaqlığı, sadəliyi, cazibədarlığı və demək olar ki, hər uşaqın erkən yaşından leqo konstruktor oynaması, ən əsası isə integrasiya olunmuş məşğələlərdə kompleks məsələlərinin qurulması və icra olunması üçün nəzərdə tutulmuş imkanlardır [2, s. 89].

Xülasə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, texnologiyaları tətbiq etməklə məşğələlərin keçirilməsi şagird və müəllimlərin texniki elmlərə marağını artırır. Müəyyən olunmuş kursun işləməsi üçün STEM texnologiyasını məşğələdə yeni ideyaların və imkanların mənbəyi kimi problemlə situasiyanın həllində tətbiq etmək daha məntiqlidir. Təhsil fəaliyyətinə daha sonra daxil ediləcək aktual layihələr müəllim və şagirdin birgə işinin nəticəsi kimi müzakirəyə çıxarıılır. Cox vaxt riyaziyyat fənn müəllimi və pedaqoqları STEM texnologiyasından praktiki işlər üçün axtarış, kritik və elmi-tədqiqat biliklərinin formalşdırılmasında istifadə edirlər.

STEM texnologiyası sadəcə müxtəlif fənlərin

bir dərsdə toplanılması deyil. O təbiət qanunlarını müşahidə və dərk edərək bilikləri təcrübə yolla əldə etmək effektini inkişaf etdirmək cəhdididir. Bir sıra alımlər STEM texnologiyasını kainat qanunlarının konkret fənlərin prizmasından qavranılmasının ayrıca bir fəlsəfəsi kimi nəzərdən keçirirlərsə, digərləri onda elmin real həyatdan ayrılmamasına son qoyulmasının mümkünlünü görürər. Bununla əlaqədar olaraq, STEM texnologiyalarının daxil edilməsi prosesində prioritetlərin təyin edilməsində və müəyyən bir layihəyə daxil edilmiş predmetlərin məqsədlərinin nəzərə alınmasında problemlər yaranı bilər. Söyügedən təhsil texnologiyasının müxtəlif formaları, məsələn, hadisə, kontekst, tədqiqat, layihə, problem, təlim keçənlərə qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaqdə ancaq mane ola bilər. STEM yanaşması əsasında işləyən ölkələrin təcrübəsini analiz etsək, belə nəticəyə gələ bilərik ki, həmin texnologiya indi artıq şagirdlərə lazımlı olan gələcək 4K vərdişlərini inkişaf etdirmək baxımından kifayət qədər faydalı və maraqlı görünür. Bəs **4K** dedikdə, nə başa düşülür? **Kommunikasiya, kooperasiya, kritik düşünucə, kreativlik.** Eyni zamanda bu texnologiyani daxil edərkən təhsilin məqsədlərini və şagirdlərin hazırlanması prosesində hər bir fənnin vacibliyini unutmamalıyıq [3, s.109].

STEM texnologiyası, ilk dəfə olaraq miqrantların uşaqlarının optimal və effektiv təlim imkanı kimi yaranmışdır. Bununla yanaşı, hər tədris ili STEM texnologiyasının inkişafının coğrafi əhatə dairəsi genişlənmişdir. Ətraf aləmdə qırılmaz qarşılıqlı əlaqələri görmək, dünya haqqında bütöv təsəvvürün formallaşması və gələcək həyatda elmi biliyin dəyərini anlamı STEM texnologiyasının məzmunu və metodlarını formalşdırmağa imkan verir.

STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarının təhsil praktikasına daxil edilməsini xülasə edərək deyə bilərik ki, bu cür yanaşmaların məktəbəqədər təhsil səviyyəsində tətbiq olunması müxtəlif fənlər üzrə integrasiya olunmuş məşğələlər vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər. Məktəbəqədər praktikada texnologiyalardan istifadə olunmasına bir nümunə gətirək: “*Suyun xüsusiyyətləri*” məşğələsində nəzəri hissə müəllim tərəfindən oyun formasında verildikdən sonra uşaqlar əyani şəkildə sınaq aparmaqla öz bilik-

lərini möhkəmləndirir, bununla da müstəqil şəkildə zehni bacarığını tətbiq edirlər. Beləliklə, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar müstəqil olaraq nəticə çıxarır və əldə edilmiş informasiyanın təsdiqini tapırlar.

STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarının məktəb programında tətbiqi həm də aktualdır. Məsələn, ibtidai sinifdə riyaziyyat dərsində STEM leqo konstruktur texnologiyasından istifadə etməklə, "Parça. Şüa. Düz xətt" mövzusunu izah etmək və əyani şəkildə göstərmək mümkündür. Bunun üçün əyani vəsait olaraq adı yazı taxtası deyil, konstruktordan istifadə olunur.

Ümumtəhsil müəssisələrində diferensial təlim zamanı STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarının daxil edilməsi, veb-sayt yaradılması, veb-dizaynın işlənməsi və s. kimi əyani şəkildə göstərilə bilən informatika dərslərindən başlayaraq fərdi qadjetlərdən, interaktiv yazı taxtasından, sərbəst iş və ya qrup məşğələsinin təşkili üçün videodan istifadə olunduğu əsas fənlər kimi, demək olar ki, bütün fənlərin tədrisi zamanı həyata keçirilə bilər.

STEM proqramlarından praktikada istifadə olunması məktəblilərin gündəlik dərs və məşğələlərə hazırlaşması üçün marağının artmasına səbəb olur. STEM texnologiyasından məktəb programında fizika dərsi və dərsdən kənar məşğələlərdə istifadə olunması informasiyalı olacaqdır. Məsələn, cəzbətmə qüvvəsini əvvəlcə düsturlar vasitəsi ilə interaktiv taxta üzərində göstərmək, təcrübə-eksperimental fəaliyyətin elementini dərsə əlavə etməklə isə əldə olunmuş bilikləri möhkəmləndirmək olar. Çox vaxt məktəbyaşlı uşaqlara eşitdikləri terminləri yadda saxlamaq və anlamaq çətin gəlir. Ona görə STEM texnologiyası vasitəsi ilə yalnız termini vermək deyil, həm də əyani şəkildə həmin terminin mənasını izah etmək mümkündür, müxtəlif sınaqları daxil etmək və keçirtməklə isə məktəblilər verilmiş materialı tez və asan anlaya bilir [6, s.77].

Belə bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarından istifadə olunması hər dərdin çarəsi olmayıb, sadəcə olaraq məktəblinin ətraf aləmin müxtəlif səviyyəli əlaqələri və kompleksliliyini dərk etməsində müəllimin kömək etməsi üçün gözəl

bir imkandır. Daimi modernləşmə və innovasiyaların yarandığı dövrdə yeni və ümidişverici olan bir çox ideyalar vaxt keçdikdən sonra tamamilə adı hesab olunur. Sonra isə yeni bir istiqaməti inkişaf etdirmək, yeni perspektivli imkanları axtarmaq zərurəti yaranacaq. Hazırda inamlı qeyd etmək olar ki, təhsildə gələcək metodik işləmələr yalnız riyaziyyat və elmə deyil, həm də incəsənətə, insan və onun dünya məkanındakı mövqeyinin anlanılmasına hədəflənmişdir.

STEM təlimi tamamilə yeni metodika olmaqla, uşaqlarda müxtəlif vərdişlərin təkmilləşdirilməsinin daha yüksək səviyyəsinə nail olmağa imkan verir. STEAM texnologiyasının əsas ideyası ondan ibarətdir ki, zəruri olan yalnız zehni qabiliyyəti tətbiq etmək, nəzəriyyəni bilmək deyil, həmçinin bilikləri praktikada tətbiq etməkdir, yalnız təhsil müəssisəsinin hüdudları çərçivəsində təlim isə lazımi səriştə səviyyəsini və müasir dönyanın dəyişən tələblərinə uyğun olmasını təmin edə bilməz. STEM texnologiyasının əsas fərqi, ancaq biliklərin deyil, praktikanın da tətbiq edilməsinin zəruriliyidir, uşaqlar bütün bilikləri özlərinin sınaq-tədqiqat fəaliyyəti əsasında əldə edirlər [5, s. 70].

Öz növbəsində texnologiyalardan istifadə olunması hər bir ümumtəhsil məktəbində istedadlı uşaqların müəyyən edilməsi üçün daha uyğun mühitin yaradılmasına şərait yaradır. STEAM texnologiyası uşaqlarda yeni düşüncə tipini inkişaf etdirməyə əsaslanır. Həmçinin XXI əsrдə texnologiyaların tətbiq olunduğu yüksək səviyyəli innovasiyalı təlim metodudur. Belə yanaşma məktəblilərin ənənəvi təlimi formasından əsaslı dərəcədə fərqlənir və prinsip təməli olaraq yaradıcı və analitik qabiliyyətlər inkişafını nəzərdə tutur.

Müəllim öz işində STEAM texnologiyalarını tətbiq edərkən aşağıdakı əsas pedaqoji prinsipləri nəzərə almalıdır:

- belə yanaşmada əyanılık prinsipi yalnız vizual qavrayışı deyil, həm də təlim keçənin təhsil fəaliyyətində birbaşa iştirakını təmin edir;
- sistemlilik prinsipi təlim kursunun işlənməsi zamanı yaş və psixoloji xüsusiyyətlərə yönəldilir;
- integrativlik prinsipi təlimin bütün tərkib hissələrini birləşdirir, praktikada vərdişlərin tətbiq olunması isə informasiyanın daha yaxşı

qarvanılması və bərkidilməsinə imkan verir;

– dərrakəlilik və aktivlik prinsipinə görə fərdi tədqiqat fəaliyyətinə əsaslanaraq əvvəl keçirilmiş materialla yeni material arasında olan mən-tiqi qarşılıqlı əlaqə başa düşülür; hadisə və pred-metlər arasında olan səbəb-nəticə əlaqəsi aydınlaşdırılır [7, s. 82].

Təhsil liderlərinin fikrincə, STEM proq-ramlarının orta məktəblərdə inkişafı çox vacibdir. Belə ki, bu, gələcək inkişaf üçün faydalı olan alimlərin, riyaziyyatçıların və mühəndis-lərin yetişdirilməsinə xidmət edir. Bu baxımdan, təhsil nəzəriyyəsi ilə məşğul olan pedaqoq və psixoloqların fikirləri diqqəti cəlb edir.

İlk təhsil epistemoloqlarından biri hesab olunan Rene Dekart STEM təhsilinin əhəmiyyətinə yönəlik maraqlı fikirlər irəli sürmüştür. O, hələ XVII əsrə qeyd etmişdir ki, təhsilin əsas məqsədi hər bir yeni anlayışı kompleks şəkildə öyrənməkdir. Bu, onların dəyərini anlamağa imkan verir.

Dekartın müasiri olan digər təhsil filosofu Yan Amos Komenski təhsilin həyat üçün bir hazırlıq olduğu fikrini irəli sürmüştür. O, təhsilə holistik yanaşır. Bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə öyrədilən elm heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Bənzər fikirlər Jan Jak Russonun fəsəfəsində də bariz şəkildə görünür. O deyirdi ki, bütün elmlər ümumi prinsiplər əsasında bir-biri ilə bağlıdır.

Təhsil sahəsində əvəzsiz xidmətləri olan Amerika alimi Con Dyui də məzmun və kon-teklərin bir-birindən ayrılmış şəkildə öyrənilməsinin doğru olmadığını söyləmişdir. O, məqsədli şəkildə həyata keçirilən interdisiplinar təhsilin tərəfdarı idi. Məşhur təhsil filosoflarının bu fikirləri STEM təhsili kimi integrasiya olunmuş kurikulum anlayışının əsasında dayanır [11].

Nəticə. Texnologiyaların təhsil praktikasına daxil edilməsi üzrə tədqiqatın gedişində belə nəticəyə gəlmək olar ki, STEM, STEAM, STREAM texnologiyaları məktəblilərə dərs və ya məşğələdə müstəqil olaraq qərar qəbul etməyə, tədqiqatlar aparmağa kömək edir, bu zaman həmin prosesə tamamilə yeni təlim vərdişlərini əldə edən iştirakçılar maksimal şəkildə cəlb edilir. Belə yanaşmada müəllimlər inkişaf və təlimdə köməkçi kimi iştirak edirlər. Belə ki, təlim keçənlər özləri bacarıqlarını və bildiklərini nümayiş etdirirlər və əldə edilmiş

fərdi təcrübəsi əsasında müəyyən nəticələr çıxarırlar. STEM, STEAM, STREAM texnolo-giyalarının təhsilə integrasiyasının Azərbay-canda nisbətən yeni yanaşma olduğunu nəzərə alaraq aydın olur ki, bu sahədə elmi tədqiqatlar kifayət etmir. Verilən mövzu üzrə mövcud olan ədəbiyyatın analiz edilməsinə əsaslanan sözü-gedən tədqiqat öz növbəsində gələcək tədqiqatlar üçün yeni imkanlar açır.

Beləliklə, qeyd etmək olar ki, STEM, STEAM, STREAM texnologiyalarının Azərbaycan məktəblərində istifadə olunmasına yanaşmanın nə dərəcədə uğurlu tətbiq olunmasının öyrənilməsi, həmçinin müəllim və məktəblilərin bu yenilik-lərin tətbiq olunmasına hazırlıq dərəcəsinin müəyyən edilməsi, həm nəzəri, həm də texnoloji biliklər nöqtəyi-nəzərindən bu işdə yaranan və müəllimlərin, təlim keçənlərin və məktəb admi-nistrasiyasının qarşılaşdığı problemlərin tədqiq olunması, qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinə əsas-lanaraq, həmin problemlərin həllinin axtarılması gələcəkdə kəmiyyət və keyfiyyət tədqiqatlarının aparılmasına əsas verir. Daha bir prioritet sahə ümumi təhsildə STEM yanaşmasının tətbiqidir. Bu yanaşma təbiət, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyat fənlərinin tədrisinin ayrı-ayrılıqla deyil, əlaqəli şəkildə öyrədilməsini və şagirdlərdə “XXI əsr bacarıqları”nın formalas-dırılmasını nəzərdə tutur. Bu məktəblərdə robototexnika, nanotexnologiya, süni intellekt, me-xanika kimi sahələri əhatə edən məzmunun tətbiqi həyata keçirilməyə başlayıb. Ümumiyyətlə, Təhsil Nazirliyinin dəstəyi ilə Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu tərəfindən STEM və STEM yönümlü tədbirlər (<https://edu.gov.az>) həyata keçirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Borovaya Y.Q., Qulevataya O.N. “Rus dili” məqsədli federal programının reallaşdırılması çərçivəsində nitq mədəniyyətinin təkmilləşdirilməsi problemi üzrə təhsil işçilərinin ixtisasar-tırması. Kadrların ixtisasartırma sisteminin elmi təminatı, 2015, №1 (22), səh. 86-93.

2. Dudarova O.B. Ümumi təhsil sisteminin modernləşdirilməsi şəraitində diniyyəcilerin təli-mində distansion təhsil texnologiyalarından istifadə. Məktəblilərin İKT səriştəsinin formalas-

dırılması əsas ümumi təhsildə ÜTM-in universal təlim tədbirlərinin formallaşdırılması programının tərkib hissəsi kimi. Kadrların ixtisasartırma sisteminin elmi təminatı, 2011, №3 (8), səh. 88-91.

3. Dudarova O.B., Telejinskaya Y.L. Əlavə professional proqramların reallaşdırılmasında STEM, STEAM, STREAM pedaqogikasının əsasları. Rusiyada təhsilin inkişafının problem və perspektivləri, 2017, № 9, səh. 107-114.

4. Konuşenko S.M., Jukova M.S. STEM və STEAM təhsili; təlimi necə keçirmənin anlanılmışında dəyişiklik edilməsi M. S. Jukova, Moşeva Y. A. Baltika dövlət balıqçılıq donanmasının xəbərləri: psixoloji-pedaqoji elmlər, 2018, № 2 (44), səh. 99 103.

5. Kotlarova A. Y. Şəbəkə pedaqoji icmaları müəllimlərin qeyri-formal təhsilinin məkanı kimi. Kadrların ixtisasartırma sisteminin elmi təminatı, 2015, № 3 (24), 70 səh.

6. Telejinskaya Y. L. İxtisasartırma kurslarının məzmununda leqo-pedaqogikanın elementlərinin əks olunması. Kadrların ixtisasartırma sisteminin elmi təminatı, 2015, № 3 (24), səh. 77.

7. Frolov A. V. ABS “yeni iqtisadiyyatında” STEM təhsilin rolü. Yeni iqtisadiyyatın sualları, 2010, № 4 (16), səh. 80-90.

8. Daniel H. Kassi K. Loreyn A. Jake. Orta məktəb STEAM bölmələrində texnologiyanın in-teqrasiyasına nəzarət. Texnologiya, pedaqogika və təhsil, 2018, 27-ci nəşr, №. 4, səh. 485-498.

9. Kassi F. Kvıqli, Dani H. (2016), “Məlum olmayanda sevinc tapılması”: Orta məktəb elm və riyaziyyat sinif otaqlarında STEAM təlim praktikalarının tətbiq olunması. “Elmi təhsil və texnologiya” jurnalı, iyun, 2016, 25-ci nəşr, № 3, səh. 410-426.

10. <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/15815-1>

11. Yakman. G. STEAM Education: an overview of creating a model of integrated education. 2008.

H.Ahmadov

Scientific and pedagogical foundations for the implementation of STEM, STEAM, STREAM technologies in educational practice

Abstract

The article discusses the basics of introducing STEM, STEAM and STREAM technologies into

educational practice. The necessary requirements for revising the approaches to education and training are analysed. The author of the article introduces in detail the technologies and the direct approach to their implementation in the educational process. The study also examines the contemporary trends and the opportunities of the implementation of STEM, STEAM and STREAM technologies. The author scrutinized the main advantages of STEM, STEAM, and STREAM education in such areas as integrated teaching and learning according to topics, not to subjects, development of critical thinking and problem-solving skills, enhancement of interest in technical disciplines.

As a practical material, a number of ideas related to mathematical problems within the STEM, STEAM, STREAM context and their solutions are proposed.

Г.Ахмедов

Научно-педагогические основы использования в учебном процессе технологии STEM, STEAM, STREAM

Аннотация

В статье рассмотрены ведущие положения научно-педагогических основ использования технологий STEM, STEAM, STREAM в учебном процессе. Проанализированы необходимые требования к пересмотру подходов к учащимся в процессе обучения и воспитания. Автор статьи подробно описывает эти технологии и пути их использования в образовательном процессе. В статье анализируются: преимущества STEM, STEAM и STREAM как интегрированного обучения по темам, а не по предметам; развитие креативного мышления и навыков решения проблем; развитие интереса к техническим предметам и др. Также проводится анализ преимуществ современных технологических направлений и возможности их внедрения в работу преподавателя при подготовке учебного курса. В качестве практического материала предложен ряд идей по решению математических задач с использованием технологических инструментов STEM, STEAM, STREAM.

PEŞƏ SEÇİMİ CƏMİYYƏTİN İNKİŞAF AMİLİDİR

Rəhimə Mahmudova,

*Baki Dövlət Universitetinin Pedaqogika kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: mahmudova_rahima@mail.ru*

UOT: 37

Xülasə. Yeni nəslin peşəyə istiqamətləndirilməsinin tarixi kökləri vardır. Hələ qədim dövrlərdən uşaqların peşəseçməsinə diqqət yetirilmişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatında, görkəmli mütəfəkkirlərin əsərlərində peşənin, peşəseçmənin fəlsəfəsi xalqın milli mənəvi dəyərləri kontekstində açıqlanmışdır. Sənayenin inkişafı ilə əlaqədar müxtəlif ölkələrdə peşəseçmə ilə bağlı qlobal səviyyədə müxtəlif işlər görülmüşdür. Peşəseçmənin düzgün həyataya keçirilməsi təkcə insanın inkişafı baxımından deyil, həmçinin cəmİyyətin inkişaf amili kimi qiymətləndirilir. Məqalədə bu məsələlər təhlil edilir, müəllim, məktəb psixoloqu, valideyn və şagird (uşaq) əməkdaşlığı peşəseçmənin ən yaxşı yolu kimi göstərilir.

Açar sözlər: peşə seçimi, valideyn, müəllim, məktəb, məktəb psixoloqu, əməkdaşlıq, qabiliyyət, maraq və meyil.

Key words: career choice, parent, teacher, school, school psychologist, collaboration, ability, interest and inclination.

Ключевые слова: выбор карьеры, родитель, учитель, школа, школьный психолог, сотрудничество, способности, интерес и склонность.

Yeni nəslin tərbiyəsi baxımından həm ailə, həm də məktəb tarixən eyni vəzifələri yerinə yetirib. Bu vəzifələri üç qrupa bölmək olar:

- yeni nəslin həyataya hazırlanması;
- şagirdin təhsilin növbəti pilləsinə hazırlanması;
- uşağın peşəseçməsi və ona istiqamətləndirilməsi.

Qeyd olunan vəzifələrin hər birinə həm valideynlər, həm də müəllimlər xüsusi diqqətlə yanaşmalıdır. Maraqlıdır ki, bu vəzifələrin icrası məktəblə ailəni bir-birinə nə qədər yaxınlaşdırırsa, onların icrası zamanı müxtəlif metodlardan istifadə etmək, bu iki tərbiyə institutunu bir-

birindən fərqləndirir. İ.A.Krilovun məşhur təmsilində arabanın müxtəlif istiqamətə dərtilması heç bir uğur vermədiyi kimi, “bu fərqlilik” pedaqoji işi çətinləşdirir, hədəfin əldə olunmasına süni əngəllər yaradır. Reallıqda valideyn və müəllimlərin bir-biri ilə əlaqəli fəaliyyət göstərdiyi hallara da az təsadüf edilir. Bu “valideyn-müəllim əməkdaşlığı” adlanır, yeni nəslin təhsili və tərbiyəsi qarşısında duran məqsədin reallaşması bu əməkdaşlığı zəruri edir. Təcrübə göstərir ki, belə hallarda daha yüksək pedaqoji nəticələr əldə olunur.

Ailə və məktəbin qarşısında duran vəzifələrin hər üçü əsasdır. Lakin uşaqların düzgün peşəseçməsi mahiyyəti etibarı ilə digər iki vəzifənin

yerinə yetirilməsi üçün nəticə rolü oynayır. Başqa sözlə desək, istər yeni nəslin həyata, istərsə də təhsilin növbəti pilləsinə hazırlanması bu və ya digər dərəcədə özünü uşağın gələcəkdə əldə edəcəyi peşəyə istiqamətlənməsində və bunun üçün zəruri olan peşə səriştələri əldə etməsində əks etdirir. Bu istiqamətdə bütün dövrlərdə yeni nəslin peşəseçməsi pedaqoji problem kimi həmişə aktual olub.

Əmək bölgüsü yaranandan etibarən insanlar yeni nəslin peşəseçməsinə diqqət göstərmişlər. Sənətkarlığın inkişafı dönəmində bu məsələ daha da aktuallaşdı. Onlar şagird götürəndə iki meyara – *uşağın məşğul olacağı sənətə meylinin, həvəsinin olması və həmin sənət üçün zəruri bacarığının (qabiliyyətinin) olmasına* üstünlük verirdilər.

Təbii ki, sənətkar müşahidə əsasında şagirdin həm meylini, həm də bacarığını iş prosesində, yanında şagird kimi işləyərkən müəyyənləşdirə bilirdi. Onlar bu işə çox ciddiliklə yanaşırdılar, bu ilk növbədə, sənətə hörmətdən irəli gəlirdi. Sənətkarlar gördükleri işin daha keyfiyyətli olmasını istəyirdilər, ona görə də şagird götürəndə onu ciddi yoxlayırdılar. Bu baxımdan sənətkarlıq məktəbi peşəkarların formallaşması üçün mühüm bir tərbiyə ocağına çevrilmişdir. Bu gün hələ də sirləri ilə hamını heyrətləndirən Misir ehramlarını da, möhtəşəmliyi ilə fərqlənən Kalizeyi də, məhz belə məktəbin yetirmələri tikib. Onlar daha nələri dünya mədəniyyətinə bəxş etməyiblər. Hər birimizə məişət təcrübəsindən bəlli olan əntiq əşyaların (qədim xalçaların, gildən, misdən düzəldilmiş müxtəlif məmulatların və s.) yaranması birmənalı şəkildə peşəyönümü məsələsinə daha həssas yanaşmanın nəticəsi olmuşdur. Hətta qürur hissi ilə hər bir xalqın öz qonaqlarına göstərdiyi tarixi abidələr (saraylar, qalalar, tarixi əhəmiyyətli binalar və s.) də, alətlərin təkmil olmadığı bir dövrdə tikililərin ornament və heykəllərlə bəzədilməsi də bunun nəticəsidir. Bu faktları xatırlatmaqla, təbii ki, onların sayını da artırmaq olar. Sənətkarlıq məktəbinin peşəseçməyə düzgün münasibət göstərməsi nəticəsində nəhəng sənətkarların formallaşmasında və sənətkarlıq nümunələrinin yaranmasında nə dərəcədə mühüm rol oynadığını göstərmək istədik. Fizikanın, riyaziyyatın bir elm kimi hələ tam inkişaf etmədiyi dövrlərdə

sənətkarların həvəs və qabiliyyətləri empirik şəkildə bu elmlərin qanuna uyğunluqlarını “kəşf” etməyə imkan vermişdir. Şagirdlər də həvəs və qabiliyyətlərindən asılı olaraq bu sirləri öyrənmişlər. Yəni əsrlər boyu sənətkarlıq məktəblərində sənətkarın şagirdi bacarığına görə seçməsi cəmiyyətə, dünya mədəniyyətinə öz töhfəsini vermişdir. Bu məktəblər təkcə peşə istiqamətində deyil, hətta incəsənət istiqamətində də böyük sənətkarların nümunələrinin yaranmasına səbəb olub. Büyük rəssam Leonardo da Vinçi və digərləri belə məktəblərin yetirməsi olub.

Sənətkarlıq məktəblərinin təcrübəsi göstərir ki, peşə seçimi zamanı uşaqların meyil və bacarıqlarının düzgün müəyyən edilməsi nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əgər uşağın seçdiyi peşəyə bacarığı varsa, bunu müəyyən edən kimi onda bu bacarığa uyğun meyil (həvəs, motivasiya) yaratmaq mümkündür. İnsan bacarığına uyğun işi təbii ki, daha keyfiyyətlə həyata keçirə bilir, bir şərtlə ki, gördüyü işi yerinə yetirməyə meyli, həvəsi və ya motivasiyası olsun. Onda gördüyü işdən həm həzz alır, həm də elə bir gözəllik yarada bilir ki, bu peşəyönümü işində mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Hər bir insanın qabiliyyəti vardır. Amma onu tapmaq, üzə çıxartmaq lazımdır. Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, uşağın qabiliyyəti düzgün müəyyən edildikdə, o, bu istiqamətə yönəldikdə xarüqələr yarada bilir, öz qabiliyyəti ilə cəmiyyətin inkişafına təkan verir. Qabiliyyət düzgün müəyyən edilmədikdə o hətta cəmiyyətin inkişafını ləngidən insana çevirilə bilir [1, s. 195-204].

Təsadüfi deyildir ki, böyükən nəslin peşəseçməsi ilə bağlı məsələyə hələ şifahi xalq ədəbiyyatında – dastanlarda, nağıllarda, bayatılarda, atalar sözündə xüsusi diqqət verilmiş, sənət öyrənməyin zəruriliyi vurgulanmış, sənət, hətta var-dövlət toplamaqdən üstün sayılmışdır. Bu yanaşma əslində insanların sənət öyrənməsinin mənəvi dəyər kimi qiymətləndirilməsinin nəticəsidir.

Şifahi xalq ədəbiyyatında insanların mal-dövlət yığmaqdan çox sənət öyrənməyə istiqamətləndirilməsi əslində həyat fəlsəfəsi kimi insanlara təlqin edilmişdir. İnsan var-dövlət topayanda digər insanları istismar edir, özünü onlardan fərqləndirir, üstün tutur, onları incit-

məkdən çəkinmir. Sənət öyrənəndə gözəllik yaradır, dünya mədəniyyətinə incilər bəxş edir, onun yaradıcı keyfiyyətləri inkişaf edir, yeniliyə can atır, öz əməyi ilə insanlara xeyir verməyə çalışır, digərlərindən üstün olsa da, insanlara olan sadə, səmimi, qayğılaş münasibəti ilə fərqlənir. Var-dövlət toplamaqla sənət seçmək arasında olan bu fərqi insanlar empirik olaraq dərk etmiş və bayatıların birində belə ifadə etmişdilər:

*Günləri bir-bir sana,
Yar verdi bir sərr sana.
Bir elm, bir də sənət,
Xəzinədir insana.*

Göründüyü kimi, bayatıda sənət xəzinə kimi qiymətləndirilir. Bu həyat fəlsəfəsi əsrlərin qoşağında insanlar tərəfindən dərk edilmiş və bu fəlsəfəni onlar bir nəsildən digərinə ötürmüşlər. M.İlyasovun dəqiq qeyd etdiyi kimi, peşə və sənət sahibi olmanın faydası haqqında olan xalq yaradıcılığı nümunələrindən çıxan nəticə ondan ibarətdir ki, vəzifə, titul, mənsəb, vər-dövlət əldən gedə bilər, ancaq sənət insanın əlində qalar, dar gündə ona kömək olar [2, 6].

“Qabusnamə”də isə, hətta sənəti olmayanlar gövdəsi olub, kölgəsi olmayan ağaclarla müqayisə edilir və qeyd edilir ki, “elm və sənət öyrənmək, istər böyük olsun, istərsə də kiçik, hamiya vacibdir, çünkü insan öz tay-tuşları arasında üstünlüyü yalnız elm və sənətə görə əldə edə bilər” [3, s. 35-40].

Dünya şöhrətli filosof şair Nizami Gəncəvi “Kərpickəsən kişinin dastanı”nda yazırıdı:

*Onunçün öyrətdim ki, əlimi bu sənətə,
Bir gün sənət əl açıb, düşməyim xəcalətə [4, s. 38].*

Bu misralarda Nizami Gəncəvi peşəyə mənəvi don geyindirir, onu halalliq meyarı kimi qiymətləndirir. Peşəsi olanın heç vaxt kiminsə yanında xəcalətli olmayacağıni böyük filosof-şair zərgər dəqiqliyi ilə mənalandırır.

Şair həmin əsərində sənətin kamil öyrənilməsinə də diqqəti cəlb edir:

*Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımcıq papaqcılıqdan [4, s. 100].*

Bu misralarda təkcə peşənin seçilməsi deyil, kamil, peşəkar bir insan kimi yetişməyin fəlsəfəsi açıqlanır. Təbii ki, hər bir sənətlə müxtəlif insanlar məşgül olur. Sənətin yaxşısı, pisi yoxdur və bu bir reallıqdır ki, hər hansı bir sənətlə

məşgul olmaq insanı məshurlaşdırır, insan öz sənətini dərindən bilməsi ilə o sənəti gözəlləşdirir. Büyük şairimiz N.Gəncəvinin dediyi kimi, papaqcılıq palançılıqla müqayisədə hörmətli sənət sayılsa da, kamil palançı naşı papaqcıdan daha çox hörmətə layiq olur. Bu fəlsəfə müasir dövrdə də dəyişməmişdir, insan yalnız mahir bir sənətkar olması ilə həm özünü, həm də sənətini gözəlləşdirir. Bütün dövrlərdə bu reallığı görən mütəfəkkirlər, maarifçilər insanı bacarığına görə peşə seçməyə və öz peşəsini daha dərindən bilməsinə çağırmışlar.

Görkəmli mütəfəkkir Nəsirəddin Tusi də “Əxlaqi Nasiri” əsərində sənətseçməni vacib, zəruri, şərəfli sözləri ilə xarakterizə edir, onu kamilliyyə çatmanın yolu kimi qiymətləndirir. Hər bir insanın öz sənətini kamil öyrənməsini insanın inkişafının əsası hesab edən görkəmli mütəfəkkir bu zaman bacarıq və qabiliyyətlərin nəzərə alınmasına xüsusi diqqət verir [2, s. 8; 5].

Sənayenin inkişafına qədər insanın peşə-seçməsi işi ilə valideynlər, sənətkarlar və müəllimlər məşgül olurdular. Lakin sənayenin inkişafı ilə əlaqədar olaraq elmi-metodiki istiqamətdə daha masstablı işlər həyata keçirilməyə başlandı. Məsələn, “1849-cu ildə Fransada “Peşəyonümə rəhbərlik” adlı kitab çap edilmişdir” [2, səh. 15]. Bu kitabda peşəyonumünün təşkil edilməsinin yolları araşdırılırdı. Sonrakı dövrlərdə peşə seçimi istiqamətində F.Haltonun tədqiqatları mühüm rol oynadı. F.Halton şəxsiyyət kontekstində elmi yaradıcılığın xüsusiyyətlərini araşdıranda bu məsələnin qoşağında yeni problemlə – qabiliyyət problemi ilə rastlaştı və onu müxtəlif istiqamətlərdə öyrəndi. 1883-cü ildə onun bilavasitə qabiliyyət probleminə həsr olunmuş yeni əsəri – “İnsan qabiliyyətləri və onların inkişafının tədqiqi” nəşr olundu. Psixoloqlar F.Haltonun qabiliyyətlərin psixologiyası sahəsində araşdırılmalarını təhlil edərkən 3 cəhəti xüsusi vurgulayırlar. **Birinci**, O, qabiliyyətləri irsiyyət-mühit müstəvisində öyrənirdi. **İkinci**, ümumi və xüsusi qabiliyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinə böyük əhəmiyyət verirdi. O, belə hesab edirdi ki, sadə psixi proseslərin parametrlərini ölçməklə insanın yaradıcılıq istedadının səviyyəsini müəyyən etmək olar. **Üçüncü**, qabiliyyətlərin ölçülməsi metodlarının yaradılması da onun adı ilə bağlıdır.

F.Halton differensial psixologiyanın banisi hesab olunur. Əsərlərində fərdi fərqlər psixologiyası və testlər metodunun bir çox mühüm məsələləri ilk dəfə özünün geniş əksini tapmışdır. Onun psixofizioloji testləri peşə seçimi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi [6, səh. 211-212]. Bu tədqiqatlar peşə seçimi prosesində qabiliyyətlərin öyrənilməsi üçün yeni istiqamət açdı.

1904-cü ildə Fransa Təhsil Nazirliyi zəif intellektual qabiliyyətləri ilə seçilən şagirdləri müəyyən etmək və xüsusi programlarla öyrənmək üçün Alfred Bineyə testlər hazırlamaq tapşırığı ilə müraciət etdi. Dünya təcrübəsində Təhsil Nazirliyinin psixoloqlara ünvanlanmış bu sifarişi çətin psixoloji problemin həlli ilə bağlı idi. Alfred Bine bu psixoloji problemi uğurla həll etdi. İntellekt testləri dünya təcrübəsində böyük əks-səda doğurdu [6, səh. 209-210]. Bu testlər uşaqların peşə istiqamətində qabiliyyətlərini üzə çıxartmağa imkan verdi. Sənətkarlar uşaqların qabiliyyətlərini fərqli yolla öyrənsələr də, dövrün tələbləri dəyişmişdi. Bu tələblərin ödənilməsi istiqamətində Alfred Binenin testləri mühüm rol oynadı.

1908-ci ildə Harvard Universitetinin professoru Frenk Parsons Bostonda (ABŞ) həyat yollarını müəyyənləşdirməkdə şagirdlərə kömək göstərilməsi üçün "Oriyentasiya bürosu" yaratdı. Peşəyönümü işinin daha səmərəli təşkil edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu büronun fəaliyyəti "peşəyönümü hərəkatının" başlangıcı hesab edilir [7, 9]. Bu artıq yeni nəslin həyat yolunun müəyyən edilməsində cəmiyyətin rolinin artdığının ilk nişanəsi idi. Büronun yaradılması bir tərəfdən peşə seçimi probleminin nə dərəcədə vacib əhəmiyyət kəsb etməsinə insanların münasibətinin nəticəsi ididə, digər tərəfdən dünya səviyyəsində peşəseçmə məsələsinə diqqətin daha da artmasına səbəb oldu. Müxtəlif ölkələrdə yeni nəslin peşəyönümü istiqamətində müxtəlifyönlü işlər həyata keçirilməyə başlandı.

70 il yaşadığımız sovetlər məkanında da peşəseçmə problemi diqqət mərkəzində olub. Əvvəlcə sovet pedaqoqlarının politexnik təhsil kimi irəli sürdükləri bu məsələ getdikcə məzmununu dəyişdi. Peşəyönümü məktəbin əsas vəzifələrindən biri kimi qiymətləndirildi. Keçən

əsrin 60-cı illərinədək bu iş məktəblərdə nisbətən günün tələblərinə uyğun həyata keçirilirdi, məktəb bu vəzifəni layiqincə yerinə yetirməyə çalışırıdı. Bunun nəticəsi olaraq, SSRİ həmin illərdə dünyanın möhtəşəm ölkələrindən birinə çevrildi. Məktəblərdə uşaqların qabiliyyətləri müəyyən edilir, əqli qabiliyyətləri olanlar ali təhsil almağa, peşə qabiliyyəti olanlar isə texniki-peşə məktəblərinə istiqamətləndirilirdi. Problemin bu cür uğurla həll edilməsi ilə sübut olundu ki, peşəseçmə məsələsində məktəbin geniş imkanları var və bu iş məktəbdə uğurla həyata keçirilə bilər. Lakin sonrakı dövrlərdə sovetlər məkanında mövcud olan ideoloji səhvlər məktəb həyatına da daxil oldu. Nəticədə məktəbin fəaliyyəti gündən-günə zəifləməyə başladı. Bu təbii ki, peşə seçimi məsələsinə də öz mənfi təsirini göstərdi. Belə şəraitdə məktəblərdə həm təhsilin keyfiyyəti aşağı düşdü, həm də şagirdlərin qabiliyyətlərinin ölçülülməsi arxa plana keçdi. Məktəbin qarşısına texniki-peşə məktəbinə göndərilmək üçün "plan" qoyuldu. Bu "çətin və şərəflü vəzifəni" yerinə yetirmək üçün aşağı qiymətlə oxuyan şagirdlərin qabiliyyətlərinin ölçülülməsi yolu ilə deyil, məcburetmə yolu ilə texniki-peşə məktəblərinə göndərilməsinə başlandı. Onların aşağı qiymətlə oxumasının səbəbləri araşdırılmadı, halbuki, araşdırılmalı idi. Bu, məktəbi tənəzzülə aparan bir yol idi. Bunu da keyfiyyətsiz kadrlar yetişməyə başladı, təbii ki, onlar istehsalatda da keyfiyyətsiz məhsul istehsal etməyə başladılar. Bu vəziyyətdən çıxməq üçün sovet rəhbərləri "keyfiyyət nişanı" anlayışını yaratdilar, onlar istehsal olan məhsulların nisbətən yaxşısına bu nişanı vurmaqla vəziyyəti düzəltməyə çalışırdılar. Lakin məktəblərdə peşəseçmə məsələsi o qədər formal, hətta eybəcər xarakter almışdır ki, bunun nəticəsində formalaşmış keyfiyyətsiz kadrlarla keyfiyyəti geri qaytarmaq mümkün deyildir. Bu hadisələr gözümüzün qarşısında baş vermişdir və ona bu qədər diqqət etməkdə məqsədimiz peşəyönümü məsələsinin cəmiyyətin inkişafı baxımından nə dərəcədə vacib olduğunu göstərməkdir.

Dünya ölkələri isə öz inkişaflarının sürətini artırmaq üçün peşəseçmə məsələsinə daha diqqətlə yanaşır və yeni-yeni yollar axtarırdılar. Yeni yolların axtarılmasında fransız psixoloqu

A.Leonun irəli sürdürüyü **iki** konsepsiyası mühüm rol oynadı:

1. **Diaqnostik konsepsiya** fərdin peşə seçiminin onun peşə yararlılığına uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi məqsədi daşıyır. Məsləhətçi testlərin köməyi ilə insanın qabiliyyətləri və peşənin tələblərinə uyğunluq səviyyəsi ölçülür, onun bu peşəyə yararlı və ya yararsız olması haqqında nəticə çıxarılır.

2. **Tərbiyə konsepsiyası** əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş tərbiyəvi təsirlərlə fərdin peşə həyatına hazırlanmasına istiqamətləndirir. Burada əsas mahiyyət əmək növlərinin mənimsənilməsi prosesində şəxsiyyətin inkişafının öyrənilməsindən ibarət olur [2, s. 17; 8, s. 120-121].

Bu iki konsepsiyanın hər biri peşəseçmə işinin fəlsəfəsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatçıların bəziləri birinci, bəziləri ikinci konsepsiyaya daha çox üstünlük versələr də, fikrimizcə, bu konsepsiyaların ikisi vəhdətdə pedaqoji baxımdan daha maraqlı görünür. “Tərbiyə nəzəriyyəsi”nin tərəfdarları, məsələn, N.Lipton (1968), M.Qraft (1969), K.Burt (1989) və başqaları peşəyönümü işinə rəhbərliyə şagirdlərin maraqlarının, meyillərinin formalasdırılmasına yönəldilən və istiqamətləndirilən uzunmüddətli bir tərbiyə prosesi kimi baxmışlar [2, səh. 17-18]. Müəlliflər tərbiyə nəzəriyyəsinə üstünlük versələr də, aparılan tərbiyəvi işlərin şagirdlərin maraqları və meyillərinin formalasdırılmasına yönəldilməsini zəruri sayırlar. Maraqları və meyillər şagirdlərin seçidləri peşəyə bu və ya digər dərəcədə yararlığını müəyyənləşdirməyə istiqamətlənmışdır. Burada onların hər iki konsepsiyanın vəhdətinə meyil göstərməsi açıq-aydın hiss olunur. Biz isə peşəseçmə işi istiqamətində aparılan uzunmüddətli işlərin şagirdlərin qabiliyyətlərinin müəyyən edilməsini də maraqları və meyil amillərinə əlavə edərdik. Fikrimizcə, bu şagirdlərin peşə yararlılığına uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi baxımından daha çox əhəmiyyət daşıyır.

Belə bir fərziyyə irəli sürürlür ki, şagirdlərin peşə seçimi valideynlər tərəfindən həyata keçirilir. Lakin onlar övladlarının maraqlarını, qabiliyyətlərini, bacarıqlarını bilmədikləri üçün əksər hallarda səhv edirlər. Valideynlər məktəb müəllimləri və şagirdlə əməkdaşlıq etdikdə bu istiqamətdə daha düzgün qərarlar qəbul edə bilərlər.

Peşə seçimini təkcə ayrı-ayrı insanların deyil, cəmiyyətin inkişafının mühüm amili kimi dəyərləndirmək lazımdır. Belə ki, cəmiyyətin inkişafı onun üzvlərinin nə qədər düzgün peşə seçimini etməsindən və cəmiyyətə verəcəyi yeniliklərdən asılıdır. Hər bir insan nə qədər düzgün seçim edərsə, onun yenilikləri bir o qədər çox olar. Bu istiqamətdə hər bir insanın peşə üstünlüklerini müəyyənləşdirmək son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Peşəseçmə müxtəlif peşələrin xüsusiyyətlərini qiymətləndirib öz prioritətlərini (fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərini) nəzərə alaraq qərar qəbul edilməsidir. Bu qərar sosial amillərlə və fərdi xüsusiyyətlərin düzgün sintezi ilə əlaqədardır. Adətən peşəseçmə yeniyetməlik yaş dövrünə təsadüf edir. Yeniyetməlik mürəkkəb bir dövrdür. Pedagoqikada və psixologiyada bu dövr bir tərəfdən yeniyetmələrin fizioloji, psixoloji və emosional olaraq dəyişikliklərə məruz qaldığı, digər tərəfdən isə mühüm həyatı qərarlar qəbul etdiyi dövr kimi dəyərləndirilir. Bu qərarlardan biri də onun peşəseçməsi ilə əlaqədardır [9, s. 101-105]. Yeniyetməlik dövrünün səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə birlikdə peşə seçimi bir sıra amillərin – ailə və məktəb amilinin təsiri altında formalasır. Görəsən ailə, yoxsa məktəb peşə seçimində daha önəmlı rol oynayır? Tədqiqat zamanı BDU-nun 562 nəfər tələbəsi ilə keçirilən anket sorğusunda iki sual peşə seçimi ilə bağlı idi. Bu suallardan birincisi “*Sizin ixtisas seçmənizdə kimin daha çox rolu olmuşdur?*” suali idi. Sorğuda aşağıdakı nəticələr əldə edildi.

Cədvəl 1.

“Sizin ixtisas seçmənizdə kimin daha çox rolu olmuşdur?” sualına alınan cavablar

Qruplar	Cavablar	sayla	%-lə
I	Yalnız valideynlər	239	42,5 %
II	Şagirdin özü	98	17,5 %
III	Qohumlar	31	5,5 %
IV	Repetitor	48	8,5 %
V	Valideyn, müəllim və şagird birlikdə	146	26,0 %
	Sorğuda iştirak edənlərin ümumi sayı	562	100 %

Cədvəldən göründüyü kimi, tələbələrin, hələ şagird olarkən peşə seçimində 42,5%-i (239

nəfər) yalnız valideynin, 17,5%-i (98) yalnız tələbənin (şagirdin) özünün mühüm rol oynadığını vurgulamışlar. Respondentlərin 5,5%-i qohumların (31 nəfər), 8,5%-i (48 nəfər) repetitorun köməyinə üstünlük verdiyini, 26,0%-i isə valideynin, müəllimin və tələbə (şagird) ilə birlikdə qərar qəbul etdiyini qeyd etmişdir.

Nəticələrin belə olacağını gözləmirdik, biz valideynlərin daha çox üstünlük əldə edəcəyini düşünürdük. Hər halda, nəticələrdən də görünüşü kimi, ailə hələ də peşə seçimində birmənalı olaraq, daha önəmli rol oynayır və son qərar hüququ onun əlindədir. Bunun səbəbləri aydınlaşdır. Görəsən valideynlər düzgün qərar verə bilirlərmi? Düzgün qərarın verilməsi valideynlərin pedaqoji savadından, dünyagörüşündən, şagirdin qabiliyyətlərinin düzgün dəyərləndirilməsindən və ümumiyyətlə, təhsilə, usaq münasibətindən asılıdır. Burada valideynlərin usağı dəstəkləməsi, onu başa düşməsi, şagirdin seçiminin əleyhinə olması, öz qərarlarını daha münasib dəyərləndirməsi və s. mühüm rol oynayır. Bunlar çox mürəkkəb məsələdir, o qədər mürəkkəbdir ki, onun həllinin vahid resepti yoxdur.

Sorghuda əldə etdiyimiz nəticələrdə respondentlərin 17,5%-inin (98 nəfər) qərarın yalnız şagird tərəfindən qəbul edildiyinin şahidi olur. Görəsən şagird düzgün seçim edə bilirmi? Bu da mürəkkəb sualdır. Təbii ki, usaq marağı olan hansısa bir peşəyə meyillənə bilər. Amma onun marağı onun qabiliyyəti ilə uyğunluq təşkil edirmi? Təcrübə göstərir ki, eksər hallarda şagird maraqları onların qabiliyyətləri ilə uyğun gəlmir.

Əlbəttə, həm valideyn, həm də şagird peşə seçimini məsələsində səhv qərar verə bilər və bu səhv qərar usağın taleyində, gələcək həyat yolunda nə qədər böyük problemlər yaradar. Sorğunun nəticələrində aydın görünür ki, valideynlərin bir qismi bunu başa düşür, 31 valideynin (5,5%) qohumların, 48 valideynin (8,5%) repetitorun məsləhətinə üstünlük verməsi belə deməyə əsas verir. Valideynlərin heç də hamısı ali təhsilli və ya yüksək pedaqoji savada malik olmurlar. Bu yaxşı haldır ki, onlar daha nüfuzlu qohumları və ya onların etibarını qazanmış repetitorla məsləhətləşirlər. Biz bunu təqdir edirik, lakin fikrimizcə, məktəb müəllimi (müəllimləri) şagirdi daha yaxşı tanır, hər bir

pedaqoji problemin həllində müəllimlə məsləhətləşmək daha faydalı nəticələrin əldə olunmasına təkan verər.

Sorghuda ixtisas seçimində valideynlərin bir qisminin (146 nəfər-26%) müəllimlər və şagirdlərlə birgə qərar qəbul etməsi xüsusi maraqlı doğurur. Bizim yanaşmamıza görə, valideyn, müəllim və şagird ixtisas seçimində bərabər-hüquqlu şəxslər kimi iştirak etməli, qərar usağın fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq qəbul edilməlidir. Təbii ki, bu prosesdə məktəb psixoloquun da iştirak etməsi daha əhəmiyyətlidir. Bu əməkdaşlıq, hətta məktəbin 7-8-ci siniflərindən başlanması daha səmərəli olur. Nəticələrdə bu meyil özünü göstərsə də, cəmi 26% (146 nəfər) valideynin müəllim və şagirdlə əməkdaşlıq etməsini qənaətbəxş hesab etmək olmaz.

Anket sorğusunda problemlə bağlı ikinci sual “Necə düşünürsünüz, ixtisasınızı düz seçmisinizmi?” oldu. Bu sual hər bir qrupa daxil olan tələbələrin öz qənaətinə görə kimin ixtisas seçimini daha düzgün müəyyən etməsini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Tələbələr artıq ikinci kursda təhsil alırdılar və bu illər ərzində əldə etdikləri bilik və təcrübəyə əsasən, seçimlərinin nə qədər düz olub-olmadığını müəyyən edə bilirdilər.

Cədvəl 2.

“Necə düşünürsünüz, ixtisasınızı düz seçmisinizmi?” sualına alınan cavablar

Qruplar	Sorghuda iştirak edənlərin ümumi sayı	Bəli		Xeyr		Bilmirəm	
		sayla	%-la	sayla	%-la	sayla	%-la
I	239	69	29,0%	106	44,3%	64	26,7%
II	98	28	28,6%	45	45,9%	25	25,5%
III	31	7	22,6%	17	54,8%	7	22,6%
IV	48	18	37,5%	21	43,8%	9	18,7%
V	146	82	56,2%	44	30,1%	20	13,7%
Cəmi	562						

2-ci cədvəldən aydın olur ki, I qrupa daxil olan 239 tələbənin 69 nəfəri (29,0%) suala “bəli”, 106 nəfəri (44,3%) “xeyr”, 64 nəfəri (26,7%) isə “bilmirəm” cavablarını vermişlər. Cəmi 29,0% (69 nəfər) tələbənin valideyn tərəfindən ixtisas seçiminin düz olduğu qərarına gəlməsi özü-özlüyündə valideynin tək qərar

qəbul etməsində nə qədər yanlışlıq olduğunu ehtiva edir. Əgər nəzərə alsaq ki, müasir dövrdə həm ixtisaslar məzmun etibarı ilə yenilənir, həm onlara münasibət yenilənir, dövrün müasirliyinin nəbzini tutmaq üçün, xüsusən taleyüklü məsələlərdə qərar tək qəbul edilməməlidir.

Tələbələrin özü, qohumların və repetitorun qərar qəbul etdiyi hallarda da o qədər fərqli nəticələr əldə edilməmişdir. 2-ci cədvəldən göründüyü kimi, II qrupa daxil olan 98 nəfər tələbənin 28,6%-i (28 nəfər) suala “bəli”, 45,9%-i (45 nəfər) “xeyr”, 25,5%-i (25 nəfər) “bilmirəm”, III qrupa daxil olan 31 nəfər tələbənin 22,6%-i (7 nəfər) “bəli”, 54,8%-i (17 nəfər) “xeyr”, 22,6%-i (7 nəfər) “bilmirəm”, IV qrupa daxil olan 48 nəfər tələbənin 37,5%-i (18 nəfər) “bəli”, 43,8%-i (21 nəfər) “xeyr”, 18,7%-i (9 nəfər) “bilmirəm” cavabı vermişdir. Bu göstəricilərdən göründüyü kimi, onlar bir-birinə yaxın olsa da, IV qrupa daxil olan tələbələrin qeyd etdiyi nəticələr daha üstündür. Bu da təsadüfi deyil, repetitorlar da müəllimdirler və onlar şagirdin imkanlarını daha düzgün müəyyən edə bilirlər.

V qrupa daxil olan respondentlərin (146 nəfər) cavabına əsasən, valideynlər müəllim və şagirdlə birlikdə qərar qəbul etmişlər. 2-ci cədvəldə aydın olur ki, bu qrupa daxil olan tələbələrin 56,2%-i (82 nəfər) “bəli”, 30,1%-i (44 nəfər) “xeyr”, 13,7%-i (20 nəfər) “bilmirəm” cavabı vermişlər. Bu, ən yüksək nəticədir. Göründüyü kimi, şagirdin peşəyə hazırlanmasında məktəbin imkanları daha realdır. Əlbəttə, müəllimlər də səhv edə bilirlər. Təcrübədə daha çox rast gəlinən müəllim səhvlərindən biri kimi, onların şagirdi qabiliyyətlərinə görə deyil, fənlərdəki uğurlarına görə onları peşəyə yönəltməsi hallarını qeyd etmək olar. Belə yanaşma da peşə seçimlərində yanlışlıqlara aparıb çıxarır, sorğunun nəticələrində də bu aydın hiss olunur. Bu yanlışlıqdan sığortalanmaq üçün müəllimlər məktəb psixoloqları ilə birlikdə hər bir şagirdin qabiliyyətlərini, motivlərini, fərdi xarakter xüsusiyyətlərini daha düzgün müəyyənləşdirir, onları peşəyönümünə istiqamətləndirə biler. Əlbəttə, son qərarın valideyn tərəfindən verildiyini nəzərə alsaq, təkcə şagirdin qabiliyyətini üzə çıxartmaqla, onda bu peşəyə maraq yaratmaqla peşəyönümü işinin yekunlaşdığını düşünmək səhv olardı. Bu işin uğurlu nəticələnməsi

üçün müəllimin məktəb psixoloqu ilə birlikdə valideynlərlə əməkdaşlığı zəruridir. Onlar valideynlərə şagirdin qabiliyyət və maraqları, onun hansı peşəyə uyğun olması haqqında məlumat verməli, düzgün qərar qəbul etməsi üçün onda motivasiya yaratmalıdır. Heç bir valideyn uşağının həyat yolu səhv müəyyən edilməsini istəməz. Sadəcə olaraq, onlara daha düzgün qərarın nədən ibarət olduğunu göstərmək lazımdır. Onlar uşaqlarını hansı yolda daha böyük uğurlar gözlədiyini bilməlidirlər. Peşə seçimi təkcə məktəb və ailənin problemi deyil, o cəmiyyət tutumlu bir problemdir. Hər bir şagirdin düzgün peşəseçməsi, yaxşı mütəxəssis olması hər şeydən əvvəl cəmiyyətin inkişafı baxımından önemlidir.

Nəticə. Təcrübə göstərir ki, uşağın peşə seçimində müəllim, məktəb psixoloqu və valideyn əməkdaşlıq etdikdə daha uğurlu nəticələr əldə olunur. Lakin bu o demək deyil ki, müəllim, məktəb psixoloqu və valideyn əməkdaşlıq edərək, uşağın özündən xəbərsiz onun taleyini həll etməlidir. Burada obrazlı desək, əsərin qəhrəmanı şagirddir, başqa sözlə, “baş rolda şagird oynayır”, bu onun həyatıdır, həyatının yolu seçilərkən o da bu prosesdə iştirak etməlidir. Məsələyə bu prizmadan yanaşdıqda məlum olur ki, müəllim, məktəb psixoloqu və valideyn şagirdlə əməkdaşlığı ikinci yerə atmamalı, əksinə, məktəbdə müəllim, məktəb psixoloqu şagirdlə hansı pedaqoji işi görürsə, evdə valideyn də uşaqla həmin işləri davam etdiridikdə uğurlu nəticə əldə olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, Ozan, 1998, 368 səh.
2. İlyasov M.İ. Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanması. Monoqrafiya. Bakı, Elm, 2009, 292 səh.
3. Qabusnamə. Bakı, Azərnəşr, 1989, səh. 35-40.
4. Nizami G. Xəmsə (ixtisarla). Bakı, Turan, 2002, 312 səh.
5. Nəsiməddin Tusi. Əxlaqi Nasiri. Bakı, Elm, 1980, 256 səh.
6. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə., Əlizadə S.H. Psixopedaqogika (dərs vəsaiti). Bakı, Eqoprint,

2019, 368 səh.

7. Сахаров В.Ф., Сазанов А.Д. Профессиональная ориентация школьников. Учебное пособие для пед. инст-ов, М., Просвещение, 1982, 191 с.

8. Профконсультационная работа со старшеклассниками/НИИ психологии УССР: под. ред. Б.А.Федоришина. Киев: Рад. школа, 1980, 160 с.

9. Qasımovə L.N., Mahmudova R.M. Pedagogika (dərslik). Bakı, Çaşıoğlu, 2012, 548 səh.

R.Mahmudova Career choice as a factor in the development of society

Abstract

The professional orientation of the new generation has historical roots. Since ancient times, attention has been paid to the career choice of children. In oral folk literature, in the works of outstanding thinkers, the philosophy of the profession is revealed in the context of the national moral values of the people. In connection with the development of the industry at the world level, various studies have been carried out on the choice of profession in different countries. The correct career choice is valued not only from the point of view of human development, but

also as a factor in the development of society. The article analyzes these issues and shows that cooperation between a teacher, a school psychologist, a parent and a student (child) is the best way to choose a profession.

**P.Mahmudova
Карьерный выбор как фактор
развития общества**

Аннотация

Профессиональная направленность нового поколения имеет исторические корни. С древних времен выбору карьеры детей уделялось внимание. В устной народной литературе, в произведениях выдающихся мыслителей, философия профессии раскрывается в контексте национальных нравственных ценностей народа. В связи с развитием отрасли на мировом уровне проводились различные исследования по выбору профессии в разных странах. Правильный выбор карьеры ценится не только с точки зрения человеческого развития, но и как фактор развития общества. В статье анализируются эти вопросы и показано, что сотрудничество учителя, школьного психолога, родителя и ученика (ребенка) - лучший способ выбора профессии.

NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİNİN TƏBLİĞİ HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİNİN BİR HİSSƏSİ KİMİ

Leyla Hüseynova,

*AMEA-nin A.A.Bakixanov adına Tarix İnstitutunun
“Əliyevşünaslıq” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: l_huseynova@mail.ru*

UOT: 82

Xülasə. XX əsrin 60-ci illərinin sonunda Heydər Əliyevin siyasi xadim kimi fəaliyyətə başlaması Azərbaycanın tarixində növbəti mədəni intibahın başlangıcını qoydu. İqtisadi-siyasi həyatında baş verən dirçəliş respublikamızın mədəni həyatına da öz təsirini göstərdi. Çoxşaxəli Azərbaycan mədənİyyəti XX əsrda ən yüksək mərhələsinə, məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin dövründə çatmışdır. Heydər Əliyevin fəaliyyətində mədənİyyətə qayğı, mədəni irsimizi qoruyub gələcək nəsillərə ötürmək, tarixi və mədəni irsimizi öz yaradıcılığında ifadə edən şəxsiyyətləri yüksək şəkildə dəyərləndirmək mühüm yer tuturdu.

Məqalədə Heydər Əliyevin hakimiyyətinin birinci dövründə intibah dövrü, ədəbiyyatımızın zirvəsi sayılan Nizami Gəncəvi irsinin təbliği və onun Azərbaycan şairi olması mübahisələrinə həssaslıqla yanaşılmasına aid məsələlərdən bəhs olunur.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Nizami Gəncəvi, intibah dövrü, 880 illik yubiley.

Key words: Heydar Aliyev, Nizami Ganjavi, revival, 880th anniversary.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Низами Гянджеви, 880-летие.

2020-ci il Azərbaycanın tarixində “Zəfər ili” şanlı qələbə kimi qaldı. 30 ilə yaxın işğal altında qalan tarixi-hüquqi Azərbaycan torpaqları azad edildi. Qürurverici məqamlardan biri odur ki, dünyanın dörd bir tərəfinə səpələnmiş əlli milyonluq Azərbaycan türkləri, Türkiyə Cümhuriyyəti və ümumilikdə türk dünyası xalqları Azərbaycan Respublikasının haqlı mübarizəsinə həmrəylik nümayiş etdirdi.

Dövlət başçısı tərəfindən ənənəvi olaraq, növbəti ilin hansı mövzuya həsr ediləcəyi maraq

doğurduğu ərəfədə, 2021-ci il “Nizami Gəncəvi ili” elan edildi. Yanvar ayının 5-də Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi ili” elan edilməsi haqqında Sərəncam imzaladı. Sərəncamda deyilir ki, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir. Nəhəng sənətkarın xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş parlaq

irsi əsrlərdən bəri Şərqiñ misilsiz mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yerini qoruyub saxlamaqdadır [1].

Prezidentin bu Sərəncamı ümummilli lider Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasətinin davamı kimi qiymətləndirilir. Heydər Əliyevin siyasi varisi kimi ölkə başçısı İlham Əliyev bütün sahələrdə olduğu kimi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, Azərbaycan mədəniyyətinə hamilik edilməsi, klassik və müasir mədəni irsin harmoniyasına münbət şərait yaradılması baxımından davamlı siyaset yeridir.

1970-ci illərdə ümumən respublikamızda klassik mədəni irsimizin öyrənilməsi baxımından tamamilə yeni mərhələ başlayır. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul edilən "Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" 1979-cu il 6 yanvar tarixli Qərarı [5] bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürərək, Nizami irsinin və ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. 1981-ci ilin avqust ayında "Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında" Qərarı isə nizamışunaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır.

Xüsus olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, sovet hakimiyyəti illərində milli mədəniyyətə aid təntənəli tədbirlər mərkəz Moskvada razılışdırılmalı idi. Bu isə çox zaman əngəllərlə, müxtəlif bəhanələrlə təxirə salınırdı. Məhz N.Gəncəvinin 840 illik yubileyinin keçirilməsi də bəzi bəhanələrə məruz qalsa da, Azərbaycan SSR Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Heydər Əliyev maneələri özünəməxsus siyasi incəliklə dəf etmiş və yubileyin təntənəli şəkildə qeyd edilməsinə nail olmuşdur. 2000-ci ilin may ayında Heydər Əliyev Nizami Gəncəvinin məqbərəsini ziyarət edərkən bu prosesi belə xatırlayıır: "Mən bu gün böyük hislərlə Nizaminin məqbərəsini bir daha ziyarət etdim. Onu da sizə deyə bilərəm ki, Nizaminin 800 illiyi 1948-ci ildə keçirilmişdir. Amma 840 illik yubileyini mən böyük təntənə ilə keçirtdim, yəni bu tədbiri həyata keçirməyə nail oldum. O vaxt buna da imkan vermidilər. Mən Moskvada Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin qarşısında bu məsələni qaldıranda (cünki onlarsız bu işi görə bil-

məzdik) dedilər ki, 840 yuvarlaq rəqəm deyildir. 800 illiyi qeyd etmisiniz, 850 illik də ola bilər. Amma 840 olmaz, çünki sonra deyəcəksiniz ki, 845, nə bilim, 847 və s. Xatirimdədir, Mərkəzi Komitənin ikinci katibi var idi – Suslov, Brejnevin dövründə ikinci katib idi, mənə dedi ki, bu, mümkün deyildir. Mən isə dedim ki, siz Nizami Gəncəvini tanıyırsınız mı? Dedi ki, tanıyıram, yaxşı tanıyıram, (Suslov keçmiş işçi idi, Stalinin yanında da işləmişdir) 1948-ci ildə onun yubileyinin keçirilməsindən də xəbərim var. Dedim, yəqin ki, tamam xəbəriniz yoxdur. Nizami Gəncəvi elə dahidir ki, onun nəinki 840 illiyini, onun yubileyini hər il keçirmək lazımdır. Beləliklə, biz buna nail olduğ, o vaxt Nizami Gəncəvinin 840 illik yubileyini keçirtdik" [2].

Ümummilli lider göstərilənlərlə kifayət-lənməyib Nizami irsinin daha yaxşı öyrənilməsi üçün Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında xüsusi "Nizamışunaslıq" şöbəsi yaratmış və respublikanın görkəmli nizamışunas alımlarını oraya cəlb etməyə nail olmuşdur. Heydər Əliyev Nizaminin vətəni Gəncə şəhərində olarkən AMEA-nın Gəncə Elmi Mərkəzində də "Nizamışunaslıq" şöbəsinin açılması təşəbbüsündə bulunmuşdur.

Bəşər bədii fikrinin nadir hadisəsi olan Nizami yaradıcılığı səkkiz əsrənən artıqdır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Büyük sənətkarın bütün həyatı və zəngin ədəbi fəaliyyəti həmin dövrdə təkcə Azərbaycanın və Qafqazın ən iri şəhəri deyil, eyni zamanda Yaxın və Orta Şərqiñ mühüm mədəniyyət mərkəzi kimi tanınmış Gəncə ilə bağlıdır. Şair ömrü boyu burada yaşayıb yaratmış və dünya poeziyasına bir-birindən dəyərli söz sənəti inciləri bəxş etmişdir. Mütəfəkkir şairin məşhur "Xəmsə"si insanlığın mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur.

Məlumdur ki, Nizami Gəncəvinin fars şairi olması iddiaları uzun illərdir ki, ədəbiyyatımızın mübarizə mövzusu olmuşdur. Əlbəttə, Nizami türk, fars və ərəb dillərini mükəmməl bildiyi üçün böyük poliqlot kimi bu xalqların ədəbiyyatı, tarixi ilə yaxından tanış idi. İlk olaraq biz, Nizamini araşdırmaqla onun türk olduğunu bir daha sübut etmiş oluruq ki, bu da Nizamini özünükünləşdirməyə çalışanlara ən tutarlı ca-

vabdır. Digər tərəfdən isə tədqiqatın predmeti, Nizaminin farsca yazmasına baxmayaraq, əsərlərində türkçə sözlər, idiomlar, atalar sözləri və Azərbaycan zərbi-məsələlərini sıx-sıx işlətməsidir. Fars dilli şairlərin ən məşhurlarından sayılan Firdovsi, Xəyyam, Hafiz, Sədiddən fərqli olaraq, Nizamidə türklük və ona bağlılıq vardır.

Nizamiyə qədərki şairlər, ancaq Şərqdən yazmış və ondan kənara çıxmamışlar. İlk dəfə, məhz Nizami bu tilsimi sindiraraq Qərbə çıxmışdır. Bunun nəticəsi olaraq, o, yaradıcılığında Makedoniyalı İskəndərdən səhbət açmışdır. Elmi araşdırımlar onu göstərir ki, klassik yunan fəlsəfə və tarixini bilmədən bu haqda danışmaq mümkün deyildir. Həmçinin Nizami əsərlərində Çin, Rusiya, Gürcüstan, Ərəb ölkələri, İran, Azərbaycan və Rumdan bəhs edib, bu ölkələrin adət-ənənələri və məşgülüyyətlərindən danışırsa, bir daha biz bu mütəfəkkir insanın nə qədər yüksək bilik potensialı və fövqəladə zəka sahibi olduğunu görürük. Elə bunun nəticəsidir ki, Nizaminin "Xəmsə"sindəki hər bir poemasından bütün dünya şairlərinin ən yüksək məqamında dayananların on nəfəri çıxar [6]. Elə bu səbəbdən də Azərbaycanın klassik ədəbiyyatının zirvəsi sayılan Nizami yaradıcılığının öyrənilməsi, təbliği Heydər Əliyev üçün dövlətin mədəniyyət siyasetinin bir hissəsinə çevrilmişdir.

1993-cü ildə ikinci dəfə Respublika rəhbərliyinə gələn Heydər Əliyev ölkənin gərgin siyasi vəziyyətinə rəğmən mədəni, mənəvi irsin qorunması, tədqiqi və təbliği üçün təxirəsalınmaz işlər gördü. Ölkəmizdə Nizami sənətinin öyrənilməsi və tanıtılması sahəsində xeyli işlər görülmüş, əsərlərinin Nizamişunaslıqda yüksək qiymətləndirilən elmi-tənqidi mətni hazırlanmış, kitabları nəfis tərtibatda və kütləvi tirajla nəşr edilmişdir. Nizaminin ədəbiyyatda və incəsənətdə yaddaşalan obrazı yaradılmışdır. Mütəfəkkir şairin doğma şəhəri Gəncədə məqbərəsi, Bakıda, Sankt-Peterburqda və Romada heykəlləri ucaldılmışdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İstitutu və Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi Nizami Gəncəvinin adını daşıyır. Böyük Britaniyanın Oksford Universitetinin Nizami Gəncəvi Mərkəzi hazırda uğurla fəaliyyət göstərir.

2002-ci ildə Sankt-Peterburqda Nizami Gəncəvinin abidəsinin təntənəli açılış məra-

simində Heydər Əliyev dahi şairin yaradıcılığını belə qiymətləndirmişdir: "*Məhəbbətin yenilməz qudrati, həyatın və ölümün mənası, ideal cəmiyyət, dünyanın və kainatın möhtəşəm sirləri haqqında yaratdığı poemalar əsrlər boyu Şərqdə əsl sənət nümunəsi olaraq qalmışdır. Onun poemalarının xüsusiyyətləri və yaratdığı poetik obrazların dərinliyi Qərbin dahi Höte kimi mütfəkkirlərini heyran qoymuşdur. Zənnimə, məhz Nizaminin bütün əsərlərində bəşər övladının misilsiz qudratının tərənnüm edilməsi sayəsində Azərbaycan xalqının dahi oğluna bu gün Sankt-Peterburqun təkrarolunmaz görkəminin ayrılmaz hissəsinə çevrilmək şərəfi qismət olmuşdur*" [3].

Nəticə. Yubiley tədbirlərində, müxtəlif məmunlu, məqsədli görüşlərdə, ədəbi-ictimai yığın-caqlarda çıxışları, verilən suallara təmkinli cavabları Heydər Əliyevin həyata baxışının fəlsəfəliyi insanda heyranlıq doğurur, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatına, eləcə də mədəniyyətinə dair fikirləri insanı daim düşündürür. O, ən qüdrətli söz ustaları haqqında fikir söyləyəndə istəristəməz özünün də nəhəngliyini nümayiş etdirirdi. Elə ona görə də demək olar ki, Heydər Əliyevin tariximiz, ədəbiyyatımız və mənəviyyatımız haqqında fikirlərini nəzəri cəhətdən öyrənmək və onu hər hansı bədii əsərin təhlilinə tətbiq etmək elmi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBIYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin "Nizami Gəncəvi ili" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.

<https://president.az/articles/49904>

2. Azərbaycan Respublikasının ümummilli li-deri Heydər Əliyevin Azərbaycanın dahi şair və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin məqbərəsinə zi-yarəti zamanı nitqi. Gəncə, 24 may 2000-ci il. Heydər Əliyev irsi. Beynəlxalq elektron kitabxana.

<https://lib.aliyev-heritage.org/az/38133446.html>

3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin abidəsinin təntənəli açılış mərasimindən nitqi. Sankt-Peterburq, 9 iyun 2002-ci il. Heydər Əliyev irsi. Beynəlxalq

elektron kitabxana.

<https://lib.aliyev-heritage.org/az/23721830.html>

4. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetində: Nizami adına medal təsis edilməsi haqqında məlumat (Azərinform). Bakı, 8 oktyabr 1981, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 9 oktyabr 1981, "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 9 oktyabr 1981.

5. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsində: Azərbaycan KP MK Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin ədəbi irlisinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında Qərarın şərhi. Kommunist, Bakı, 21 yanvar 1979.

6. Ağamirov C. İran ədəbiyyatşunaslığında Nizami Gəncəvi irlisinin öyrənilməsi və tədqiqi. Bakı, 2015, 147 səh.

7. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Rusiyaya işgüzar səfəri: Diasporun nümayəndələri ilə görüşdə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. H.Əliyev. Azərbaycan, 2002, 12 iyun, səh. 1-3.

8. H.Əliyevin Rusiya Federasiyasının Lüksemburqdakı səfirliyi ərazisində böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin abidəsi önündə çıxışı (22 aprel 1996-cı il). Heydər Əliyev və mədəniyyət. 3 cild, I cild. Bakı, 2008, 410 səh.

9. Kişinyovda Nizami Gəncəvinin abidəsinin təntənəli açılış mərasimi: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. Azərbaycan, Bakı, 24 aprel 2005, 2 səh.

L.Huseynova Popularization of Nizami Ganjavi's heritage as part of the cultural policy of Heydar Aliyev

Abstract

The beginning of Heydar Aliyev's activity as a politician at the end of the 60s of the XX century marked the beginning of another cultural revival in the history of Azerbaijan. The revival of economic and political life also affected the cultural life of the republic. The multifaceted culture of

Azerbaijan reached its peak in the XX century during the time of our national leader Heydar Aliyev. Heydar Aliyev's activities were aimed at caring for culture, preserving our cultural heritage and passing it on to future generations, as well as at highly appreciating personalities who express our historical and cultural heritage in their work.

The article discusses issues related to the revival period during the first period of Heydar Aliyev's rule, the popularization of Nizami Ganjavi's heritage, which is considered the pinnacle of our literature, and the sensitivity to disputes that he is an Azerbaijani poet.

Л.Гусейнова

**Проповедание наследия Низами
Ганджави как часть культурной политики
Гейдара Алиева**

Аннотация

Начало деятельности Гейдара Алиева как политического деятеля в конце 60-х годов XX века ознаменовало начало очередного культурного возрождения в истории Азербайджана. Возрождение экономической и политической жизни коснулось и культурной жизни республики. Многогранная культура Азербайджана достигла своего пика в XX веке во времена нашего общенационального лидера Гейдара Алиева. Деятельность Гейдара Алиева была направлена на заботу о культуре, сохранение нашего культурного наследия и передачу его будущим поколениям, а также на высокую оценку личностей, которые выражают наше историческое и культурное наследие в своей работе. В этой статье обсуждаются вопросы, связанные с пропагандой наследия вершины нашей литературы эпохи возрождения Низами Гянджеви в первый период правления Гейдара Алиева, и его чуткого подхода к спорам о том, что он является Азербайджанским поэтом.

HÜQUQ PEDAQOGİKASI PEDAQOJİ ELMİN MÜHÜM SAHƏSİDİR

Lalə Allahverdiyeva,
*Naxçıvan Müəllimlər İnstитutunun Pedaqogika
və psixologiya kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: lale.allahverdiyeva.81@bk.ru*

UOT: 37; 34

Xülasə. Məqalədə akademik pedaqogikanın mühiüm sahəsi olan hüquq pedaqogikası, onun yaranma tarixi, pedaqogika elmi ilə hüququn qarşılıqlı əlaqəsi məsələləri təhlil olunmuşdur. Eyni zamanda hüquq pedaqogikasının obyekti, predmeti, əsas vəzifəsi, hüquqi sosiallaşma haqqında məlumatlar qeyd edilmiş, hüquqi sosialşmanın komponentləri olan hüquqi təhsil, hüquqi tərbiyə, hüquqi təlim və hüquqi inkişafın elementləri də məqalədə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: hüquq pedaqogikası, hüquqi sosiallaşma, hüquqi təhsil, hüquqi təlim, hüquqi tərbiyə, hüquqi inkişaf, hüquqi mədəniyyət.

Key words: legal pedagogy, legal socialization, legal education, legal training, legal education, legal development, legal culture.

Ключевые слова: правовая педагогика, правовая социализация, правовое образование, правовая подготовка, правовое воспитание, правовое развитие, правовая культура.

Bəşəri sivilizasiyanın inkişafının əsas tendensiyalarından biri hüquq əsaslanan cəmiyyət qurmaqdır. İnsanların təhlükəsiz həyatını, onların hüquqlarını, azadlıqlarını, tələbatlarını təmin etmək imkanlarını, həyatda özlərini təsdiqə imkan verən şəraititəmin edə bilən hüquqi dövlət yaratmaq müasir dövlət qulluğunun idealıdır.

Məlumdur ki, ictimai həyatın nizamlayıcısı təkcə hüquq deyildir. İnsanlar davranış zamanı ideoloji, mədəni, mənəvi, dini, sosial-psixoloji normalara da əməl edirlər. Bu normaları bilmək və dərk etmək onların tərbiyəlilik və təhsil səviyyəsini, inkişafını müəyyən edir. Ümumiyyətlə, hüquqi qanunçuluq cəmiyyətin pedaqoji

sistemi ilə sıx əlaqədardır. Cəmiyyətdə olan tərbiyə, təlim, inkişaf və təhsil sistemlərinin integrallı təsirləri nəticəsində insanlar düzgün davranışın zəruriliyi barədə biliklər əldə edir və həyatda tətbiq edirlər.

Real həyat hadisələrdən məlum olur ki, cinayətkarlıq, hüquq pozuntuları bir sosial hadisə kimi təhsil sisteminin zəifliyindən, vətəndaş tərbiyəsinin naqışlıyindən, hüquqi təbliğatın lazımı səviyyədə olmamasından və s. faktorlardan əmələ gəlir. Yəni pedaqoji biliklər və onlardan istifadənin zamanın, dövrün tələbləri səviyyəsində qurulmaması çoxsaylı hüquqi problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Pedaqogika insanın formallaşması haqqında elm olub, qədim tarixə malikdir. Belə ki, insan

yaranan gündən onun mövcudluğu uğrunda mübarizəsi, özünü təmin etməsi, qoruması, malik olduğu həyat təcrübəsinə böyükən nəslə ötürməsi problemi mövcud olmuşdur. Bu isə bütün dövr və zamanlar üçün həmişə aktual bir problem məsələ kimi gündəmdə olmuşdur. Həmin problemlər isə cəmiyyətin ictimai, iqtisadi inkişafı ilə müəyyən edilmiş və dəyişmişdir.

İnsanın həyata hazırlanması prosesi onun anadan olandan ölenədək müxtəlif səviyyə və formalarda aparılır, davam etdirilir. Ümumiyyətlə, cəmiyyət özünə davamçı, varis hazırlayır, yəni cəmiyyətin mövcudluğu insanların həyata hazırlanmasını tələb edir. Bu tələb ailədən başlasa da, məqsədyönlü şəkildə sistemli olaraq təlim müəssisələrində, cəmiyyətdə mövcud olan bütün birlik, təşkilat, fəaliyyət sahələrində müxtəlif səviyyədə yerinə yetirilir. Həmin birlik və təşkilatların bilavasitə vəzifəsindən, cəmiyyətdəki mövqeyindən asılı olaraq, insanların həyata hazırlanması işi həyata keçirilir.

İnkişaf etmiş cəmiyyətdə artıq şəxsiyyət formalasdırılması, təcrübənin ötürülməsi prosesi mürəkkəbləşmiş və xüsusi fəaliyyət sistemini tələb edirdi. Bu isə pedaqogika elminin meydana gəlməsinə, elm kimi inkişaf edib formalasmasına səbəb oldu.

Pedaqogikanın obyekti insanın formalasdırılması, həyata hazırlanması, həyat üçün zəruri olan bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməsi prosesidir. Predmeti isə bu prosesin pedaqoji nöqtəyi-nəzərdən tədqiq edilməsidir.

Pedaqogikanın mühüm sahələrindən biri olan **hüquq pedaqogikası** hüquqi-pedaqoji gerçəkliyi dərk etməklə məşğuldur. Onun nəzəri əsasını ümumi pedaqogika təşkil edir. Lakin hüquq praktikasından nümunələr göstərilən pedaqogika hüquqsunaslar üçün pedaqogika deyildir.

Hüquq pedaqogikası elmi-pedaqoji biliklərin xüsusi, yəni hüquqi-pedaqoji sahəsi olmaqla akademik pedaqogikanın bir qoludur. Hüquq pedaqogikası pedaqogika tarixi, tərbiyə nəzəriyyəsi, didaktika, metodikalar, məktəbşünaslıq, sosial pedaqogika, etnopedaqogika, ailə pedaqogikası, hərbi pedaqogika və s. nailiyyətlərinə əsaslanır. O hüquqi və pedaqoji biliklərin qovuşmasından yaranır, hüquqsunaslığın deyil, pedaqogikanın bir sahəsidir.

Hüquq pedaqogikası kifayət qədər uzun bir

keçmişə və inkişaf tarixinə malikdir. Hüquq pedaqogikasının inkişaf tarixini araşdırıldıqda məlum olur ki, XVI əsrə Rusiya dövlətçiliyinin formalasmasının keçmiş dövrlərində bəri hüququn və təhsilin inkişafı yönündə baş verən göstəricilər bu elmin yaranmasına və inkişafına səbəb olmuşdur. Bu tarixi dövr hüquq-mühafizə orqanlarında ilk pedaqoji fikir və tədbirlərin meydana çıxmazı ilə xarakterizə olunur. Bu zaman pedaqoji xarakterli nəşrlər və praktik tədbirlər ortaya çıxmış və yayılmağa başlamışdır. Belə ki, Daxili İşlər Nazirliyinin vəzifəli şəxslerinin peşə hazırlığının pedaqoji aspektləri, polis zabitləri, jandarmalar, həbsxana zabitləri üçün xüsusi təlimlərin keçirilməsi, profilaktika məqsədi ilə pedaqoji prinsiplər üzrə ilk təlim kursları təşkil edilmişdir.

Hüquq pedaqogikasının obyekti hüquq elmi ilə eyni olub, cəmiyyətin hüquqi mühitini, qanunçuluq və asayışı, həmçinin onları möhkəmləndirmək sahəsində insanların fəaliyyətini əks etdirir. Hüquq pedaqogikası da hüquq elmi ilə eyni məqsədə – ölkədə hüquqi cəmiyyətin yaradılmasına və qanunçuluğun möhkəmləndirməsinə xidmət edir.

Hüquq pedaqogikasının predmeti hüquqi mühitdə fəaliyyət göstərən pedaqoji faktlar, qanuna uyğunluqlar, həmçinin təhsil, təlim, tərbiyə və inkişaf mexanizmləridir. Bu göstərilənlər hüquqi mühitin vəziyyətinə, qanunçuluğşa, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinə təsir göstərir. Hüquq pedaqogikası tətbiqi elmdir. Bu elm sahəsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- *hüquqi-pedaqoji biliklərin inkişaf tarixinin və onlardan cəmiyyətdə istifadənin öyrənilməsi;*
- *hüquqi-pedaqoji idrakin metodologiya və metodikasının hazırlanması;*
- *hüquqi-pedaqoji gerçəkliyin elmi vəziyyətinin hazırlanması;*
- *hüquq-mühafizə, hüquq-icra, qanunvericilik sahəsindəki aktual problemlər üzrə pedaqoji araşdırımların aparılması (hüquqi problemlərin səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək, situasiyaların pedaqoji mahiyyətini və əsaslarını təhlil etmək);*
- *əhalinin və hüquq-mühafizə orqanları nümayəndələrinin hüquq tərbiyəsinin nəzəri məsələlərinin hazırlanması;*

– hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının fəaliyyətinin pedaqoji metod və texnologiyalarının hazırlanması (pedaqoji diaqnostika, pedaqoji ekspertiza, pedaqoji məsləhət və s.).

Hüquq pedaqogikasının önəmli məsələlərindən biri **hüquqi sosiallaşmadır**. “Sosiallaşma şəxsiyyətin bəşər cəmiyyəti tərəfindən hazırlanmış mədəni irsini mənimsemək, cəmiyyət həyatına uyğunlaşmaq prosesidir” [2, s. 26].

Hüquqi sosiallaşma şəxsiyyətin hüquqi dəyərləri mənimseməsi, onlara əməl etməsi, onları öz şəxsi keyfiyyətlərinə daxil etməsidir. Hüquqi sosiallaşmanın nəticəsi şəxsiyyətin hüquqi formallaşmasıdır. Onun pedaqoji komponentləri bunlardır: **hüquqi təhsillilik, hüquqi tərbiyəlilik, hüquqi təlim almaq və hüquqi inkişaf**. Bu xüsusiyyətlərin formallaşdığınıñ ali təzahürü şəxsiyyətin hüquqi mədəniyyətini təşkil edir.

Hüquqi təhsillilik cəmiyyətdə olan hüquqi mühiti, hüququn oynadığı rolu dərk etməyə, onları normal həyatın zəruri şərtləri, cəmiyyətin inkişafı, vətəndaşların müdafiəsi kimi başa düşməyə imkan verən müəyyən biliklər, baxışlar və əqidənin olması ilə xarakterizə olunur. Vətəndaşın hüquqi təhsili aşağıdakılardan ibarətdir:

– qanuna və qanunçuluğa hörmət, onlara daha yüksək sosial dəyərlər qrupu kimi, ən yüksək insani-mənəvi dəyərləri təsdiqləyən və qoruyan həyat normaları kimi yanaşır;

– həyatda ortaya çıxan problemlərin həllinin ən etibarlı yollarından biri sayılan, hüquq və azadlıqları qorumaq, onları qorumağa qadir olan etibarlı bir qüvvə olaraq mədəni bir şəkildə həyat planlarını qurur;

– həyatda, fəaliyyatlarda, əməllərdə, hərəkətlərdə qanuni hədəflərin, planların, niyyətlərin olması qanunsuzluğun tamamilə qəbul edilməzliyini təmin edir.

Hüquqi tərbiyəliliyə malik olan şəxs:

– qanuna və qanunçuluğa əməl edir;

– hüquqa müvafiq plan və məqsədlərə əməl edir;

– özünü hüquqi qaydalara müvafiq aparmaq tələbatına malikdir;

– kriminagen hərəkətlərdən uzaqdır;

– başqalarını hüquq pozuntularına yol verməyə istiqamətləndirir.

Hüquqi təlim keçmiş şəxs – həyat üçün zəruri olan normativ sənədlərə dair minimum biliklərə,

hüquqi əhəmiyyətli situasiyalarda və onların həllində müvafiq davranış, bacarıq və vərdişlərə, öz hüquqlarını müdafiə üçün hüquq-mühafizə orqanlarına müraciət qaydalarını bilir, zəruri özünü müdafiə biliklərinə sahibdir.

Hüquqi inkişaf aşağıdakı formada təzahür edir

– hüquqi şüurun inkişaf səviyyəsində hüquqi davranışa uyğun fikirləşmək, qiymət vermək, istiqaməti müəyyən etmək, qərar qəbul etməkdə;

– riskli, düşünülməmiş, yüngül, təhrikədici davranışa yol verməməkdə;

– özünün hüquqi mədəniyyətini daim yüksəltmək maraq və səylərində.

Qanunun aliliyi hər zaman ümumi bir davranış qaydası, ümumi bir istiqamət və ya sərhəddir. Hüquqi tənzimləmə birdəfəlik deyil, uzunmüddətlidir, fərdi deyil, kütləvi və ümumilikdə məcburi tətbiq üçün nəzərdə tutulmuş sosial tənzimləmə növlərindən biridir.

Hüquq təhsili – normal bir həyat və cəmiyyətin inkişafı, vətəndaşların özlərinin qorunması üçün zəruri bir şərt olaraq cəmiyyətin həyatında mövcud olan hüquq sahəsini, qanunun rolunu, qanunun aliliyini anlamağa, onları bir nemət kimi qiymətləndirməyə imkan verən müəyyən biliklərə, baxışlara sahib bir vətəndaşın olması ilə xarakterizə olunur.

Nəticə. Geniş, hərtərəfli balanslaşdırılmış mülahizələrdən çıxış edən savadlı bir vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, məhdudiyyətlərini dərindən bilir. Məqsədli şəkildə başa düşür ki, hüquqlar vəzifələrdən ayrılmazdır, kim daha çox hüquqa sahib olsa, o qədər çox məsuliyyət daşıyır və kim daha az məsuliyyət daşısa, daha az hüquqa malikdir. İnsanlar qanun, azadlıqlar, hüquq və vəzifələr mövzusunda anlaya və mədəni davranışan qədər demokratiya və humanizmin çox çətin bərpa oluna biləcəyi fikri də cəmiyyətdə yaranmışdır. Hüquq təhsili yetkin hüquqi şüurun vacib elementidir. Rus hüquqşunası A.S.Alekseyev qeyd etmişdir ki, “*Qanunla yaşamaq üçün ilk növbədə, qanunun içimizdə yaşaması lazımdır*”.

Hüquq qanunlarının yazılıması, hüquq orqanlarında onların icrasına nəzarəti və təmin etməsi ilə yanaşı, vətəndaşların həmin qanunları dərk və qəbul edərək gündəlik həyatlarında əməl etməsi də zəruri şərtidir. Qədim Yunan mədə-

niyyətinin görkəmli nümayəndəsi Pifaqor qanunların alılıyini və həyatı əhəmiyyətini ifadə edərək söyləmişdir ki, "Allahdan sonra valideynlərə və qanunlara hörmət olmalıdır" [1, s. 68].

ƏDƏBİYYAT

1. Rüstəmov F. Pedaqogika tarixi (dərslik). Bakı, Nurlan, 2006, 748 səh.
2. Əhmədov H., Həsənov A., Bayramov H. İdarəetmənin pedaqogika və psixologiyası. Bakı, Maarif, 2000, 320 səh.
3. Burjakovskiy P.O. Юридическая педагогика – особая область научного педагогического знания. Юридический мир, 2012, №4.
4. Kikotь В.Я., Столяренко А.М. и др. Юридическая педагогика.

<https://libr.link/pedagogika-professionalnaya/-yuridicheskaya-pedagogika.html>

J.Allakhverdieva Legal pedagogy as an important area of pedagogical science

Abstract

The article analyzes the issues of legal peda-

gogy as an important area of academic pedagogy, its history, the relationship between law and pedagogy. At the same time, the article reflects the object, subject, the main task of legal pedagogy, information on legal socialization, elements of legal education and development, which are integral parts of legal socialization.

Л.Аллахвердиева Юридическая педагогика как важная область педагогической науки

Аннотация

В статье анализируются вопросы правовой педагогики как важной области академической педагогики, ее истории, взаимосвязи педагогической науки и права. При этом упоминаются объект, предмет, основная задача правовой педагогики, информация о правовой социализации, отражены элементы правового образования, правового воспитания, правового обучения и правового развития, которые являются составными частями правовой социализации.

MƏKTƏBDƏ ƏMƏK TƏRBİYƏSİNİN MƏQSƏDİ VƏ MƏZMUNU

Sevil Cəfərova,

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ağcabədi filialının Pedaqogika, psixologiya və
onların tədrisi texnologiyaları kafedrasının baş müəllimi
e-mail: seva.jafarova.69@mail.ru*

UOT: 37.01

Xülasə. Tərbiyə işinin mühüm tərkib hissələrindən biri olan əmək tərbiyəsi məktəbin tərbiyə işi sistemində mühüm yerlərdən birini tutur. Onun yüksək nəticəyə malik olması əmək tərbiyəsinin məqsədinin düzgün dərk edilməsindən, onun mahiyyətinin təlimalanlara aşılanmasından və bu sahədə işlərin düzgün təşkili və aparılmasından çox asılıdır.

Əmək tərbiyəsinin məzmununa əməyin bir sıra formaları daxildir. Tədris əməyi, ictimai faydalı əmək, məhsuldar əmək kimi əmək növləri üzrə aparılan işlər bir kompleks təşkil etməli və təhsilalanlarda əməyə düzgün münasibət, əməksevərlik və bir sıra bacarıq və vərdişlərin formalasdırılmasına səbəb olmalıdır. Məqalədə bu məsələlərə aydınlıq gətirilmiş və əmək tərbiyəsinin düzgün aparılmasının bir sıra şərtləri öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: əmək tərbiyəsi, fəaliyyət, məzmun, şərait, mədəniyyət.

Key words: labor education, activity, content, condition, culture.

Ключевые слова: трудовое воспитание, деятельность, сущность, условие, культура.

Emək qədim zamanlardan insanların psixi və mənəvi inkişafının mühüm əhəmiyyət kəsb edən vəsítəsi olmuş və hazırda da bu funksiyani daşıyır. Görkəmli Azərbaycan şairi Nəimi yazırkı ki, əməyi sevib çalışmayan insan deyil. Axı, əmək insanın özüdür. Bu baxımdan məktəbdə təhsilalanların əmək tərbiyəsinə xüsusi diqqət verilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Şagirdlərin əmək tərbiyəsinin düzgün təşkili onların “müstəqil həyat və peşə seçiminə hazırlanması... texniki vasitələrdən sərbəst istifadə etməsi... iqtisadi biliklərin əsaslarına yiyələnməsi” [1, s. 29] baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əmək tərbiyəsi öyrənənlərin gələcək

həyat təminatı üçün vacib olduğu kimi, eyni zamanda onların bir şəxsiyyət kimi formalasmasına da əsaslı təsir göstərir. Onlarda əməksevərlik, əməyə, əmək adamlarına hörmət və məhəbbət, əməyə dəyər kimi yanaşma, düzgünlük, doğruluq, halallıq və s. kimi bir sıra mənəvi keyfiyyətlərin formalasmasına da səbəb olur. Çətinliklərdən qorxmamaq, maneələri dəf etmək, müstəqil qərar qəbul edə bilmək, hədəflərə çatmaq üçün döyünlülük, mətinlik kimi keyfiyyətlərin inkişafına, eyni zamanda gələcək həyat yollarının, peşə seçiminin düzgün müəyyənləşdirilməsinə təsir edir. Görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinski yazırkı: “Əməyin yalnız daxili, mənəvi yaradıcı qüvvəsi insan ləyaqətinin

və bununla birlikdə əxlaq və xoşbəxtliyinin mənbəyini təşkil edir” [5, s. 55]. Ona görə də məktəbdə və ailədə gənc nəslin əmək tərbiyəsinə xüsusi önəm verilməli, ona diqqətlə yanaşılmalı və bu istiqamətdə aparılan işlərdə bir sıra amillər nəzərə alınmalıdır.

Təhsilalanlarda əmək fəaliyyətinə fiziki və intellektual tələb olmalı, məcburi xarakter daşılmamalı, təhsilalanlarda ona maraq, həvəs və motivlər formalasdırılmalıdır. Eyni zamanda əmək primitiv olmamalı, əyləncə xarakterli deyil, texniki xarakter daşımlı, məktəblilərin texniki təfəkkürünün formalasdırılmasına təsir göstərməlidir. Texniki təhsil təhsilalanları ümuməmək bacarıqları ilə silahlandırır, onlarda əməyə yaradıcı münasibət formalasdırır, həm də gələcək peşə seçiminə kömək edir. Ona görə də məkləblə əməyinin texniki xarakter daşımasına xüsusi diqqət verilməli və buna şərait yaradılmalıdır. Məktəbdə bu istiqamətdə resursların yaradılmasına və onlardan səmərəli istifadə edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Məktəblilərin əmək tərbiyəsi ailədə, təhsil müəsisəsində aparılan tərbiyə işi sistemində mühüm yer tutur. Bu, onlarda əmək borcu haqqında təsəvvürlərdən başlayır və getdikcə dərinləşir, əmək məzmunlu bacarıq və vərdişlərin yaranmasına səbəb olur. Ailədən başlanan tərbiyə işi məktəbdə daha da genişlənir, dərinləşdirilir və elmi xarakter alır. Ona görə də hər bir valideyn, müəllim əmək tərbiyəsinin məqsədini düzgün dərk etməklə, təhsilalanlarda onun tərbiyə edilməsinə və tərbiyə işi sistemində bu istiqamətdə işlərin aparılmasına mühüm əhəmiyyət verməlidirlər.

Məktəbdə təhsilalanların əmək tərbiyəsinin bir çox məqsədləri vardır. Bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- təhsilalanlara əməyin həyat üçün zəruriyini, insan həyatının ilk və əsas şərti olduğunu, əmək fəaliyyətinin sosial məqsədini dərk etdirmək;
- əməyə və əmək adamlarına müsbət münasibət formalasdırmaq;
- təhsilalanlarda biliyə, təhsilə marağı inkişaf etdirmək;
- təhsilalanlarda əməyə mənəvi tələbat yaratmaq;
- təhsilalanlarda yaradıcı əməyə və bilikləri tətbiq etməyə maraq yaratmaq;

– böyükən nəsildə əməksevərlik, məsuliyyət, başlanılan işi sona çatdırma bilmək iradəsi, iş-güzarlıq kimi keyfiyyətləri tərbiyə etmək;

– təhsilalanlarda müxtəlif əmək bacarıqları formalasdırmaq, onları fiziki əmək mədəniyyəti ilə tanış etmək və s.

Məktəbdə əmək tərbiyəsinin məzmunu geniş və rəngarəngdir. Bunlar bir sıra iqtisadi və sosial amillərlə, eyni zamanda məktəbin maddi-texniki imkanları ilə şərtlənir.

Məktəbdə əmək tərbiyəsinin məzmununu – **təlim əməyi, ictimai faydalı əmək, məhsuldar əmək** və s. təşkil edir.

Təlim əməyi öyrənənlərin dərslə bağlı əməyidir. K.D.Uşinskinin dediyi kimi, həm də ciddi əməkdir. Bu, əqli və fiziki əmək formasında həyata keçirilir. Bu əmək növü təhsilalanlarda iradə, dözüm, çalışqanlıq kimi keyfiyyətləri tələb edir, əmək prosesinin düzgün təşkili və aparılması nəticəsində onlarda bu keyfiyyətlər tərbiyə olunur. Eyni zamanda əməyin bu növü əməyin digər növəri üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fiziki əmək məktəblilərdə bir çox mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin, (məsələn, kollektivçilik, qarşılıqlı yardım, başqalarına kömək etmək və s.) inkişafına da güclü təsir göstərir. Görkəmli pedaqqoq V.A.Suxomlinski yazırı: “Əqli qüvvələri və qabiliyyətləri inkişaf etdirən, insanı yaradıcılıq aləminə çıxardan işi tapmaq əqli tərbiyənin və əmək tərbiyəsinin əsas vəzifələrindən biridir və burada yalnız əqli tərbiyə və əmək tərbiyəsini vəhdətdə həll edən zaman müvəffəqiyət qazanmaq mümkündür” [4, s. 337].

İctimai faydalı əmək adından da göründüyü kimi, ümumxalq mənafeyinə xidmət edən və əvəzi gözlənilmədən aparılan əmək növüdür. Bu əməyə məktəbdə və evdə bir sıra işlərin aparılması daxildir. Məsələn, sinif otağının təmizlənməsi, güllərə və ağaclarla qulluq, məktəbin həyətyanı sahəsində abadlıq işlərinin aparılması və s. kimi işlər buna aiddir.

Məhsuldar əmək məktəblilərin maddi nemətlərin yaradılmasında iştirak etdikləri əməkdir. Bu əməkdə iştirak edərkən təhsilalanlarda əməyə maraq, tələbat, əmək bacarığı və vərdişləri yaranmaqla bərabər, onlarda peşə maraqları, eko-loji təfəkkür də inkişaf edir.

Qeyd edək ki, ötən illərdə məktəblərimizdə öyrənənlərin məhsuldar əməyə cəlb edilməsində

yaxşı təcrübə toplanılmışdır. Məktəblilər istehsalat briqadalarında əməklə məşğul olur, maddi istehsala öz töhfələrini verirdilər. Lakin son illər bu məsələ məktəblərin əmək tərbiyəsi sisteminən demək olar ki, çıxarılmışdır. Məktəbdə aparılan əmək tərbiyəsi üzrə işlər yalnız bu haqda aparılan söhbətlər və emalatxana əməyi ilə məhdudlaşdırılmışdır. Aydın məsələdir ki, yalnız söhbətlərlə və ya emalatxana əməyi ilə təhsil-alanlarda əmək tərbiyəsini tam formalaşdırmaq o qədər də inandırıcı görünmür. Ona görə də müəllimlərin bir sıra tərbiyəvi iş formalarından və onların bu sahədəki imkanlarından geniş şəkildə istifadə etmələrinə mühüm zərurət vardır.

Təcrübə göstərir ki, məhsuldar əməyin düzgün təşkili, onun məktəblilərin yaş və fiziki qüvvələrinə münasib şəkildə aparılması, eyni zamanda tərbiyə ilə əlaqələndirilməsi onların tərbiyəsinə heç də az təsir göstərmir. Ona görə də müasir dövrdə məktəblərimizdə lazımi şəraitin yaradılması olduqca faydalı olardı. Bir şərtlə ki, düzgün təşkil olunsun və ona pedaqoji rəhbərlik tərəfindən nəzarət edilsin.

Məktəbdə təhsilalanların əməyinin düzgün təşkili və aparılmasında aşağıdakı bir sıra şərtlərin nəzərə alınmasını vacib hesab etmək olar:

1. Şagirdlərin əməyinin təlim-tərbiyənin məqsədinə təbe edilməsi. Əmək tərbiyəvi məqsəd daşımali və əməyin digər növləri ilə də əlaqələndirilməlidir. Məktəblilər əmək nəticəsində əldə etdikləri bilikləri tətbiq etməyi bacarmalıdırular. Əmək tərbiyəsi elə təşkil edilməlidir ki, məktəblilər əməyin sosial əhəmiyyətini, cəmiyyətin əmək üzərində qurulduğunu, əməyin mənasını anlaya bilsinlər. Məktəblilərə dərk etdirmək lazımdır ki, “İnsan əməyi cəmiyyətin əsası, onun dayağıdır. İnsan həyatı üçün zəruri olan bütün maddi və mənəvi nemətlər əməyin məhsuludur” [2, s. 342].

2. Əməyin məktəblilərin gücünə və yaşına müvafiq olması. Təcrübə təsdiq edir ki, bu şərtin gözlənilməməsi, əmək fəaliyyətinin əlverişli şəkildə təşkil edilməməsi məktəblilərdə əməyə mənfi münasibətin yaranmasına, özlərinə inanmamağa səbəb olur.

3. Əməyin tərbiyəvi istiqamətə yönəldilməsi.

Müəllim əmək prosesində məktəblilərdə əməksevərlik, işi sona çatdırmaq əzmi, iradəli olmaq, əməyin nəticəsindən zövq ala bilmək istəyini formalasdırmağa çalışmalıdır. Görkəmli pedaqoq A.S.Makarenko yazırıdı: “Ümumiyyətlə, əmək tərbiyə vasitəsi deyildir. Ancaq müəyyən şəkildə müəyyən məqsədlə təşkil olunmuş əmək, bütün tərbiyə prosesinin bir hissəsi olan əmək tərbiyə vasitəsi ola bilər” [3, s. 346].

4. Fərdi əməklə kollektiv əməyin əlaqələndirilməsi. Əmək tapşırıqlarının icrası zamanı ona nail olmaq lazımdır ki, kollektivin hər bir üzvü konkret bir tapşırıq alsın və özünün məsuliyyətini dərk etsin. Belə olduqda əməyin tərbiyəvi təsiri də özünü göstərmiş olur. V.A.Suxomlinski yazırıdı ki, “Hər kəsə öz sevimli işində özünü tapmaqdə, özünü göstərməkdə, zəruri bilik və bacarıqlara yiyələnməkdə, usta olmaqdə kömək etmək lazımdır. Bu, fərdi yanaşmanın şəxsiyyət və kollektiv tərbiyəsinin alfa və omeqasıdır” [4, s. 348].

Bunlara əsaslanaraq onu demək olar ki, əmək tərbiyəsinin düzgün təşkili və ona münasib şəraitin yaradılması bu sahədə aparılan tərbiyə işinin müvəffəqiyyətini şərtləndirən başlıca amillərdəndir.

Nəticə. Məktəbdə təhsilalanların əmək tərbiyəsinin düzgün təşkili və aparılması onlarda yaradıcı fəallığın, təşəbbüskarlığın, məsuliyyət hissinin, eyni zamanda bir sıra vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin formalasdırılmasında mühüm təsir imkanlarına malik olduğundan ona ciddi yanaşılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Hüquq ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
2. Kazimov N.M. Məktəb pedaqogikası. Bakı, Çıraq, 2011.
3. Makarenko A.S. Əsərləri. V cild (rus dilində), Moskva, 1951.
4. Suxomlinski V.A. Vətəndaşın doğulması. Bakı, Maarif, 1975.
5. Uşinski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, 1953.

S.Jafarova

Content and purpose of labor education of pupils in school

Abstract

Labor education, which is one of the important components of educational work, occupies one of the important places in the system of educational work of the school. Its high results depend on the correct understanding of the purpose of labor education, the inculcation of its essence in students and the proper organization and conduct of work in this area.

The content of labor education of students includes a number of forms of labor. The work carried out on such types of work as educational work, socially useful work, productive labor should form a complex and lead to the formation of the right attitude to work, diligence and a number of skills and habits in students. The article clarifies these issues and reflects a number of conditions for the proper conduct of labor education of students.

С.Джафарова

Цель и содержание трудового воспитания учащихся в школе

Аннотация

Трудовое воспитание является одним из важных компонентов в системе воспитательной работы школы. Его высокие результаты зависят от правильного понимания целей, сущности и правильной организации, а также ведения работы трудового воспитания у школьников.

Содержание трудового воспитания школьников включает ряд форм труда. Работа, проводимая по таким видам работ, как учебный труд, общественно полезный труд, производительный труд, должна образовывать комплекс и приводить к формированию у учащихся правильного отношения к труду, трудолюбия и ряда умений и навыков. В статье разъясняются эти вопросы и отражается ряд условий правильного проведения трудового воспитания школьников.

AİLƏDƏ İQTİSADI TƏRBİYƏ İŞİNİN AŞILANMASI

Saidə Nəsibova,

*Gəncə Dövlət Universitetinin Təhsilin pedaqogikası və metodikası kafedrasının baş müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: saide.nesibova@gmail.com*

UOT: 37.01; 33

Xülasə. Məqalədə ailə tərbiyəsinin ayrılmaz hissəsi olan iqtisadi tərbiyənin gənc nəslə aşilanması yollarından bəhs edilir. Ailə cəmiyyətin, dövlətin kiçik modeli olduğuna görə dövlət daxilində daha geniş səpkidə görülən işlər ailədə də eyni məqsədlərə yönəlmış şəkildə ailə üzvlərini maraqlandıran məqamlarla eynilik təşkil edir. Əgər dövlət öz iqtisadi potensialını müəyyənləşdirmək, problemləri dəqiqləşdirmək və aradan qaldırmaq, dövriyyəni müəyyən etmək, ehtiyat balansını gözdən keçirtmək, gəlirlərin, daxilolmaların hesabatını vermək, xərclənən maliyyə istiqamətinin doğru olub-olmadığını diskussiya mühitində götür-qoy etmək, zərərin minimuma endirilməsi üçün yeni yol xəritəsi hazırlanmaq, potensial imkanların yararlılığını dəqiqləşdirmək, iqtisadi böhran dönəmində düşünülmüş ixtisarlar həyata keçirmək və dəyən mümkün ziyanı minimuma endirmək üçün atılacaq addımları mövcud durum kontekstində müzakirə edirsə, ailə də daha bəsit iqtisadi ailə söhbətləri ilə cari vəziyyəti daim dəyərləndirir.

Açar sözlər: iqtisadi tərbiyə, ailə tərbiyəsi, ailə modeli, qənaət, pul, iqtisadi böhran.

Key words: economic education, family upbringing, family model, saving, money, economic crisis.

Ключевые слова: экономическое образование, семейное воспитание, семейная модель, экономия, деньги, экономический кризис.

Dövlət strukturunun əsas sütunlarından hesab olunan iqtisadi istiqamət üzrə mütəmadi olaraq görülen işlər ölkənin potensial gücünü daha da möhkəmləndirmək və bu sahəyə uyğun mümkün təhlükələrə qarşı stabilliyi qurmaq nə qədər əhəmiyyətlidirsə, ailə daxilində xırda iqtisadi balansı daim tənzimləmək də kiçik iqtisadi mühit üçün bir o qədər vacib və önəmlidir.

Əgər bu gün məktəblərdə iqtisadi tərbiyə anlayışının aşilanmasından, onun strukturunun müxtəlif vasitələrlə təhsilalanların diqqətinə

çatdırılmasından söhbət gedirsə, burada rüseyə min qoyulduğu və möhkəmləndirildiyi ilk müəssisə **ailə müəssisəsidir**. Çünkü ailə bir bütövdür və ailədaxili ümumi məsələlər bu müəssisənin bütün üzvlərinin ortaq müzakirəsi fonunda siyasiya cəlb edilməlidir. Bu məqamda iqtisadi tərbiyənin aşilanması istiqamətində **üç ailə tipi** ilə məzmunun daha vacib olduğunu diqqətə çatdırmağa çalışacaqıq.

Birinci ailə modeli ailə üzvlərinin hər birinin söz haqqının olduğu, ailədaxili maliyyə məsələləri ilə bağlı hərkəsin eyni dərəcədə məlumatlandırıldığı, ailənin aylıq gəlirinin dəqiq

bilindiyi, ümumi xərclərin təxminən nə qədər olduğunu bütün ailə fəndlərinin bildiyi, ailə üzvlərinin mövcud vəziyyətə uyğunlaşdıqları və real durumu düzəltmək üçün hər zaman təşəbbüskar olduqları modeldir. Burada uşaqlar ailə-daxili iqtisadi tərbiyəyə yüksək səviyyədə yiyələnə bilirlər, “*qənaətlə dolanan kasib ol-maz*” kəlamına əməl edirlər.

İkinci ailə modeli atanın dominant mövqedə olduğu, ümumi vəziyyətlə bağlı ya həyat yoldaşı, ya da sadəcə valideynləri ilə müzakirələr apardığı, övladların ailənin iqtisadi vəziyyətindən bixəbər olduğu, bixəbər olduğu üçün də istəklərdən irəli tələbin mövcud durumla uzlaşmaması şəraitində cərəyan edən ailə modelidir. Bu model ailədə ailə başçısı maliyyə məsələlərində uşaqların rəyinin lazımsız olduğunu, mövcud iqtisadi durumu uşaqlara danışmağın, onları xəbərdar etməyin və ona uyğun davranışılmalı olduğunu mənasız düşünür. Ailədaxili iqtisadi proseslərlə bağlı heç bir məlumatı olmayan və heç bir tövsiyə almayan, istiqamətləndirilməyən uşağın əgər ailədə iqtisadi tərbiyəsi təşkil olunmursa, artıq problemlı iqtisadi tərbiyə qazanmış azyaşlı məktəbdə şagird, universitetdə tələbə olarkən də müəyyən natamamlıq və sistemsizlik hiss etməyə başlayacaq. Pulunu düzgün xərcləməyi bacarmayan uşaqqı tez bir zamanda mövcud maliyyəsini bitirəcək, ya da tələbatı olanı deyil, hazırkı ruh halına uyğun olanı alaraq, pulunun bitməsinə nail olacaq. Bu, marketə ac olarkən girib əvvəlcədən planda olmayan, həmin anda müştərinin ürəyinin istədiyi məhsulu alıb çıxaraq, sonradan peşman olma vəziyyətinə paralel əhval-ruhiyyə kimi düşünülə bilər. Bu tip ailələrdə tərbiyənin digər növlərində də natamamlığın olduğu şübhəsizdir.

Ailələrin iqtisadi baxımdan övladlarını məlumatlandırmaması, nəyin necə olduğunu dost kimi söhbət edərək başa salmaması, ailənin gəlirinin nə qədər olduğunu söyləməməsi, vərilən cibxərcliyinin dəyərinin nə olduğunu nümunələrlə başa salmaması, cibxərcliyinin az və ya çox olması durumunda ondan balanslaşdırılmış şəkildə istifadə qaydalarını açıqlamaması sonrakı problemlər üçün zəmin hazırlayıır.

Üçüncü model ailələrdə vəziyyət bir qədər fərqlidir. Bu ailələrin xarakterik özəlliyinə keçməmişdən önce Nəsirəddin Tusinin “Əxlaqi-

Nasiri” əsərindən bir hissəni diqqətə çatdırmaq məqsədə uyğun olar. “Qızıl və gümüşü, pulgirliyi uşağın gözündən salmaq lazımdır. Qızıl və gümüşün gətirdiyi kədəri heç əfi ilan zəhəri də gətirə bilməz” [1, s. 171].

Bu qrup ailələrdə maddi baxımdan təminatın yüksək səviyyədə olması və valideynlərin övladlarının tərbiyəsi ilə maraqlanmağa vaxtının olmaması, ərköyün uşaq modeli formalaşdırmaları, uşaqlarının bütün istəklərinin yerinə yetirilməsi, pula həris uşaq tipinin yaranması üçün meyarların qeyri-ixtiyari təşkili vəziyyəti kifayət qədər qəlizləşdirir. Pula həris olmaq xüsusiyyəti az və ya çox dərəcədə imkansız ailələrdə və ya ilk iki ailə modelində də özünü göstərə bilər. Pulu həddindən artıq sevmək, onun aludəcisinə çevrilmək tərbiyəsində boşluqlar olan yeniyetmənin cəmiyyət tərəfindən xoş qarşılanmaya istiqamətlərə yönəlməsi ilə nəticələnməsi qəçiləmzdır.

Ailədə “emala” daxil olub, “yarımfabrikat” olaraq məktəbə yollanan uşaq üçün şagird statusunda iqtisadi biliklərin öyrənilməsi, mənimşənilməsi, əyani vasitələrlə dərki prosesi başlanır. Bir sözlə, təhsilalan iqtisadi tərbiyənin davamı ilə tanış olmağa başlayır. “Əslində iqtisadi tərbiyə XX əsrin 90-cı illərinədək mənəvi-əxlaqi tərbiyənin tərkibində nəzərdən keçirilib. İqtisadi tərbiyə uşağa gündəlik həyatında maddi-mənəvi tələbatlarının formallaşması və ödənilməsində, yaxşı övlad kimi yetişməsində, vətənpərvər ruhda böyüməsində, cəmiyyət üçün yaxşı iqtisadçı-mütəxəssis kimi formallaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. İqtisadi tərbiyənin məktəb yaşlarından aşılanması ona görə zəruri hesab edilir ki, artıq 18 yaşına çatmış hər bir gənc sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ əldə edir” [2, s. 554].

Təbii ki, bu əlaqələndirmələrin sayını daha da artırmaq mümkündür. Son olaraq, iki fərqli təfəkkürə sahib pedaqoq-alimin düşüncələrinə diqqət yetirmək istərdik. Məşhur alman pedagoqu İ.Herbarta görə, tərbiyə məşqdən başqa bir şey deyil, tərbiyə uşaqların idarə olunması prosesidir. Bu cəhətdən də o, tərbiyədə tərbiyə olunanlara təsir göstərəni (tərbiyəçini – S.N.) fəal şəxs, tərbiyə olunan uşaqları isə təsir göstərilən passiv şəxslər hesab etmişdir. İ.Herbart sübut etməyə çalışmışdır ki, uşaqlar böyüklerin

sözlərinə sözsüz əməl etməlidirlər.

Azad tərbiyə nəzəriyyəsinin tərəfdarları, o cümlədən J.J.Russo əksini düşünərək göstərir ki, uşaqların təbiətinə uyğun gələn vasitələrlə onlara təsir göstərmək prosesi tərbiyədir. Onun əqidəsinə görə uşaqlara öyünd-nəsihət vermək, uzunuzadı izahat vermək, məruzə oxumaq, cəza vermək, məzəmmət etmək, onların təbiətinə, mənliyinə toxunmaq şəxsiyyətin əleyhinə getmək deməkdir [3, s. 22-23].

Nəticə. Tərbiyənin digər tərkib hissələrindən fərqli olaraq, iqtisadi tərbiyə prosesində valideyn-övlad münasibətlərində aktiv və passiv tərəf olmamalıdır. Bu, valideynin istiqamətləndirməsi, uşağın qənaətçiliyi və düzgün seçimlər etməsi ilə həyata keçirilməlidir. Valideynin istiqamətləndirməsindən məhrum olan övlad və şəxsi strategiyası olmayan uşaq ayrı-ayrılıqda faydalılıq əmsalını da aşağı sala bilər. Ona görə də ailə daxilində bünövrəsi düzgün qoyulan iqtisadi tərbiyə məktəbdə müəllim tərəfindən yüksək səviyyədə təkmilləşdirilərsə, nəticə də qənaətbəx olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəşirəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri. "Lider" nəşriyyatı, Bakı, 2005.
2. Sadıqov F. Pedaqogika. "Adiloğlu" nəşriyyatı, Bakı, 2009.
3. Ağayev M. Pedaqoji fikir tarixində tərbiyə və təhsil. Bakı, 2011.

S.Nasibova

Features of the work on inculcating economic education in the family

Abstract

The article discusses ways to instill economic education in the younger generation, which is an integral part of family education. It is shown that the family is a small model of society and the

state, so the work done within the state is the same as the interests of family members in the family, aimed at the same goals. If the state determines its economic potential, clarifies and eliminates problems, determines turnover, reviews the balance sheet, reports on revenues, considers whether the financial direction of expenditures is correct, prepares a new roadmap to minimize losses, to implement deliberate cuts during the economic crisis and to minimize the possible damage, the family always evaluates the current situation with simpler economic family conversations.

С.Насибова Прививание экономического образования в семье

Аннотация

В статье рассматриваются способы прививки подрастающего поколения экономическим образованием, которое является неотъемлемой частью семейного воспитания. Показано, что семья – это маленькая модель общества и государства, поэтому работа, выполняемая внутри государства, совпадает с интересами членов семьи в семье, преследуя те же цели. Если государство определяет свой экономический потенциал, выясняет и устраняет проблемы, определяет оборот, рассматривает баланс, отчеты о доходах и доходах, рассматривает в дискуссионной среде правильность финансового направления расходов, готовит новую дорожную карту для минимизации потерь, также Семья обсуждает текущую ситуацию в контексте текущей ситуации, обсуждая шаги, которые необходимо предпринять, чтобы прояснить пригодность потенциальных возможностей, осуществить преднамеренные сокращения во время экономического кризиса и минимизировать возможный ущерб.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ KİÇİK VƏ ORTA BİZNESLƏRİN İNKİŞAFINDA PEŞƏ TƏHSİLİNİN ROLU

Vahid Məmmədov,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) magistri
e-mail: vahidmammad7@gmail.com

UOT: 33

Xülasə. Son zamanlar kiçik və orta bizneslərin (KOB) iqtisadi funksiyaları tədqiqatçılar tərəfindən daha çox araşdırılmaya məruz qalmışdır. KOB-lar ölkənin ümumda xili məhsul, məşğulluq, əlavə dəyər və dövlət büdcəsinin gəlirləri kimi makroiqtisadi göstəricilərinə ciddi şəkildə müsbət təsir göstərdiyinə görə iqtisadi sistemin mühüm hissəsini təmsil edir. Qeyd olunmalıdır ki, kiçik və orta müəssisələr həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarında zaman keçidkər dən daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də onların inkişafına təsir edən müxtəlif amillər araşdırılır və təşfiq proqramları həyata keçirilir.

Tədqiqatın məqsədi respublikamızın işğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında peşə təhsilinin rolunu araşdırmaqdən ibarətdir. Bu məqsədlə də ərazilərin bərpasında dövlətin prioritətləri müəyyənləşdirilmiş, KOB-ların fəaliyyətində peşə təhsilinin mövqeyini tədqiq edən nüfuzlu akademik ədəbiyyatlar incələnmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, kiçik və orta biznes, Qarabağ, Şərqi Zəngəzur, peşə təhsili.

Key words: Azerbaijan, small and medium business, Karabakh, East Zangezur, vocational education.

Ключевые слова: Азербайджан, малый и средний бизнес, Карабах, профессиональное образование.

Ermənistən 30 ilə yaxın Azərbaycana qarşı davam edən işğalı nəticəsində Qarabağın iqtisadi potensialına böyük zərbə vurulmuşdur. Belə ki, işğal müddətində bütün infrastruktur dağıdılmış, təbii sərvətlər talan edilmişdir. Azərbaycanın məruz qaldığı itki və tələfatların qıymətləndirilməsi üzrə işçi qrupunun sədri Xan Hüseyn Kazımlının verdiyi məlumatə görə, işğal nəticəsində iqtisadiyyata dəymiş ümumi ziyan 818 milyard dollardan artıq qiymətləndirilir [2].

Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında Azə-

baycan ordusunun şanlı qələbəsi ilə ərazilərin işğaldan azad edilməsi və üçtərəfli Moskva Bəyanatının imzalanmasından sonra isə regionda yeni iqtisadi və geosiyasi reallıqlar yaranmışdır. Qarabağın bərpası ilə bağlı intensiv dövlət siyasəti və bütün kommunikasiyaların açılmasına nəzərdə tutulması bölgə üçün yeni perspektivlər yaradır. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: Sosial-İqtisadi İnkışafa dair Milli Prioritetlər”də qeyd olunur ki, qələbə nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazi-

lərin ölkənin ümumi iqtisadiyyatına yenidən integrasiyası, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin imkanlarından faydalanaq Azərbaycanın inkişafına böyük təkan verəcəkdir. Bu çərçivədə regionda təhlükəsizliyin, sabitliyin, rifahın və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formallaşması, eləcə də iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişaf etməsi Cənubi Qafqazın lider dövləti olan Azərbaycanın region iqtisadiyyatının ümumi arxitekturasının müəyyən edilməsində rolunu daha da möhkəmləndirəcəkdir. 2030-cu ilədək olan dövr üçün 5 Milli Prioritetin gerçəkləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bunlara “*dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat*”, “*dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət*”, “*rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı*”, “*işgaldən azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış*”, “*təmiz ətraf mühit və yaşıł artım ölkəsi*” daxildir. Sənəddə işgaldən azad edilmiş ərazilərə böyük qayıdışın təmin edilməsi və hədəflərə çatmaq üçün dayanıqlı məskunlaşmanın təmin edilməsi məqsədi ilə yüksək yaşayış standartlarının yaradılması və Qarabağın ölkənin sosial-iqtisadi həyatında tarixi mövqeyinin reallaşdırılması ilə bölgənin Respublika üzrə iqtisadi fəaliyyətində payının bərpası və davamlı artırılması nəzərdə tutulmuşdur [9]. Hazırda azad olunmuş ərazilərdə böyük infrastruktur layihələrinin sürətlə həyata keçirilməsi, o cümlədən Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının qısa zamanda inşası, geniş nəqliyyat şəbəkəsinin qurulması, xüsusilə, ölkəmizin əsas hissəsini Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə birləşdirəcək avtomobil və dəmir yollarının çökilməsi bütövlükdə regionun logistika xəritəsini yenidən formalasdırmaqla, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının iqtisadi potensialını və inkişaf imkanlarını genişləndirir.

Böyük qayıdışın reallaşdırılması və bir miliona yaxın qaçqın və məcburi köçkünün öz yurdlarına dönməsi Qarabağın iqtisadiyyatının dirçəldilməsini, biznes infrastrukturunun yaradılmasını, məskunlaşan əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsini aktual edir. Bu baxımdan, yeni iş yerlərinin yaradılması, rəqabətcil biznes mühitinin formalasdırılmasına xidmət edən subyektlər kimi Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi

rayonlarında KOB-ların inkişafının və onların rəqabətcil mütəxəssis hazırlığı prosesinin dəstəklənməsi, peşə təhsili imkanlarının genişləndirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

KOB-ların fəaliyyətində peşə təhsilinin roluna nəzəri konseptual baxış

İnsan kapitalı nəzəriyyəsini təmsil edən alimlər tələbələrin ixtisaslı işçi kimi yüksək gəlirli iş tapmaq şanslarını artırlığına görə peşə təhsili sistemini təhlükəsizlik şəbəkəsi kimi qiymətləndirirlər. Digərləri isə peşə təhsilinin fəhlə sinfi tələbələrini ali təhsildən və peşələrdən yayındıran ictimai təkrar istehsal mexanizmi kimi qəbul edirlər. Ancaq hər iki mühakimənin ölkələr üzrə və təhsil sisteminin effektivliyindən asılı olaraq dəyişdiyi haqqında arqumentlər çoxluq təşkil edir. Əksər ölkələrdə peşə təhsili işsizlik səviyyəsini və işsizlərin əmək bazarına hazırlıqsız işçi kimi daxil olması hallarını azaldır. Ümumiyyətlə, peşə təhsilinin ümumi təhsildən ayrı təşkil olunduğu ölkələrdə daha çox üstünlükləri və faydaları müşahidə olunur [15].

Peşə təhsilinin əhəmiyyətinin artması qlobal biznes mühiti ilə bağlıdır. Belə ki, dünya iqtisadiyyatında əsas trendlərdən biri ticarət mənəvələrini aradan qaldırmaqla beynəlxalq ticarəti genişləndirməkdən ibarətdir. Bu isə KOB-lar üçün yeni fürsətlər və çətinliklər yaradır. Əsas fürsət ondan ibarətdir ki, onlar xarici bazarlara çıxmak və daha çox məhsul satmaqla gəlirlərini artırmaq imkanı qazanırlar. Çətinliklərə gəldikdə isə onların əsasən **iki** növünü vurgulamaq lazımdır. **Birincisi**, KOB-lar bu yeni bazar fürsətlərini dəyərləndirməklə faydalanaqla istəyərkən maliyyə və insan resurslarını itirə bilərlər. Bu halda onların məhdud resurslarını qorumaq və artırmaq üçün yerli və xarici tərəfdaşların, dövlət institutlarının köməyinə ehtiyacı vardır. **Ikincisi**, KOB-lar yerli və xarici bazarlarda daha ucuz qiymətə məhsul istehsal edən və təklif edən rəqiblərlə qiymət rəqabətində uduzar və bu baxımdan davamlı olaraq daha çox çətinliklərlə üzləşə bilərlər. Ona görə də inkişaf etmiş ölkələrdə KOB-lar yerli bazar payını qorumaq və genişlənən xarici bazarlarda mövcudluğunu davam etdirmək üçün innovasiyaları daha çox tətbiq etməklə rəqabət qabiliyyətlərini artırmağa çalışırlar. Innovasiyalar məhsul və xidmətlərin

inkışafını təmin edir və rəqiblər onu təkrarlaya bilmirlər. Bu səbəbdən müştərilər innovativ məhsulları yüksək qiymət qarşılığında əldə etməyə razılaşırlar [18]. Kiçik və orta müəssisələr dənamic dəyişən biznes mühitində yüksək rəqabətlə qarşılışırlar [6]. Rəqabət təzyiqinə davam gətirmək üçün bir çox KOB-lar rəqəmsal platformardan istifadə etməklə biznes strategiyalarını gücləndirməyə çalışırlar [11]. Rəqəmsal platformalar biznes təsisatlarına məlumatları homogenləşdirməyə, dəyişdirməyə və yaymağa kütləvi şəkildə imkan verən alətlərdir [19]. Məsələn, yeni cihazlar, program təminatı və şəbəkə standartları yeni istehsal firmalarına rəqabət üstünlüyü əldə etməyə imkan verir [14]. Əslində rəqəmsal platformalar bir çox firmaların məlumat idarəciliyindən istifadə etmələrini təmin edərək dəyəryaratma prosesində aparıcı rol oynayır [5]. İqtisadi ədəbiyyatlar informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) kiçik və orta müəssisələrin biznes performansına təsirini geniş şəkildə araşdırmışdır [13]. Xüsusilə İKT-dən istifadə məlumatlarının düzgün analizi vasitəsi ilə idarəetməni və bazar oriyentasiyasını optimallaşdırmaqla əməliyyatların effektivliyini artırı bilər [12]. İnnovasiyaların geniş tətbiqi zərurəti KOB nümayəndələrinin müasir peşə təhsilinə cəlb olunmasını, yeni bilik və bacarıqlar qazanmasını aktuallaşdırır.

Avropa təcrübəsinə öyrənərkən, İspaniyadakı peşə təhsili və ümmülikdə təhsil sistemində aparılan islahatların peşə təhsili müəssisələri ilə şirkətlərin ehtiyacları arasında daha six əlaqələrin qurulmasına hesablandığını görə bilərik. Bu ehtiyaclardan biri də peşə təhsili sisteminin yeniliklər tətbiq etmək üçün məhdud resursları olan firmalarda, xüsusilə də KOB-larda yeniliklərin tətbiqinə daha çox töhfə verməsidir. Bu töhfə peşə təhsili müəssisələri ilə KOB-lar arasında daha six əlaqələrin qurulması və peşə təhsili keyfiyyətlərinə sahib işçilərin KOB-lardakı yeniliklərdə daha çox iştirakı ilə həyata keçirilə bilər [4]. İstedadları xarici əmək bazarlarından cəlb edə bilmədikləri və ya təlim vasitəsi ilə bu bacarıqları daxili mühitdə inkişaf etdirmək imkanlarına sahib olmadıqlarına görə böyük işəgötürənlərlə müqayisədə KOB-lar üçün lazımlı olan bacarıqlı mütəxəssisləri əldə etmək

daha çətindir [10]. KOB-lar, adətən, peşə təhsili sistemi və treyninqlər vasitəsi ilə mütəxəssislərin inkişafına olan tələbatlarını ödəməyə çalışırlar. Bu, ilk olaraq onların xarici bazarlara çıxışının olmaması ilə əlaqədardır. İkincisi, KOB-lar iş yerində və ya məktəblərlə əməkdaşlıq çərçivəsində işçilərdə lazımı bacarıqları inkişaf etdirməyə çalışarkən bəzi maneələrlə qarşılaşa bilərlər. Menecment ədəbiyyatı göstərir ki, hər iki mənfi hal KOB-ların özləri ilə bağlıdır. Birincisi, KOB-lar daha az əməkhaqqı və daha çox qeyri-maddi həvəsləndirmələr təklif edirlər. Bu isə onların reputasiyasını zəiflədir və yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri işə götürməkdə çətinliklər yaradır [8]. İkincisi, böyük firmalara nisbətən KOB-ların daha az maliyyə və insan resursları vardır ki, bu da işçilərdə bacarıqların inkişaf etdirilməsini çətinləşdirir. Nəticədə KOB-ların ümumi təhsil səviyyəsi və əməkdaşların peşə təhsilində iştirakı böyük firmalarla müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə aşağı olur [17]. Bundan əlavə, kiçik və orta müəssisələrdə istehsal prosesləri və texnologiyalar sadə olduğuna görə onların işçilərin peşə təhsilinə cəlb olunmasından gözləntiləri aşağıdır və bunun üçün vəsait xərcləməkdə maraqlı görünümürlər [1]. Beləliklə, KOB-lar peşə təhsilinə böyük şirkətlərlə müqayisədə daha az cəlb olunurlar. Bu səbəbdən də KOB işçilərinin peşə təhsilinə cəlb olunması məqsədi ilə yeni dəstək proqramlarının həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda KOB-lar və peşə təhsilinin əhəmiyyəti

Azərbaycanda KOB-ların fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı normativ-hüquqi bazada onlar üçün müxtəlif dəstək və təşfiq proqramları ilə yanaşı, sahibkarların təhsil səviyyəsinin inkişafi da prioritet təşkil edir. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə KOB-lar üçün “ömür boyu öyrənmək” imkanlarının təmin olunması nəzərdə tutulur [16]. Ağdamda reallaşdırılan “Smart şəhər” layihəsində Qarabağ Universitetinin planlaşdırılması Azərbaycan hökumətinin bölgənin inkişafında və yeni imicinin formalasdırılmasında təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə də xüsusi önəm verdiyini göstərir [3]. Bu amil Qara-

bağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında rəqabətcil iqtisadiyyatın formalasdırılmasında “mütəxəssis emalatxanası” funksiyasını yerinə yetirəcək peşə təhsili sisteminin fəal iştirakını zəruri edir. Hazırda ölkəmiz yerli və xarici investisiyaları cəlb etməklə Qarabağın dirçəldilməsi və bölgədə sağlam, əlverişli biznes mühiti formalasdırmaqla sahibkarlığın müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində fəal iqtisadi siyaset həyata keçirir. Artıq işğaldan azad olunmuş ərazilərdə sahibkarlıqla məşğul olmaq istəyən sahibkarlara biznes layihələrini İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində olan Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinə (KOBİA) təqdim etmələri ilə bağlı müraciət də edilmişdir [7]. Buna baxmayaraq, regionda real biznes mühitinin formalasdırılması müəyyən qədər vaxt apara bilər ki, bu da ərazilərin minalardan təmizlənməsi, infrastruktur və kommunikasiyaların yaradılması ilə əlaqədardır.

Təhsil Nazirliyi yanında İctimai Şuranın sədr müavini Nadir İsrafilov hesab edir ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasında təhsilin üzərinə böyük vəzifələr düşür. “Çox şey bərpa olunmalı və yenidən qurulmalıdır. Məktəblər, liseylər, gimnaziyalar tikmək lazımlı gələcək” [20].

Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi Asif Cahangirovun yanaşmasına görə, “Qarabağda təkcə ali təhsili deyil, həm də peşə təhsilini inkişaf etdirmək vacibdir. Texniki məktəblərdə və kolleclərdə kənd təsərrüfatı, inşaat və iqtisadi peşələrə tələbat olacaq” [21].

İşğaldan azad olunmuş rayonlarda KOB-ların fəaliyyəti ilə bağlı araştırma aparan zaman rəsmi dövlət statistika və hesabatlardan müəyyən məlumatlar əldə etmək mümkündür. Lakin bu məlumatların əksəriyyəti rəsmi dövlət orqanlarında Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarına daxil olan inzibati ərazi vahidləri üzrə qeydiyyatdan keçmiş sahibkarlıq subyektlərini əhatə edir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2019-cu ilin “mikro, kiçik və orta sahibkarlarla bağlı statistik göstəricilər”indən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarına daxil olan ərazilərdə KOB-ların fəaliyyəti haqqında müəyyən məlumatlar əldə etmək mümkündür (*cədvəl 1*).

Cədvəl 1. Fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi və inzibati rayonlar üzrə bölgüsü

İqtisadi və inzibati rayonlar	2019			
	Cəmi	o cümlədən		
		mikro	kiçik	orta
Ölkə üzrə cəmi	271304	262622	5956	2726
Qarabağ iqtisadi rayonu	10328	10139	133	56
Xankəndi şəhəri	1	1	-	-
Ağcabədi rayonu	2108	2070	27	11
Ağdam rayonu	1552	1524	22	6
Barda rayonu	4089	4037	40	12
Füzuli rayonu	1413	1380	22	11
Xocalı rayonu	11	9	1	1
Xocavənd rayonu	59	53	4	2
Şuşa rayonu	13	10	3	-
Tərtər rayonu	1082	1055	14	13
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	537	496	31	10
Cəbrayıl rayonu	156	146	7	3
Kalbəcər rayonu	95	90	3	2
Laçın rayonu	188	172	13	3
Qubadlı rayonu	47	41	4	2
Zəngilan rayonu	51	47	4	-

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Qeyd: Cədvəl hazırlanarkən inzibati rayonlar üzrə rəsmi statistikadan istifadə edilməklə iqtisadi rayonların yeni bölgüsünə uyğun qruplaşdırma aparılmışdır.

Cədvəldə verilənləri təhlil etdikdə aydın olur ki, Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə fəaliyyət göstərən 10328 KOB subyektinin 60%-i işgala məruz qalmamış Ağcabədi və Bərdə rayonlarının, 39%-i qismən işgalda olmuş Ağdam, Füzuli və Tərtər rayonlarının, 1%-i isə tamamilə Ermənistən silahlı qüvvələrinin işgali altında olmuş Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Xankəndi inzibati ərazi vahidlərinin payına düşür. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda KOB subyektlərinin az olması isə həmin inzibati rayonların uzun müddət tam şəkildə işgalda olması ilə əlaqədardır. Ümumiyyətlə, mövcud göstəricilər müvafiq sahibkarlıq sektorlarında bölgənin real potensialını tam əks etdirmir. Qeyd olunan ərazilər zəngin təbiətə və təbii resurslara, bol su ehtiyatlarına və bərpa olunan enerji potensialına sahib olmaqla kənd təsərrüfatı və turizmdə böyük iqtisadi imkanlara malikdir. Yeni nəqliyyat və kommunikasiya xələri hər iki iqtisadi rayonun, həm də logistik baxımdan əhəmiyyətini artırır. Bundan əlavə,

bərpa olunan ərazilərdə sənaye parklarının yaradılması da sahibkarlığın inkişafı üçün böyük perspektivlər açır və yeni təşəkkül tapacaq sənaye və istehsal müəssisələrində çalışacaq mütəxəssislərin hazırlanmasını aktuallaşdırır. Bu mənada Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında KOB-ların, ümumiyyətlə, sahibkarlığın rəqabəticil inkişafı üçün peşə təhsili müəssisələrinin və tələbata uyğun yeni ixtisasların tədrisinin təşkili olduqca vacib görünür. Belə ki, ərazilərin bərpası ilə bölgəyə yerli və xarici investisiya axınının baş verəcəyi gözlənilir ki, bu da kiçik və orta sahibkarların peşə təhsili və əlavə təhsil imkanlarından istifadə etməklə, insan resurslarını inkişaf etdirmək tələbatlarını qarşılıya bilər və xarici əmək bazarından işçi qüvvəsi gətirilməsi tələbatını azaltmaqla yerli əhalinin məşğulluğuna müsbət təsir göstərmış olar.

Nəticə. Son illər ərzində bir sıra ölkələrin iqtisadiyyatı sürətli şəkildə transformasiyaya məruz qalmaqdə davam edir. Daha çox diqqət çəkən xüsusiyyətlər isə texnoloji yeniliklər, dünya bazarında intensiv rəqabət və demoqrafik meyillərlə xarakterizə olunur. Bu dəyişikliklər isə asanlıqla adaptasiya oluna bilən bir çox bacarıqlar və yaradıcı əmək tələb edən peşələrdə çalışan mütəxəssislərə ehtiyac yaratmışdır. Bu tələbləri qarşılamaq üçün akademik təhsillə peşə təhsili arasındaki uçurumu azaltmaq və təhsil orqanları ilə məşğulluq mərkəzləri, eləcə də istehsal sahələri arasında əməkdaşlığı gücləndirmək tövsiyə olunur.

Hazırkı və gələcək perspektivdə əmək bazarının və korporativ sektorun ehtiyaclarını dəyərləndirərək peşə təhsili kurslarında spesifik təlimlərin təşkili, uzunmüddətli təhsil əvəzinə qısamüddətli proqramların hazırlanması, Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş torpaqlarında da kiçik və orta sahibkarlığın dayanıqlı inkişafına kömək edə bilər. KOB-ların fəaliyyətini təşfiq edəcək daha bir müsbət addım məhdud maliyyə imkanları nəzərə alınmaqla, Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonlarında fəaliyyət göstərəcək KOB nümayəndələrinin peşə təhsilinə cəlb olunması xərclərinin dövlət institutları tərəfindən maliyyələşdirilməsi ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Almeida R.K., Aterido R. Investment in job training: why are SMEs lagging so much be-

hind?. The World Bank. 2010.

2. Kazımlı X. Ermənistanın Azərbaycana işğalı nəticəsində 818 milyard dollardan çox ziyan dəyib. APA. 2015. https://apa.az/az/xeber/dagliq-qarabag/xeber_ermenistanin_isgali_neticesinde_azerbayc_-405086

3. Prezident İlham Əliyev Ağdam şəhərinin bərpasının teməl daşını qoyub. APA. 2021. <https://apa.az/az/xeber/resmi-xeber/prezident-ilham-eliyev-agdam-seherinin-berpasinin-temel-dasini-qoyub-yenilenib-1-video-645255>

4. Brunet Icart I., Rodríguez-Soler J. The VET system and industrial SMEs: the role of employees with VET qualifications in innovation processes. Journal of Vocational Education Training. 2017, 69 (4), pp. 596-616.

5. Cenamor J., Sjödin D.R., Parida V. Adopting a platform approach in servitization: Leveraging the value of digitalization. International Journal of Production Economics, 2017, 192, pp. 54-65.

6. Chan C.M., Teoh S.Y., Yeow A., Pan G. Agility in responding to disruptive digital innovation: Case study of an SME. Information Systems Journal, 2019, 29 (2), pp. 436-455.

7. Economy. 2020. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə biznes qurmaq istəyən sahibkarların nəzərinə! <https://www.economy.gov.az/article/is-hsgaldan-azad-olunmush-erazilerde-biznes-qurmaq-isteyen-sahibkarlarin-nezerine/31438>

8. Edwards P., Ram M. Surviving on the margins of the economy: working relationships in small, low-wage firms. Journal of Management Studies, (2006). 43 (4), pp. 895-916.

9. "Azərbaycan 2030: Sosial-Iqtisadi İnkişafa dair Milli Prioritetlər"in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. E-qanun. 2021.

10. Gurría Á. Organisation for Economic Co-operation and Development. 2019. <https://www.oecd.org/mexico/es-tudios-de-la-ocde-sobre-integridad-en-mexico.htm> Honorable Congreso del Estado de Chihuahua. 2019. Ley de Adquisiciones Arrendamientos y Contratación de Servicios del Estado de Chihuahua. Estado de Chihuahua: Periódico Oficial del Estado de Chihuahua.

11. Li W., Liu K., Belitski M., Ghobadian A., O'Regan N. e-Leadership through strategic alignment: An empirical study of small-and medium-

sized enterprises in the digital age Journal of Information Technology, 2016, 31 (2), pp. 185-206.

12. Melville N., Kraemer K., Gurbaxani V. Information technology and organizational performance: An integrative model of IT business value. MIS quarterly, 2004, pp. 283-322.

13. Parida V., Örtqvist D. Interactive effects of network capability, ICT capability, and financial slack on Technology-Based small firm innovation performance. Journal of Small Business Management, 2015, 53, pp. 278-298.

14. Parker G.G., Van Alstyne M.W., Choudary S.P. Platform revolution: How networked markets are transforming the economy and how to make them work for you. WW Norton Company. 2016.

15. Shavit Y., Muller W. Vocational secondary education. European societies, 2000, 2 (1), pp. 29-50.

16. SMB. Ömürboyu öyrənmək.

<https://smb.gov.az/az/nav/omur-boyu-oyrenmek>

17. Storey D.J. Exploring the link, among small firms, between management training and firm performance: a comparison between the UK and other OECD countries. The International Journal of Human Resource Management, 2004, 15 (1), pp. 112-130.

18. Susman G.I. (Ed.). Small and medium-sized enterprises and the global economy. Edward Elgar Publishing, 2007.

19. Yoo Y., Henfridsson O., Lyytinen K. Research commentary – the new organizing logic of digital innovation: an agenda for information systems research. Information systems research, 2010, 21 (4), pp. 724-735.

20. Qarabağ Universiteti güclü bir üniversitet brendi olacaq, 525, 2021. <https://525.az/news-170045-qarabag-universiteti-guclu-bir-universitet-brendi-olacaq-tehsil>

21. Konkret. 2020. Qarabağda hansı ali məktəblər açılmalıdır? <https://konkret.az/qarabagda-hansi-ali-mektebler-acilmalidir-etraflı/>

V.Mammadov

The role of vocational education in the development of small and medium businesses in Karabakh

Abstract

Researchers have recently become more interested in the economic functions of small and medium-sized businesses (SMEs). SMEs are an

important aspect of the economy since they have a large positive impact on macroeconomic indices including GDP, employment, value added, and state budget revenues. It's worth noting that small and medium businesses are becoming increasingly essential in both developed and developing countries' economies. As a result, many factors influencing their development are researched, and promotion strategies are put in place.

The goal of this study is to look into the role of vocational education in the growth of small and medium businesses in the Republic of Azerbaijan's liberated Upper Karabakh and Kalbajar-Lachin economic districts. The state's priorities in the restoration of Karabakh were determined for this reason, and authoritative scholarly literature addressing the role of vocational education in the activities of SMEs was reviewed.

В.Мамедов

Роль профессионального образования в развитии малого и среднего бизнеса

в Карабахе

Аннотация

В последнее время исследователи стали больше интересоваться экономическими функциями малых и средних фирм (МСП). Малый и средний бизнес (МСП) является важным аспектом экономики, поскольку он оказывает большое положительное влияние на макроэкономические показатели, включая ВВП, занятость, добавленную стоимость и доходы государственного бюджета. Стоит отметить, что малый и средний бизнес становится все более востребованным в экономике как развитых, так и развивающихся стран. В результате исследуются многие факторы, влияющие на их развитие, и разрабатываются стратегии продвижения.

Целью данного исследования является изучение роли профессионального образования в росте малого и среднего бизнеса в освобожденных Азербайджанской Республикой экономических районах Верхний Карабах и Кельбаджар-Лачын. По этой причине были определены приоритеты государства в восстановлении Карабаха, а также проанализирована авторитетная научная литература, посвященная роли профессионального образования в деятельности малых и средних предприятий.

ТОРМОЖЕНИЕ АКТИВНОСТИ ВИРУСА ОСПЫ ПТИЦ ВИРУСОМ БЕШЕНСТВА В КЛЕТОЧНЫХ СИСТЕМАХ

Кюбра Юсифова,
заведующий отделом вирусологии Ветеринарный
Научно-Исследовательский Институт,
доктор философии по биологии, доцент
эл. почта: kubrayusifova@gmail.com

УДК: 3109. 01

Аннотация. Исследование проведено на клеточной системе ЭЯП, зараженной вирусами ось и бешенства. В работе наблюдали феномен интерференции между данными вирусами. Выявлена, возможность применения вируса ось птиц в качестве индикатора при хронических инфекциях.

Ключевые слова: вирус ось птиц, культура клеток, интерференция.

Açar sözlər: quş çiçəyi virusu, hüceyrə mədəniyyəti, müdaxilə.

Key words: fowlpox virus, cell culture, interference.

Cущественный интерес к механизму явления интерференции привел к разработке действенных методов предотвращения вирусных заболеваний у живых организмов, и это вызывает интерес к нему как эпидемиологов, так и клиницистов. Феномен интерференции представляет возможность выявления вирусов, которые не являются цитопатогенными. На практике, применяя этот феномен учёные выявляли наличие вируса гриппа типа «A2» в культуре ткани почки обезьяны, инфицированной предварительно вирусом полиомиелита [1, 6], вирус чумы свиней – в культуре клеток предварительно инфицированной вирусом болезни Ньюкасла, а также таких инфекций как ящур, полиомиелит и др. [8].

Инфицирование одной клетки несколь-

кими вирусами приводит к их взаимодействию между собой и клеткой, а именно к интерференции вирусов. При инфицировании чувствительной клетки между вирусами возникает интерферирующие взаимодействия. Состояние клеток или тканей организма, вызванное интерферирующим вирусом, характеризуется устойчивостью их к заражению претендующим вирусом. В ветеринарной вирусологии, используют методы, основанные на интерференции, для обнаружения, идентификации и титрования не цитопатогенных вирусов, например, вируса классической чумы свиней вирусом болезни Ньюкасла. Искусственное воспроизведение интерференции вируса при чуме крупного рогатого скота и болезни Ньюкасла гомологичными парами вирусов (авирулентные и вирулентные антигенно сходные штаммы

одного и того же вируса) способствует быстрому прекращению начавшейся эпизоотии [7]. В начале двадцатого века учеными было выявлено, что при инфицировании живого организма сначала одним вирусом, спустя время вторичное инфицирования его разнородным вторым вирусом, животные не заболевали ни одной из применённых инфекций, у них развивался устойчивый иммунитет [3].

В исследовательских работах разных научных представлены данные об интерференции между вирусом цитопатогенной (в культуре ФЭК) оспенной инфекции и штаммом «Flury – НЕР» вируса бешенства [8]. между вирусами бешенства (штамм «КП-85»), и цитопатическим вирусом псевдохумы штамм «Н» в культуре СПЭВ и ВНК-2 [2,4]. Некоторые источники сообщают о возможности титрования вируса бешенства и гомологичных антител в таких культурах клеток, как ККЭ, ПСХ, ПЭМС, где он оперировал феноменом интерференции [5]. В наших работах представлены результаты применения феномена интерференции между фиксированным вирусом бешенства (штамм КП-85), предварительно адаптированного к клеточной системе эмбрионов японских перепелов (ЭЯП) и цитопатогенным вирусом оспенной инфекции (штамм «Баку»), и установлена возможность применения цитопатогенного вируса оспы птиц в качестве индикатора.

Материалы и методы. Феномен интерференции выявляли между фиксированным вирусом бешенства штамм «КП-85» и вирусом оспы птиц шт. «Баку» - а) эмбриональный – «исходный» и б) «культуральный» адаптированный к культуре ЭЯП И ФЭК. В качестве индикаторного агента использован оспенный вирус с титром 10 4.48БОЕ в 0,1 мл. Трипсинаизация осуществлялась по известной методике. Средой для роста служила среда растворов «Iqla-MEM» с pH 7.2, содержащий 10% сыворотки КРС. Культуру клеток ЭЯП заранее инфицировали адаптированный в культуре клеток ЭЯП вирусом бешенства, в объеме - 0,5 мл, адсорбция вируса - 90 минут при 36°C -37°C, дли-

тельность культивации - 48 часов, после проводили вторичное инфицирование клеточных систем вирусом оспы. В исследованиях брали разведения: 10-1 – 10-4.

Результаты исследований и их обсуждение. В наших исследованиях, феномен интерференции, наблюдали по проявлению активность вируса бешенства. Важно заметить, активность культурального вируса оспы по показателю занимало место на уровень выше чем эмбриональный вирус оспы птиц.

Высокую интерферирующую активность наблюдали между штаммом «КП-85» и эмбриональным вариантом вируса оспы птиц в культурах ЭЯП и ФЭК. В культуре клеток ФЭК цитопатогенез вируса оспы птиц разведении 10-3 БОЕ и больше не проявлялись. Такое же явление происходило в системе ЭЯП. Вирус бешенства штамм «КП-85» полностью предотвратил цитопатогенное действие вируса оспы, который можно было наблюдать в контроле, инфицированном одним лишь вирусом оспы штамм «Баку». По полученным нами результатам, можно сказать, что вирус оспы штамм «Баку» пригоден для использования в процессе титрования вирусов не цитопатогенной природы, а в нашем случае, вируса бешенства.

Для проведения титрования указанных вирусов предпочтительнее применение клеточных систем ЭЯП. Результаты сравнительного анализа феномена интерференции вируса штаммом «КП-85» с вирусом оспы, проведенных параллельно, с условием внесения индикаторного вируса в разные сроки изначально инфицированных клеточных систем ЭЯП и ФЭК интерферирующем вирусом (таблица 1). При сравнительном анализе выявления феномена интерференции вируса бешенства штамм «КП-85» с вирусом оспы птиц в клеточных системах ЭЯП и ФЭК, индикаторный вирус вносили в изначально инфицированную культуру интерферирующем вирусом в периоды 24, 48, 72, 96, 144 часов (таблица 2). В целях сравнительного анализа культуры клеток ЭЯП и ФЭК были заражены эмбриональным вариантом вируса оспы птиц – в дозе 1000 LD50/0,03мл и

культуральным вариантом вируса оспы птиц - в дозе – 10-2 LD50/0,03мл. Вирус оспы в дозе 100 БОЕ/0,1 мл добавляли в культуры клеток, как и было указанно каждые 24, 48, 72, 96 и 144 часа после заражения культуры вирусом бешенства.

Было выяснено, что интерференция проявляется только на вторые сутки заражения культуры ЭЯП и ФЭК интерферирующем вирусом. Причём как в культуре ЭЯП, так и ФЭК. интерференция в нашем случае зависит от вида культуры клеток. Так, более выраженная интерференция проявлялась в системе ФЭК, в культуре ЭЯП также наблюдали феномен интерференции, но в более умеренной форме. Вследствие того, что интерференция наиболее чётко выявляется при внесении индикаторного вируса не ранее 48 часов, было важно выяснить, как долго сохраняется интерферирующее действие вируса бешенства.

Таблица 1.

Интерферирующая активность штамма «КП-85» в клеточных системах с цитопатогенным вирусом оспы птиц

Культура клеток	Интерферирующий вирус	Индикаторный вирус	Дозы индикаторного ВОП в БОЕ 0,1 л			
			10000	1000	100	10
Культура клеток ЭЯП	КП-85 культуральный 100000 ЛД 50	ВОП (культ.) внесен через 48 часа	++++	+++	0	0
	-	Контроль ВОП	++++	++++	++++	++++
		Контроль культуры клеток	0	0	0	0
Культура клеток ФЭК	КП-85 культуральный 100000 ЛД 50	ВОП (эмбр.) внесен через 48 часа	++++	+++	0	0
	-	Контроль ВОП	++++	++++	++++	+++
		Контроль культуры клеток	0	0	0	0
Культура клеток ЭЯП		ВОП (культ.) внесен через 48 часов	СБ	СБ	СБ	18Б
	КП-85 культуральный 10000 ЛД 50	ВОП (эмбр.) внесен через 48 часов	0	0	0	0
	-	Контроль ВОП	СБ	СБ	СБ	30Б
		Контроль культуры клеток	0	0	0	0
Культура клеток ФЭК		ВОП (культ.) внесен через 48 часов	СБ	СБ	СБ	10Б
	КП-85 культуральный 10000 ЛД 50	ВОП (эмбр.) внесен через 48 часов	0	0	0	0
	-	Контроль ВОП	СБ	СБ	СБ	20Б
		Контроль культуры клеток	0	0	0	0

Таблица 2.

Изучение интерферирующей активности вируса бешенства при различных интервалах внесения индикаторного вируса оспы птиц

Культура клеток	Интерферирующий вирус	Индикаторный вирус	Сроки внесения блокируемого вируса (в часах)				
			24	48	72	96	144
ФЭК	КП-85 культуральный 10000 ЛД 0,03мл	ВОП (культ.) 100 БОЕ/0,1мл	130+	37	11	8	3
		ВОП (эмбр.) 100 БОЕ/0,1мл	128	35+	7+	0	0
		Контроль ВОП 100 БОЕ/0,1мл	130	72	77+	82	82
	Контроль культуры клеток		0	0	0	0	0
ЭЯП	КП-85 культуральный 10000 ЛД 0,03мл	ВОП (культ.) 100 ТЦД/0,1мл	++++	+	0	0	0
		ВОП(эмбр.) 100 ТЦД/0,1мл	+++	+	0	0	0
		Контроль ВОП 100 ТЦД/0,1мл	++++	++++	++++	++++	++++
	Контроль культуры клеток		0	0	0	0	0

Нами были получены положительные результаты в возможности титрования ВОП в культуре клеток ЭЯП и ФЭК с помощью феномена интерференции. Результаты опытов феномена интерференции в культуры клеток ФЭК, ЭЯП, предварительно заражённых культуральным вирусом штамм «КП-85». Результаты показали, что феномен интерференции вируса бешенства с вирусом оспы птиц может быть воспроизведён в клеточных системах ЭЯП и ФЭК. Это подтверждает специфичность феномена интерференции, вызываемого вирусом бешенства исследуемых культурах.

В исследованиях мы наблюдали выраженную интерферирующую активность штамма «КП-85» с вирусом оспы штамм «Баку». Предполагается, что не цитопатогенный вирус бешенства угнетал репродуктивную способность вируса оспы в культурах ЭЯП и ФЭК до 10 000 доз. Было выявлено, что при оспе для воспроизведения феномена интерференции необходим активный вирус, создающий стойкую защиту клеток к повторному их заражению (рис. 1).

Рис. 1. Интерферирующая активность между вирусом бешенства и вирусом оспы птиц

А – цитопатогенез вируса оспы птиц в культуре ЭЯП.

Б – Задержка цитопатогенез вируса оспы птиц после заражения вторичным вирусом.

Активность блокируемого вируса соответствует периоду активности вируса бешенства, т. е. с интервалом времени от 2 до 7 суток с того времени как была заражена культура возбудителем болезни бешенства. Интерферирующая активность культурального штамма «КП-85», по-видимому, указывает на важную роль репродукции вируса бешенства в механизме феномена интерференции в культуре клеток. Четко выраженная и интерференция в системе ЭЯП, то, это следует, понимать характерными чертами культуры клеток ЭЯП.

Подытоживая наши рассуждения, следует сказать, что предварительное инфицирование культур клеток фиксированным вирусом бешенства штамм «КП-85» предостерегало их от проявления цитопатогенез вируса оспы птиц штамм «Баку». Это, очевидно, можно объяснить явлением интерференции и продуцированием клетками интерферона в результате изначального инфицирования клеточной системы вирусом бешенства, предохраняющий их от проникновения в клетки и размножения цитопатогенного вируса. Оспенный вирус, возможно есть весьма удобный агент для изучения феномена интерференции в клеточных системах с вирусом бешенства. Он тормозит цитопатогенез или проявление бляшек в клеточной системе, вирусом оспы.

Таким образом, вследствие того, что вирусу оспы птиц характерно цитопатогенез и использование его в наших опытах по феномену интерференции в качестве индикатора для выявления вирусов хронической инфекции, является возможным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Gurbanov S.M. Safarov R.K. Cultivation of viruses in the cellular system of Hucules in necrotic cells. //Practical conference, Baku, 1995, 35 p.
2. Safarov R.K. Intensity of Cellular Cells in the Nervous Virus. //Author. Baku, 1999, 24 c.
3. Safarov R.K. Influenza vaccine is infected with tissue. //Author. blood diss. Moscow, 1967, 141 p.

4. Safarov R.K. Vaccination of the vaccine virus (strain Flui LEP) in the tissue. //Author. blood diss. Moscow, 1967, 29 c.

5. Yusifova K.Y. "Intensification of viral strain in Baku" in the inhibition of adsorption in the culture of peripheral cells "Agrarian Science Center of the Ministry of Agriculture of the RAZ, Materials of International Scientific Conference "Role of Young Scientists in Agriculture: Challenges and Opportunities", dedicated to the 91st anniversary of National Leader H.Aliyev // pp. 188-187. Baku, 2014, c. 28-31.

6. Yusifova K.Y., Safarov R.K. "Antiviral vaccines and method of control". Institute of Microbiology National Academic no. Azerbaijan, Baku, "ELM", 2012, Volume 10, №1, c. 319-331

7. Yusifova K.Y., Safarov R.K. "Vaccines are applied to specific prevention prophylaxis". International scientific-practical conference. Contemporary Agrarian Science: The Challenges and Prospects of Development in the Age of Globalization. //Ganja 2014, Vol. II, pp. 30 - 32.

8. Yusifova K.Y. Safarov R.K. Adaptation of the virus-resistant strain of the "Baku" cellular system. //Institute of Microbiology National Academic Proceedings of Azerbaijan, Baku 2013, Volume 11, №1, 216 p.

K.Yusifova

**Hüceyrə sistemlərində quduزلۇق virusu
tərəfindən quşların çiçək virusunun
fəaliyyətinin zəiflədilməsi**

Xülasə

Tədqiqat çiçək və quduزلۇق virusları ilə yoluşmuş BEHK hüceyrə sistemi üzərində aparılıb. Hüceyrə sistemində viruslar arasında interferensiya fenomeni müşahidə edilmişdir. Xroniki infeksiyalarda quş çiçəyi virusunun indikator kimi istifadəsinin mümkünluğu müəyyən olunmuşdur.

K.Yusifova

**Inhibition of the activity of the fowlpox
virus by the rabies virus in cellular systems**

Abstract

The study was carried out on the ENP cellular system infected with fowlpox and rabies viruses, and observed the phenomenon of interference between these. The possibility of using avian pox virus as an indicator in chronic infections has been revealed.

THE ECONOMY OF KARABAKH: CURRENT SITUATION AND NEW PERSPECTIVES

Tural Bayramov,

Master of Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

e-mail: turalbayram567@gmail.com

UOT: 33; 338

Abstract. *The Republic of Azerbaijan has had a successful path of economic development during its years of independence, with a focus on diverting oil and gas profits to the non-oil industry and regional socio-economic development. However, the occupation of 20% of the country's territory by Armenia and the presence of about one million refugees and internally displaced persons added to the challenges and hindered the full realization of the country's economic potential.*

After the victory of Azerbaijan in the Second Karabakh War and the liberation of the territories from occupation, a new situation arose in the region. With the restoration of the territories and the beginning of the Great Return, new opportunities are emerging for the integration of the Karabakh economy into the country's economy and its integration into the international economy.

The purpose of this paper is to analyze the process of restoration of Karabakh and new prospects for the region, taking into account the natural potential of the Karabakh and East Zangezur economic regions and the new realities created by the territorial integrity of Azerbaijan.

Açar sözlər: Azərbaycan, iqtisadiyyat, Qarabağ, yenidənqurma.

Key words: Azerbaijan, economy, Karabakh, reconstruction.

Ключевые слова: Азербайджан, экономия, Карабах, реконструкция.

The liberated Karabakh and East Zangezur economic regions of Azerbaijan have historically gained a reputation for their charming nature, fertile lands, natural resources, abundant water resources, rich culture and one of the first settlements of ancient people. Rivers, lakes, and reservoirs in the region, as well as the amount of solar radiation and high mountainous terrain, are now thought to be particularly efficient for producing renewable energy sources including water, solar, and wind.

As a result of the nearly 30-year occupation of Karabakh, all infrastructure and communications in the region were destroyed, natural resources

were plundered, and as a result, the economic potential of the Karabakh and East Zangezur economic regions was severely damaged. According to Khanhuseyn Kazimli, chairman of the working group on the assessment of losses and damages suffered by Azerbaijan as a result of the Armenian occupation, the total damage to the economy as a result of the occupation is estimated at more than \$ 818 billion [1].

After the liberation of the territories in the fall of 2020, new geopolitical and economic realities emerged in the region, and work began to restore life to these lands and revive the economy. The opening of communications and the establishment of the Zangazur Corridor have brought

Karabakh to the forefront as a center of international cooperation and a crossroads of new transit routes connecting Europe and Asia. The speedy building of Fuzuli International Airport, as well as the rapid construction of diverse highways and railways, would contribute significantly to the region's development and the economy of Azerbaijan as a whole.

Economic realities of Karabakh

The Karabakh economic region, which includes the administrative districts of Agdam, Agjabadi, Barda, Tartar, Khojavend, Khojaly, Shusha, Fuzuli, and the land of Khankendi city, is one of Azerbaijan's ten economic regions and rich in natural resources. The economic region encompasses 8.91 million square kilometers, accounting for 10.3% of the country's total land area. Agriculture is the region's economic backbone. Fruit-growing, grain-growing, meat-milking, and meat-wool sheep-breeding are all represented in the country's agricultural division of labor. Minerals such as sulfur pyrites, limestone, cement, raw materials, and huge polymetallic resources exist in the economic region. Dirt, sand, and other building materials can be found in the highlands and foothills [4, 16].

The administrative districts of Kalbajar, Lachin, Jabrayil, Zangilan, and Gubadli make up the East Zangezur economic region, which covers 7.450 square kilometers and accounts for 8.73 percent of the country's total area. Mineral resources such as gold, mercury, chromite, granite, facing construction stones, coral, and perlite abound on the economic region's land. Thermal mineral springs such as Istisu, Minkend, and Tutgunchay, as well as climatic and balneological conditions and mountain forests suitable for resort and recreational use, are all within reach [8, 16].

These economic regions provide 25% of Azerbaijan's water resources, or around 2 billion 560 million cubic meters each year. Water energy capacity is abundant in the Tartar, Bazarchay, Hakari, and other large rivers in the region. Another important energy facility in the region is the Khudafarin and Giz Galasi hydroelectric power stations. The "Khudafarin hydroelectric power plant" would be made up of two 50-megawatt hydro-aggregates, it's important to note. The

"Giz Galasi" hydroelectric power station, which will be built on the Araz River, will also have two hydropower units, each with a capacity of 20 MW [12].

Restoration process of territories

In the short term, the Azerbaijani government is focusing to restore and rebuild the liberated regions and integrate them into the country's economy, attracting both domestic and foreign financial resources. Thus, together with Turkey, Israel, Italy, Hungary, England and other partner countries, it implements social and economic projects in Karabakh, organizes energy and transport infrastructure at the level of modern standards.

There are a variety of approaches and concepts for the repair and reconstruction of war-torn places. In this instance, decreasing environmental effect, promoting certain locations, safeguarding water resources, and boosting the use of alternative energy sources might be top priorities.

In place of demolished villages and towns, Azerbaijan has created "smart village" projects. The first "Smart Village" project has already started in the Zangilan area's devastated Agali village. The project will be divided into five sections. Among these are housing, manufacturing, social care, "smart agriculture," and renewable energy. The village's power supply, which will serve 200 residences, will be entirely made up of renewable energy sources [2]. It is important to highlight that the concept of "Smart Village" is relatively new in the world.

In 2017, the European Parliament created the Smart Village Initiative, and the European Commission and the European Parliament collaborated to release the EU Action for Smart Villages whitepaper. Between September 2017 and July 2018, the European Network for Rural Development launched a subtheme called "Smart Villages" as part of its work on "Smart and competitive rural regions" [5].

In this context, the master plan of Aghdam city was approved and the implementation of the "Smart City" concept was started here. Along with the application of modern urban planning standards, the reconstruction of Aghdam envisages the creation of industrial parks and a wide

range of opportunities for entrepreneurs. The President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, noted that Aghdam would be an exemplary city in the world [17].

2.2 billion AZN have been made up in the state budget for 2021 for the restoration of freed areas, modern infrastructure (roads, power, water, gas, communications, and other essential infrastructure), education, health, cultural services, housing, and the protection of cultural and historical sites [6].

According to Vusal Gasimli, executive director of the Center for Economic Reforms Analysis and Communication, public investment in Karabakh will play a catalytic role and create a basis for non-state investment. Investments from Turkey, Italy, the United Kingdom, Pakistan, and Israel have already begun to flow into Karabakh. Mining, metallurgy, creative industries, food industry, knitwear, tourism, agriculture, and green energy all have significant economic potential in Karabakh [10].

The priority will be to reconstruct the economic and social infrastructure in the liberated areas, as well as to ensure employment by attracting local and foreign investors, as part of the concept of socio-economic development of the liberated regions. According to M.Jabbarov, Minister of Economy of the Republic of Azerbaijan, the socio-economic concept for the restoration of the liberated territories considers issues such as urban planning and territorial development, as well as the legal, economic, financial, and other benefits and incentives required for their implementation [15].

During the meeting with the President of Azerbaijan, Sarah Michael, head of the World Bank's Baku branch, said they reviewed the region's needs for access to health care, education, housing, and jobs, as well as building a healthy environment and various potential areas. He also stated that they discussed new economic potential in the region following the opening of communications, such as the region's integration into the Azerbaijani economy, the development of trade and logistics at the regional and global levels, and the establishment of new trade routes. Sarah Michael stressed that Azerbaijan has all the opportunities to become a transport hub and this

will serve the development of the country [9].

New perspectives

"The liberated areas should be a green energy zone as a whole. Our water supplies are plentiful. At the same time, solar and wind energy generation are viable options. It is necessary to involve foreign partners and investors in this job, to create conditions for local businesses. Lands that have been liberated should be developed in a high-tech way" said Mr. President Ilham Aliyev [14].

According to "Azerbaijan 2030: National Priorities for Socio-Economic Development", the reintegration of territories liberated as a result of the victory into the country's overall economy, taking advantage of new international and regional transport and logistics corridors, will give Azerbaijan's development a significant impetus. In this context, the formation of security, stability, prosperity and mutually beneficial cooperation in the region, as well as the development of economic and trade relations will further strengthen the role of Azerbaijan, a leading state in the South Caucasus, in determining the overall architecture of the region's economy. The document calls for the region's share of the republic's economic activity to be restored and increased over time by raising living standards and recognizing Karabakh's historical role in the country's economic and social life in order to ensure the settlement of people in the liberated territories and achieve long-term settlement. By developing a green energy space, it also aims to increase the share of renewable energy sources in primary production [7].

Azerbaijan's food security has also been hampered by the long-running occupation. Currently, 82.5 percent of beef and meat products are self-sufficient, while 86.2 percent of milk and dairy products are. Liberation of occupied regions will help to improve the situation in this regard. Thus, before the occupation, about 35-40 percent of agricultural production in the country fell to the Karabakh and East Zangezur economic regions. It has great potential for the development of viticulture, tobacco, cotton, cocoons, fruits and vegetables, melons and livestock in the region. In addition, the processing and food sectors in the region have the potential to grow. The liberation of Azerbaijani territories will also make a

significant contribution to ensuring food security in our country, in particular, the level of self-sufficiency in livestock products will improve [11].

The existence of the Zangazur corridor will introduce a new artery to the road network of Eurasia and help improve the economic cooperation between the countries in the region. Using the same corridor Turkey will have a direct land road to Azerbaijan, one of its main economic partners [13].

It is carried out to facilitate cargo transportation and travel to the region. Fuzuli International Airport's runway and apron will be operational by the end of this year. Etibar Huseynov, vice president of Azerbaijan Airlines (AZAL), released a statement [3].

Conclusion. Short-term projects and strategic goals reflect Azerbaijan's effective policy of rebuilding the liberated territories and increase the economic potential of Karabakh. With the end of the conflict, the opening of communications and the Zangezur Corridor, Karabakh might become a hub for international cooperation and a crossroads for new transit routes between Europe and Asia.

Furthermore, the Karabakh and East Zangezur economic regions' rich nature and resources, as well as substantial water supplies and alternative energy prospects, making the region appealing for local and foreign investment. Government assistance and incentive programs, in particular, can hasten this process. Taking all this into account, we come to the conclusion that the new realities promise great economic prospects for Karabakh. It should be noted that the development of agriculture, tourism and manufacturing in the region seems more profitable.

REFERENCES

1. Apa. (2015). Khanhuseyn Kazimli: As a result of the Armenian occupation, Azerbaijan suffered more than \$ 818 billion in damage. Available online:

https://apa.az/az/xeber/dagliq_qarabag/xeber_ermenistanin_isgali_neticesinde_azerbayc_-405086

2. Apa. (2021). Ilham Aliyev: The first "smart village" project will be implemented in Zangilan region.

Available online: https://apa.az/az/daxili_siyaset/Dovlt-bascisi-Zngilan-rayonunda-birinci-agilli-knd-layihsi-icra-edilck-629387

3. Baku. (2021). The runway at Fuzuli Airport will be ready by the end of the year.

Available online: <https://bakutravelguide.com/en/the-runway-at-fuzuli-airport-will-be-ready-by-the-end-of-the-year/>

4. Economy. (2012). Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan. Passport of the Upper Karabakh economic region.

Available online: <https://www.economy.gov.az/media/pdf/yuxari-qarabag-2012.pdf>

5. Enrd. (2018). European Network for Rural Development, Smart Villages. Available online: https://enrd.ec.europa.eu/smart-and-competitive-rural-areas/smart-villages_en

6. E-qanun. (2020). Law of the Republic of Azerbaijan on the state budget for 2021.

Available online: <http://www.e-qanun.az/framework/46590>

7. E-qanun. (2021). Order of the President of the Republic of Azerbaijan. On approval of "Azerbaijan 2030: National Priorities for Socio-Economic Development".

Available online: <http://e-qanun.az/framework/46813>

8. Ier. (2011). Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan Economic Reforms Research Institute. Passport of the Kalbajar-Lachin economic region.

Available online: http://ier.az/uploads/Kelbecer-Lacin_IQ_2011.pdf

9. Interfax. (2021). Sarah Michael: World Bank is ready to participate in the reconstruction of Karabakh.

Available online: <http://interfax.az/view/83-1464/az>

10. Interfax. (2021). Vusal Qasimli: The construction boom in Karabakh can revive the entire economy. Available online: <http://interfax.az/view/828350>

11. İqtisadiislahat. (2020). Vusal Qasimli: Karabakh has great economic potential. Available online:

https://iqtisadiislahat.org/news/vusal_qasimli_qarabagin_boyuk_iqtisadi_potensiali_var-1050

12. Mineenergy. (2020). The Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan. Energy potential of Nagorno-Karabakh and surrounding

regions. Available online: <https://minenergy.gov.az/en/xeberler-arxiv/dagliq-qarabag-ve-etrat-regionlarin-enerji-potensiali>

13. Moderndiplomacy. (2021). Orkhan Baghirov: Zangazur corridor will stimulate regional cooperation. Available online: <https://modern-diplomacy.eu/2021/03/07/zangazur-corridor-will-stimulate-regional-cooperation/>

14. President. (2021). Ilham Aliyev received Rashad Nabiiev in a video format on his appointment as Minister of Transport, Communications and High Technologies.

Available online: <https://president.az/articles/50373>

15. Vergiler. (2020). Mikayil Jabbarov: A socio-economic concept for the restoration of the liberated territories has been developed.

Available online: <https://vergiler.az/news/economy/11144.html>

16. Xalq qəzeti, (2021). İqtisadi rayonlar üzrə yeni bölgü faydalı iş əmsalını daha da artıracaq.

Available online: <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/80407>

17. Xalq qəzeti, (2021). Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Ağdama səfəri. <https://xalqqazeti.com/pdf/xalq%2030%20may%20OPT.pdf>

T.Bayramov

Qarabağın iqtisadiyyatı: mövcud vəziyyət və yeni perspektivlər

Xülasə

Azərbaycan Respublikası müstəqillik illərin də uğurlu iqtisadi inkişaf yolu keçmiş, neft-qaz gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna və regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəndirilməsi prioritet təşkil etmişdir. Ancaq, ölkə ərazisinin 20%-nin Ermənistanın işğalı altında olması və bir milyona yaxın qaçqın və məcburi köckünün mövcudluğu əlavə problemlər yaratmış və ölkənin iqtisadi potensialının tam reallaşdırılmasına mane olmuşdur.

II Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbəsi ilə ərazilərin işğaldan azad edilməsi və üçtərəfli Moskva bəyanatın qəbul olunmasından

sonra isə bölgədə yeni vəziyyət yaranmışdır. Bu mənada, Qarabağın bərpası və Büyük qayıdışın başlanması ilə bölgənin ölkə iqtisadiyyatına integrasiyası və beynəlxalq iqtisadiyyata açılmaqla tərəqqisi üçün yeni fırsatlar meydana çıxır.

Bu məqalənin məqsədi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının təbii potensialını və yeni reallıqları nəzərə almaqla ərazilərin bərpası prosesini və bölgənin iqtisadi perspektivlərini təhlil etməkdən ibarətdir.

T.Байрамов

Экономика Карабаха: современное состояние и новые перспективы

Аннотация

За годы независимости Азербайджанская Республика прошла успешный путь экономического развития с акцентом на направление нефтегазовых прибылей в ненефтяную промышленность и региональное социально-экономическое развитие. Однако оккупация Арменией 20% территории страны и присутствие около миллиона беженцев и внутренне перемещенных лиц усугубили проблемы и помешали полной реализации экономического потенциала страны.

После победы Азербайджана во Второй Карабахской войне и освобождения территории от оккупации в регионе возникла новая ситуация. С восстановлением территории и началом Великого Возвращения появляются новые возможности для интеграции экономики Карабаха в экономику страны и ее интеграции в международную экономику.

Целью данной статьи является анализ процесса восстановления Карабаха и новых перспектив региона с учетом природного потенциала Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических районов и новых реалий, созданных территориальной целостностью Азербайджана.

XƏMİRİN REOLOJİ XASSƏLƏRİNƏ GÖRƏ UNUN GÜCÜNÜN TƏYİNİ

Əzizağa Əzizov,
Azərbaycan Texniki Universitetinin Maşın və
mexanizmlər nəzəriyyəsi kafedrasının dosenti,
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: azizov.1950@inbox.ru

Azim Həsənli,
Azərbaycan Texniki Universitetinin Maşın və
mexanizmlər nəzəriyyəsi kafedrasının magistri
e-mail: hesenliazym1996@gmail.com

UOT: 664.61

Xülasə. Məqalədə təcrübi olaraq gücü naməlum olan unun laboratoriya şəraitində reoloji xassələrinə görə gücünün qiymətləndirilməsindən söz açılır; bu parametrin elastiklik modulu və özüllük göstəricilərinə görə təyin edilməsi təklif olunur.

Açar sözlər: qıvraq xəmir, unun gücü, reoloji xassələri, özüllük, deformasiyanın kinetikası, axıcılıq həddi.

Key words: bouncing dough, flour strength, rheological properties, viscosity, kinetics of deformation, yield stress.

Ключевые слова: упругое тесто, сила муки, реологические свойства, вязкость, кинетика деформации, предель текучести.

Unun gücünü xarakterizə etmək üçün onun yaratdığı xəmirin reoloji xassələrindən istifadə etmək olar. Ona görə də reoloji xassələrin unun güc xüsusiyyətləri ilə əlaqəsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Daxili bazarda satılan unların gücünü onların tərkibində olan yapışqan maddələrinin miqdarı ilə (%-lə) onların etiketlərində qeyd olunur. Lakin elə istehsalçılar vardır ki, onlar bu göstəriciləri dəqiq göstərmir və yanlış rəqəmlərlə alıcıları aldadırlar.

Xəmir isladılmış kolloid kompleksi olub, müəyyən daxili quruluşa və özünəməxsus dəyişən reoloji xassələrə malikdir. Deformasiyanın növündən, sürətindən və davamiyyətdən asılı olaraq xəmir özünü ideal elastik cisim kimi və ya axıcı, yaxud da bunların birgə xüsusiyyəti olan elastik-axıcı xassəli ola bilər [1]. Ümumiyyətlə, xəmirdə elastiklik, plastiklik, möhkəmlik, axıcılıq, tətbiq olunan gərginliyi ötürmək, paylaşdırmaq kimi xassələr müşahidə olunur. Reoloji xüsusiyyətlər isə xəmirin temperaturundan, nəmliyindən, mexaniki təsirlərin davamiyyətdən və intensivliyindən,

rezepturasından, hazırlanma üsulu, habelə ilk növbədə unun gücündən asılıdır. Xəmirin hazırlanma üsulundan asılı olmayaraq, bu əməliyyat fiziki-kimyəvi, bio-kimyəvi, mikrobioloji və mexaniki proseslər müşayiət olunur və burada reoloji xassələr öz təsirini bildirir. Odur ki, xəmirin reoloji xassələrinin öyrənilməsi həm elmi, həm də təcrübi əhəmiyyət daşıyır.

Qida məhsullarının reoloji xassələrinin öyrənilməsində nəzəri və təcrübi üsullar P.A.Rebinder tərəfindən işlənilmişdir [2]. Bu tədqiqatlara əsasən, xəmirin reoloji xassələri xəmirin sabit gərginlik altında deformasiya əyrisi ilə xarakterizə olunur. Rebinderin nəticələrindən istifadə edərək elastik-qıvraq xəmirin reoloji xassələrini öyrənməyə çalışaq. **Şəkil 1-də** sabit qüvvə (gərginlik) şəraitində (P) sürüşmə deformasiyasının və sürüşmə gərginliyindən (P_0) asılı əyrilər təqdim olunmuşdur. Burada, qıvraq xəmirin reoloji xassələr kompleksində sabit qüvvədən (gərginlik) asılı olaraq üç hal mövcuddur:

1. $P < P_0$. Bu hal **şəkil 1-də** a sxeminə uyğun

gəlir. Bu şərt daxilində qıraq xəmir özünü ideal elastik aparır. Bu hal üçün deformasiya ε_0 , τ_0 zamanı sabit qalır və xalis elastik deformasiya sayılır. Gərginliyin kənarlaşdırılması zamanı τ_1 elastik deformasiya tamamilə aradan qalxır. Lakin təcrübələr təsdiq edir ki, müəyyən struktura malik yüksək molekullu xəmir heç də bu xassəyə uyğun gəlmir və $P_0 \approx 0$ olur.

2. $P > P_0 < P_t$ (P_t – xəmirin axma həddi). Qıraq xəmir bu halda özünü “b” əyrisinə uyğun aparır (Şəkil 1.) və şərti olaraq ani elastik deformasiyaya uğrayır. Bundan sonra materialda elastik hərəkət dövrü başlayır. Bu hal tətbiq olunan qüvvənin (gərginliyin) kənarlaşdırılmasına qədər deformasiya müəyyən həddə qədər artır və sonra sabit qalır. Materialın bu hali onun strukturunun sabit olmaması və onun təbəqələrində qeyri-bərabər deformasiyaların baş verdiyindən xəbər verir. Qeyd edək ki, bu xassə elastik və elastik-axıcı materiallar (xəmir) üçün xarakterikdir. Tətbiq olunan qüvvə kənarlaşdırıldıqda demək olar ki, ani olaraq şərti elastik deformasiya sonradan sənən sürətlə düşür və ölçüsü $\varepsilon_m - \varepsilon_0$ həddində olur. Göründüyü kimi, bu tip deformasiya elastikdir və tam gedib qayıdandır.

3. $P > P_0$ – deformasiyanın kinetikası əyrisi Şəkil 1-də c-yə uyğun olur. Burada, τ_0 anında ani elastik deformasiya ε_0 baş verir. Lakin $P > P_0$ olduğu üçün bu deformasiya sabit P qüvvəsi təsiri ilə olur. Odur ki, əyrinin digər hissəsi deformasiyanın artan qalıq hissəsini və əks prosesin getmədiyini xarakterizə edir. Deformasiyanın qalıq hissəsi aşağıdakı düsturla təyin edilə bilər:

$$\varepsilon_q = \tau_1 \left(\frac{d\varepsilon}{d\tau} \right) \quad (1)$$

Xəmirin reoloji xassələrini aşağıdakı asılılıqlardan tapmaq olar:

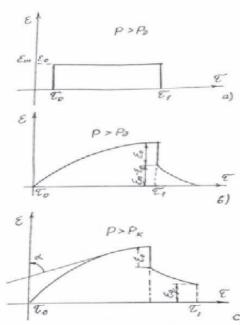
1. Ani elastiklik modulu E_1 :

$$E_1 = \frac{P}{\varepsilon_0} \quad (2)$$

2. Materialın elastiqiyət modulu E_2 :

$$E_2 = \frac{P}{\varepsilon_m - \varepsilon_0} \quad (3)$$

3. $P > P_k$ halında axma zamanı özüllük xarakterizə edən relaksiya özüllüyü:

Şəkil 1. Sabit gərginlikdə sürüşmə deformasiya

$$\eta_2 = (P - P_k) \frac{1}{\varepsilon_q} \quad (4)$$

4. Elastik deformasiya zamanı şərti özüllük:

$$\eta_2 = \frac{P - P_k}{d\varepsilon/d\tau_0} \quad (5)$$

5. Elastikliyin ən aşağı həddi P_0

6. Qıraq xəmirin axma həddi P_k

Burada, $d\varepsilon/d\tau_0$ – elastik deformasiyanın başlangıç vəziyyətdə ən böyük sürətdir [3]. ε_0 , ε_q – uyğun olaraq qüvvə təsirinin başlangıç və son anında deformasiyanın qiyməti, ε_m – deformasiyanın sonrakı həddidir. Nəticə etibarı ilə deyə bilərik ki, xəmirin η_1 və η_2 özüllük göstəricilərini və E_1 və E_2 – elastik modullarını təpib, nisbi olaraq unun gücünü təyin etmək olar. Bu məqsədlə nomogram və ya cədvəl göstəriciləri də tərtib etmək olar.

Nəticə. Qeyd edək ki, düsturlarda P təsiredici qüvvəni 100 qr xəmir üçün 100 qr çəkidə metal lövhə üzərində istifadə etmək olar. P_k – cədvəllərdə, məlumat kitablarında verilmiş, xəmirin nəmliyindən asılı olan kəmiyyətdir. Axma sürəti $d\varepsilon/d\tau$ -nin təcrübə olaraq mm/san. ölçüsü ilə qiymətləndirmək olar.

ƏDƏBİYYAT

- Əzizov Ə. Yeyinti istehsalı maşın və avtomatlarının layihələndirilməsi. Bakı, 2014, 288 səh.
- Ауэрман Л.Я. Технология хлебопекарного производства. Санкт-Петербург, 2005, 416 с.
- Əzizov Ə. və b. Yeyinti istehsalı maşın və avtomatlarının hesabı və konstruksiya edilməsi. Gəncə, 1997, 197 səh.

A.Azizov, A.Hasanli
Determination of flour strength based on the rheological properties of the dough

Abstract

The paper proposes to determine the strength of flour based on the rheological properties of its dough. This parameter can be assessed in terms of viscosity, elastic modulus and yield strength of the dough.

А.Азизов, А.Гасанлы
Определение силы муки на основе реологических свойств теста

Аннотация

В работе предлагается определение силы муки на основе реологических свойств ее теста. Этот параметр может оценен по показателям вязкости, модуль упругости и предела текучести теста.

DƏMİR YOLUNUN ÜST QURULUŞUNUN TEXNİKİ VƏZİYYƏTİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Heybatulla Əhmədov,

*Azərbaycan Texniki Universitetinin Nəqliyyat texnikası və idarəetmə texnologiyaları kafedrasının professoru, texniki elmlər doktoru
e-mail: heybet-ahmedov@mail.ru*

Elşən Manafov,

*Milli Aviasiya Akademiyasının Energetika və avtomatika kafedrasının dosenti, texniki fənlər üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: elshan_manafov@mail.ru*

UOT: 625.143

Xülasə. Məqalədə diaqnostik tədqiqatlara sistemli yanaşma üsulu ilə istismar şəraitinin xarakterini nəzərə alan kompleks göstəricilərə əsasən dəmir yolunun üst quruluşunun texniki vəziyyətinin müəyyən edilməsi aşadırılır.

Açar sözlər: yolun üst quruluşu, texniki vəziyyət, diaqnostika, qüsurlar, hərəkət sürəti.

Key words: track superstructure, technical condition, diagnostics, defects, speed.

Ключевые слова: верхнее строение пути, техническое состояние, диагностика, дефекты, скорость движения.

Məlum olduğu kimi, dəmir yolu sənə tikililərdən, alt və üst hissələrdən ibarətdir. Süni tikili lərə körpülər, tunellər, viaduklar, estakadalar və borular aid edilir. Alt hissə isə torpaq yatağından ibarət olur. Dəmir yolunun üst hissəsi əsasən, şppardan, ballast qatından, relslərdən, eks qaçıranlardan, bağlayıcılarından və yoldaşlıqlardan ibarətdir. Bu hissələr hərəkət vasitələrinin təkərlərindən ötürünlən müxtəlif xarakterli qüvvələrin təsirinə məruz qalır. Bu səbəbdən də istismar prosesində dəmir yolunun qeyd edilən elementlərinin hər birində müxtəlif qüsurlar meydana çıxır. Həmçinin bu elementlərin hər hansı birində meydana çıxan çatışmazlıqların təsirindən qısa müddət ərzində digər hissələrə də müxtəlif neqativ təsirlər olur.

Dəmir yolunun üst quruluşunun elementlərinin texniki vəziyyətlərini müəyyən etmək məqsədi ilə baxışlar və yoxlamalar aparılarkən müəyyən ölçmələr həyata keçirilir. Aparılmış ölçmələrin nəticələrinə görə hissələri sökmədən,

onların vəziyyətlərini xarakterizə edən əlamətlərin və ölçülən parametrlərin qiymətlərinin normal hədlərindən meyllənməsinə əsaslanan diaqnostik tədqiqatların köməkliyi ilə işlək vəziyyətdə olub-olmaması müyyənləşdirilə bilər.

Dəmir yolunun üst quruluşunun elementlərinin diaqnostik tədqiqatlarla təyin edilmiş müəyyən vəziyyəti aşağıda qeyd edilən məqsədlərdən hər hansı birini eks etdirməlidir:

– *yolun üst quruluşunun elementlərinin təmirə ehtiyacının olması və təmirin həcmi barədə qərarın qəbul edilməsi;*

– *təmirin düzgün yerinə yetirilməsinin müəyyən edilməsi;*

– *tədqiq edilən yol hissəsində qatarların hərəkət sürətinin və təkərlərdən relslərə təsir edən qüvvələrin artacağıının mümkünliyü;*

– *yolun üst quruluşunun dəyişdirilməsi və təmiri barədə proqnoz verilməsi.*

Dəmir yolunun üst quruluşunun elementlərinin texniki vəziyyəti barədə dəqiq və dolğun məlumatın əldə edilməsi bu yol hissəsinin gə-

ləcək istismar fəaliyyəti barədə düzgün qərar qəbul edilməsində həllədici rol oynayır. Bu məsələ ilə bağlı son qərarı qəbul etmək üçün bu sahəyə məsul olan hər bir idarəçilik orqanında yolun üst quruluşunun elementlərinin texniki vəziyyəti barədə tam həcmidə məlumatlar mövcud olmalı və ondan lazımı vaxtda təcili istifadə edilməsinin mümkünüyü təmin edilməlidir. Qeyd edilən məlumatların mənbəyi dəmir yolunun üst quruluşun elementlərinin texniki vəziyyəti barədə diaqnostik tədqiqatlardır. Əslində bu məsələdə məqsəd yolun üst quruluşunun elementlərinin saz vəziyyətdə işləyə biləcək optimal müddətinin müəyyənləşdirilməsidir. Ona görə də bütün bu məsələlərin həllinə bir sistem şəklində yanaşılması vacib sayılır.

Avtomatlaşdırılmış diaqnostik tədqiqatların (məsələn, yolölçən vaqon vasitəsi ilə aparılan ölçmələrin) nəticələrindən əldə edilən məlumatlara əsasən, müəyyən olunmuş yolun üst quruluşun elementlərinin təkmilləşdirilmiş meyarlarını hər hansı bir etibarlılıq meyarları ilə müqayisə etmək mümkün olduqda və bu məlumatları təmir işlərini yerinə yetirən təşkilatlara vaxtında çatdırıldıqda yolun üst quruluşun elementlərinin saz vəziyyətdə işləyə biləcəyi müddətin optimallaşdırılması üçün müəyyən tədbirlər sisteminin yaradılması mümkün olar. Yolun üst quruluşun elementlərinin saz vəziyyətdə işləyə biləcəyi optimal müddəti **strateji** (bütün dəmiryolu şəbəkəsi boyunca) və **yerli** xarakter daşımalıdır. Bunun üçün bütün dəmiryolu şəbəkəsi boyunca yolun üst quruluşun konstruktiv elementlərini və onların lazımı istismar səviyyəsində saxlanılmasını kompleks şəkildə qiymətləndirməyə imkan verəcək göstəricilər müəyyənləşdirməklə yolun üst quruluşun elementlərinin müəyyən texniki vəziyyətlərini təyin edib, uyğun meyarlarla müqayisə edərək təkmilləşdirmək mümkün olar.

Məlumdur ki, ABŞ-da dəmiryolu xəttinin texniki cəhətdən saz vəziyyətdə saxlanılması üçün kompleks göstərici kimi təklif edilən **\bar{I}** göstəricisi aşağıdakı düstur ilə təyin edilir [1, 2]:

$$\bar{I} = \frac{DR}{T} \quad (1)$$

Burada, d – dəmir yolunun üst quruluşunun texniki cəhətdən saz vəziyyətdə saxlanılması üçün işçi-növbə və ya pulla ifadə olunmuş

xərclər; r – tədqiq edilən yol sahəsində relsdən çıxan qatarların sayı; t – daşımaların ölçüsüdür. Bu göstərici aylıq intervallarla hesablanır. Lakin bu göstərici dəmiryolu konstruksiyasının istismar tələblərinə uyğunluğunu (yolun qatarburaxma qabiliyyətini, hansı maksimal sürətə imkan verdiyini və s.), qüsurluluğun səviyyəsini, ölçmələrin nəticələrinin etibarlılıq meyarları ilə müqayisəsini və s. məsələləri nəzərə almır. Aydın görünür ki, bu üsulla kompleks göstəricinin təyin edilməsi və buna əsasən müəyyən tədbirlər sisteminin işlənilməsi, sonda isə yanlış nəticələrin alınmasına gətirib çıxara bilər.

Dəmiryolu şəbəkəsi boyunca yolun üst quruluşun kompleks şəkildə qiymətləndirilməsini aşağıdakı **beş** göstəriciyə əsasən aparmaq olar:

- konstruksiyanın istismar tələblərinə uyğunluğunu əks etdirən **K** göstəricisi;
- yolun üst quruluşunun elementlərinin yeyilməsini əks etdirən **Z** göstəricisi;
- yolun vəziyyətinin avtomatik qiymətləndirilməsindən alınan **Ws** göstəricisinin orta qiyməti;
- dəmiryolu şəbəkəsinin müəyyən istiqamətlər üzrə hərəkət sürətinin ən böyük orta qiyməti **V** göstəricisi;
- dəmiryolu şəbəkəsinin və ya xəttinin istismar etibarlılığını müəyyən edən **S** göstəricisi.

Konstruksiyanın istismar tələblərinə uyğunluğunu əks etdirən **K** göstəricisi bu qrupa aid edilməyən yolların uzunluğunun (ln) ümumi dəmiryolu şəbəkəsinin uzunluğuna (l) olan nisbətindən, aşağıdakı düsturla müəyyənləşdirilə bilər:

$$K = \frac{l_n}{l} \quad (2)$$

Konstruksiyanın istismar tələblərinə uyğunluğunu əks etdirmək üçün **K** göstəricisi əsas meyar sayılır. Bu göstəricinin hər bir dəmiryolu xətti və ya eyni sınıfə aid edilən xətlər üçün və ümumilikdə bütün siniflər üçün orta qiymətini aşağıdakı kimi təyin etmək olar:

$$K = \frac{K_1 l_1 + K_2 l_2 + \dots + K_i l_i}{l_1 + l_2 + \dots + l_i} \quad (3)$$

Yolun üst quruluşunun konstruksiyası müəyyən daşıma məhsuldarlığı əldə etmək üçün tələblərə (və ya yüksək tələblərə) cavab verdikdə, kompleks qiymətləndirmə göstəricisi kimi üst quruluşun elementlərinin yeyilməsini əks etdirən **Z** göstə-

ricisindən istifadə etmək olar. Bu göstəricini yoldan keçən yükün (Q), kütləvi surətdə relslərin sıradan çıxması zamanı keçən yükün (Q_1) miqdarına olan nisbətindən aşağıdakı düsturla müəyyənləşdirmək olar:

$$Z = \frac{Q}{Q_1} \quad (4)$$

Bu məqsədlə Z göstəricisi üçün aparılmış hesablamalara əsasən, onun orta qiymətinin 0,7 olmaqla, $0,1 \div 1,3$ hədlərində dəyişdiyi müəyyən edilmişdir.

Yolun texniki cəhətdən saz vəziyyətdə saxlanılmasını xarakterizə edən göstərici kimi avtomatlaşdırılmış diaqnostik tədqiqatların nəticələrindən əldə edilən məlumatlara əsasən müəyyən edilməsi mümkün olan W_s göstəricisindən istifadə edilə bilər. Lakin bu cür qiymətləndirmə verilmiş sinfə aid edilən bütün dəmiryolu xətlərindəki konstruktiv və texniki vəziyyətlərin eyni olmaması (relslərin sınması nəticəsində yolun əvvəlcədən planlaşdırılmayan bağlanmasıdan, yolun və ya hərəkət tərkibinin texniki nasazlıqları səbəbindən qatarın yoldan çıxmışdan, temperaturlar fərqinə görə yolun yana qacağıdan və s.) və bunun nəticəsində qatarların hərəkətindəki gözlənilməz fasılələrin yaranması səbəbindən baş verən sürət dəyişikliyini eks etdirə bilmir. Belə çatışmazlıqlar iki kompleks – *dəmiryol şəbəkəsinin müəyyən qrup yollarında hərəkət sürətinin ən böyük orta qiyməti (V_{0max}) və dəmiryolu şəbəkəsinin və ya xəttinin istismar etibarlılığı S göstəricilərinin köməyi ilə aradan qaldırıla bilər.*

Dəmiryolu şəbəkəsinin müəyyən qrup yollarında hərəkət sürətinin ən böyük orta qiymətini aşağıdakı düsturla təyin etmək olar:

$$V_{0_{max}} = \frac{\gamma_1 V_{1_{max}} l_1 + \gamma_2 V_{2_{max}} l_2 + \dots + \gamma_i V_{i_{max}} l_i}{l_1 + l_2 + \dots + l_i}, \quad (5)$$

Burada, γ – müəyyən artan sürət rejimlərində qiyməti azalmaya doğru gedən əmsal; $V_{i_{max}}$ – yolun i sayda sahələrində (xətlərində) qatarın ən böyük hərəkət sürəti; l – yolun i sayda sahələrinin uzunluğudur.

γ əmsalı hərəkət sürətinin azalmasının xəttin qatarburaxma qabiliyyətinə mənfi təsirlərini nəzərə alır. $V \geq 50$ km/saat olduqda $\gamma = 1$, $V < 50$ km/saat olduqda isə $\gamma = 0,016 V + 0,2$ qəbul edilir.

Dəmiryolu şəbəkəsinin və ya xəttinin istismar

etibarlılığı S göstəricisini aşağıdakı düsturla təyin etmək olar:

$$S = \frac{n}{I Q} \alpha, \quad (6)$$

Burada, N – baxılan dövr (məsələn, bir il) ərzində dəmir yolunun üst quruluşunun texniki cəhətdən pis vəziyyətdə olması səbəbindən qatarların hərəkətində baş verən fasılələrin sayı; q – baxılan dövr ərzində dəmiryolu xəttindən keçən yükün miqdari; I – baxılan xəttin uzunluğu; A – sürət əmsalıdır.

(6) ifadəsindən görünür ki, S göstəricisinin qiyməti xəttin uzunluğu və dəmiryolu xəttindən keçən yükün miqdarı ilə tərs mütənasibdir. Dəmiryolu xəttində sürətin yüksəlməsi hərəkət qrafikindəki fasılələrin artmasına da təsir göstərir. Lakin yolun üzərindən keçən yükün miqdardan yaranan gərginliyə nisbətən bu təsir çox az olub, $\alpha = 1,4 - 0,004 V_{max}$ həddində dəyişir. 100 km saat sürət üçün $\alpha = 1$ olur. Tipindən asılı olaraq hər bir dəmir yolunda yük gərginliyinin norması dəqiq gözlənilirsə, onda bu yolun etibarlılığı və uzunmürlülüyü artır, texniki xidmət və qulluqlar zamanı əlavə materialların sərfi və xərclər azalır. Bir neçə qrup dəmiryolu xətti (şəbəkə) üçün istismar etibarlılığı göstəricisinin qiymətini ayrı-ayrı xətlərin orta qiymət göstəricilərinə əsasən, aşağıdakı düsturla təyin etmək mümkündür:

$$\bar{S} = \frac{S_1 l_1 + S_2 l_2 + \dots + S_i l_i}{l_1 + l_2 + \dots + l_i}, \quad (7)$$

Müasir elm sahələrində istənilən məsələnin həllinə sistemli yanaşma ənənəsi müxtəlif formalarda özünü bürüzə verir. Ancaq yadda saxlamaq lazımdır ki, hər bir nəzəriyyənin qarşısında ilk növbədə, onun əsas müddəalarının təyin edilməsi dayanır. Məsələn, R.L. Askoffa görə hər hansı məsələnin həllinə sistemli yanaşma onun kompleks tərkib hissələri arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqələri müəyyənləşdirərək son nəticədə onun həllinə nail olmaqdır [3]. Onda dəmir yolunun üst quruluşunun texniki diaqnostika sistemi dedikdə, nisbi yüksək özünüidarə fəaliyyəti ilə fərqlənən əlamətlər kompleksində dəmir yolunun üst quruluşunun vəziyyətini eks etdirən əlamətlərin və səbəblərin müəyyənləşdirilməsi başa düşülməlidir. Deməli, dəmir yolunun üst quruluşunun texniki diaqnostika sistemi özündə

qeyd edilən əlamətlərin və səbəblərin müəyyən edilməsi üçün lazım gələn bütün cihazları və avadanlıqları, yolun bu hissəsinin vəziyyətinin müəyyən edilməsini və təmirin optimal formada həll edilməsi qərarının irəli sürülməsini birləşdirməlidir. Bu sistem bütün dəmiryolu şəbəkəsi miqyasında təmir işlərinin yerinə yetirilmə həcminin təyin edilməsi və bu işlərin planlaşdırılması məqsədi ilə onu ayrı-ayrı xətlərə və xidmət sahələrinə şamil etməklə istifadə olunmalıdır.

Diaqnostika sisteminin fəaliyyəti özündə bir-dəfəlik və vaxtaşırı ölçmələrin nəticələrindən toplanmış materialların kompüter vasitəsi ilə işlənməsini və bunların əsasında lazımı tədbirlər görmək üçün uyğun xidmət sahələrinə ötürürləməsini birləşdirməlidir. Faktiki olaraq texniki diaqnostika sistemi dəmir yolunun üst quruluşun lazımı istismar səviyyəsində saxlanma sisteminin alt sistemi kimi fəaliyyət göstərməlidir. Texniki diaqnostika sisteminin fəaliyyəti nəticəsində yuxarıda araşdırılan göstəricilərə əsasən, aşağıdakı məsələlərin həllinə nail olmaq mümkündür:

- dəmir yolunun üst quruluşunun təmir işlərinin optimallaşdırılması;
- dəmir yolunun üst quruluşunun ayrı-ayrı elementlərinin texniki vəziyyətlərinin daha dəqiq müəyyənləşdirilməsi;
- dəmir yolunun üst quruluşunun lazımı istismar səviyyəsində saxlanılmasının təkmilləşdirilməsi sahəsində qərar qəbul edilməsinin asanlaşması;
- diaqnostik tədqiqatların nəticələrinə əsasən, dəmir yolunun üst quruluşunun texniki vəziyyətinə proqnoz verməklə, təmir müddətindən məhsuldar istifadə etmək məqsədi ilə təmir vaxtını qabaqcadan dəqiq müəyyənləşdirib, iş yerinin ehtiyat hissələri, səyyar avadanlıqlar və alətlərlə təmin edilməsi.

Dəmir yolunun üst quruluşunun elementlərinin verilmiş sürət rejimində və etibarlılıq göstəricisi (S) səviyyəsində texniki cəhətdən saz vəziyyətdə işləyə biləcək optimal müddətinin müəyyənləşdirilməsi iş növbəsi ərzindəki xərc-lərin (C_0) və yolun bu hissəsinin lazımı istismar səviyyəsində saxlanılması xərc-lərinin (C_1) optimallaşdırılmasına gətirib çıxarmalıdır. Bu məsələdə ən vacib məqam təmir vaxtının dəqiq

müəyyən edilməsidir. Ona görə də yoxlamaların və baxışların optimal dövrülüyünün müəyyənləşdirilməsi baxımından dəmir yolunun üst quruluşun elementlərində qüsurların yaranma tempi ilə yolun bu hissəsinin vəziyyətinin avtomatik qiymətləndirilmə dövrləri arasında müəyyən korrelyasiya əlaqəsinin mövcud olub-olmadığının müəyyən edilməsi vacib məsələdir. Bir çox alımlar [1,2,3] dəmir yolunun üst quruluşun qüsurluluğu (W) ilə yolun vəziyyətinin avtomatik qiymətləndirilməsindən alınan göstərici (W_s) arasında korrelyasiya əlaqəsinin mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsinə cəhd göstərmişlər. Müəyyən olunmuşdur ki, bu göstəricilər arasında mövcud olan korrelyasiya əmsalının qiyməti 0,6-ya yaxındır. Sonradan bu məsələ daha da dəqiqləşdirilmiş və məlum olmuşdur ki, yolun üst quruluşunun texniki cəhətdən yaxşı vəziyyətində üfiqi təcillənmələr $0,3/\text{ms}^2$ -dan, şaquli təcillənmələr isə $0,2 \text{ m/s}^2$ -dan çox olmur. Bu qiymətlər üçün qüsurluluq göstəricisini W^1 ilə və buna uyğun gələn hərəkət sürətini isə V_e ilə işaret edib, ilkin aparılmış tədqiqatlar əsasında W və W_s göstəriciləri arasında müəyyən olunmuş korrelyasiya əlaqəsinə əsasən, aşağıdakı asılılığı müəyyənləşdirmək olar:

$$V_e = 230 - 1,16W_s + 0,0019W_s^2 \quad (8)$$

Bu asılılıqdan istifadə edib qiymətləndirmə aparmaqla yolun üst quruluşunun təmirə ehtiyacı olub-olmadığını müəyyənləşdirmək və bu barədə proqnoz da vermək mümkündür. Bunun üçün dəmir yolundan keçən yükün miqdardından (Q) asılı olaraq W_s göstəricisinin artımını müəyyən etmək kifayət edir. Dəmir yolunun üst quruluşun texniki vəziyyətinin diaqnostikasının aparılmasının vacib təşkilati məsələləri kimi bu sahədə ixtisaslaşmış fəaliyyəti olan xidmət sahəsinin yaradılmasını və ölçmələrlə məşğul olacaq metroloji xidmətin təşkilini qeyd etmək olar.

Hazırda dəmir yolunun üst quruluşunda ultra səs diaqnostika üsulu ilə relslərin qüsurlarının və bunlara uyğun təmir işlərinin müəyyən edilməsi ilə məşğul olan şöbələrdən və qruplardan ibarət xüsusi xidmət sahəsi mövcuddur.

Nəticə. Beləliklə, aydın olur ki, dəmir yolunun üst quruluşunun texniki diaqnostika vasitələrinin və avadanlıqlarının daima təkmilləşdirildiyini, yeni və daha dəqiq elektron sistemli

maşın və mexanizmlərin yaradıldığını nəzərə alaraq yuxarıda qeyd edilən xidmət sahəsinin də yeniləşdirilməsi, bu sahədə çalışacaq işçilər üçün ixtisasartırma kurslarının təşkili və bu sahəyə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin cəlb edilməsi vacib məsələlərdən sayılır. Ümumiyyətlə, dəmir yolunun bütün elementləri istismar prosesində bir-biri ilə sıx əlaqəsi olan vahid kompleks şəkilində fəaliyyət göstərirlər. Ona görə də onun hər bir elementinin texniki cəhətdən saz vəziyyətdə olmasının daşımaların fasılısız və yüksək məhsuldarlıqla yerinə yetirilməsində rolü böyükdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Bałuch H., Fijalek M. Wykorzystanie oseny syntetycznej stanu nawierzchni w planowanie jej napraw. Referat na konferencje “Ekspluatacja kolei w warunkach dużych szybkości”, Warna, 2015.

2. Semrau A. Syntetyczna ocena wadliwość nawierzchni kolejowej. Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Budowictwo Ladowe, 2019.

3. Askoff R.L. Decyzje optymalne w badaniach stosowanych. WNT, Warszawa, 2019.

H.Ahmedov, E.Manafov Assessment of the technical condition of the railway superstructure

Abstract

The article discusses the determination of the technical state of the railway superstructure using a systematic approach to diagnostic studies based on complex indicators that take into account the nature of operating conditions.

**Г.Ахмедов, Э.Манафов
Оценка технического состояния
верхнего строения пути на основе
комплексных показателей при помощи
диагностической системы**

Аннотация

В статье рассматривается определение технического состояния верхнего строения пути при помощи системного подхода диагностических исследований на основе комплексных показателей, учитывающих характер эксплуатационных условий.

“PEŞƏ TƏMAYÜLLÜ SİNİFLƏRİN TƏŞKİLİ” LAYİHƏSİNİN TƏTBİQİ ƏHƏMİYYƏTİ

Xanım Şabanova,

“Peşə təmayüllü siniflərin təşkili” layihəsinin rəhbəri

e-mail: x.shabanova@arti.edu.az

“Peşə təmayüllü siniflərin təşkili” layihəsi 2019-2020-ci tədris ilindən fəaliyyətə başlamışdır. İlkin mərhələdə Bakı, Abşeron, Sumqayıt, Gəncə, Şirvan, Masallı, Cəlilabad, Xaçmaz, Salışan, Biləsuvar, Şəki, Qusar, Şəmkir və Sabirabadda yerləşən məktəblərdə təşkil edilib.

Layihənin yaradılmasında məqsəd ümumi orta təhsil bazasında təhsilalanların müxtəlif peşələr üzrə ilkin bilik və bacarıqlara yiyələnməsi, peşə ixtisasları barədə məlumatlandırılmaqla əmək bazarına, eləcə də peşə təhsilinə hazırlanmasıdır. Təhsilalanlara ilkin sahibkarlıq bacarıqlarının aşınlanması, əmək bazarının peşəyönümü hazırlıqlı və əməkqabiliyyətli şəxslərlə təmin edilməsi də layihənin əsas məqsədlərindən biridir. Həmçinin təhsilalanların maraqlarına, bacarıqlarına, qabiliyyətlərinə, şəxsi keyfiyyətlərinə uyğun olaraq, müvafiq ixtisas, peşə seçimində yönəldilməsi, onlara peşə məsləhətlərinin verilməsinə nail olmaqdır. Əmək fəaliyyətinin başlanılması üçün tələb olunan minimal bacarıqların formalasdırılmasına köməkliyin göstərilməsi, təhsilalanların karyera planlaşdırılmasına və ömürboyu təhsil imkanları barədə məlumatlandırılmalıdır. Karyera planlaşdırılmasında sərbəst seçim imkanı verilməklə təhsilalanlarda peşə təhsili ilə bağlı ilkin bilik və bacarıqların ümumi təhsil pilləsində formalasdırılmasıdır.

Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən tədris planı və müvafiq modul spesifikasiyası üzrə təhsilalanların meyil, maraq və qabiliyyətlərinə uyğun istiqamətlər üzrə təmayülləşmə əsasında təşkil edilib. Təhsilalanlara ümumtəhsil fənləri ilə yanaşı, əsas səriştələr və müxtəlif profillli istiq-

mətlər üzrə fənlər tədris olunur, peşə təmayüllü siniflərdə ölkə və regional səviyyədə mövcud olan əmək bazarı ehtiyacları nəzərə alınmaqla, praktik bilik, bacarıqların formalasdırılması üçün müxtəlif peşə sahələrinə aid modullar tədris edilir.

Təmayül siniflərində istiqamətlər üzrə ixtisasları tədris edəcək təhsilverənlər üçün ixtisar-tartırma təlimləri təşkil edilir. Praktiki ixtisaslar üzrə tədris edəcək təhsilverənlər peşə təhsili müəssisələrdən seçilirlər. Təlim programının praktiki hissəsinin mənimşənilməsi məqsədi ilə təhsilalanlar peşə təhsili müəssisələrinin təlimistehsalat, təsərrüfat sahələrində, işəgötürən təşkilatlarda təcrübə səfərinə cəlb olunurlar. Peşə təmayüllü siniflərə həmin ümumi təhsil müəssisəsinin və inzibati ərazidəki – qəsəbə, rayon, şəhər digər ümumi təhsil müəssisələrinin IX sinfini bitirmiş şəxslər qəbul edilir. Qəbul könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilir. Peşə təmayüllü siniflərdə təhsil almaq istəyənlər həmin siniflərin təşkil olunduğu müəssisənin rəhbərliyinə ərizə ilə müraciət edirlər. Peşə təmayüllü siniflər 15 nəfərdən az, 20 nəfərdən artıq şagird olmamaqla təşkil olunur. Qəbul zamanı eyni təmayüllü sinfə müraciət edənlərin sayı 20 nəfərdək olduqda, müraciət edənlər təmayüllü sinfə müsabiqəsiz qəbul edilirlər, 20 nəfərdən çox olduqda isə müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən müsabiqə təşkil olunur. Müsabiqə təhsilalanların IX sinif buraxılış imtahanları üzrə nəticələrinə əsasən həyata keçirilir və həmin nəticələrə əsasən, göstəriciləri daha yaxşı olanlar qəbul edilirlər. Təhsilalanların peşə fənləri üzrə bilik, bacarıq və səriştələrinin qiymətləndirilməsi peşə təhsili pilləsində təhsilalanların attestasiyasının

aparılması qaydasına uyğun həyata keçirilir. Peşə təmayülli siniflərin məzunlarına müəyyən edilmiş nümunəli tam orta təhsil haqqında attestatla yanaşı, peşə istiqamətinin adı göstərilməklə sertifikat da verilir. Peşə təhsili müəssisələrinə tələbə qəbulu zamanı sertifikati olan şəxslər peşə təhsili müəssisəsinə müsabiqədən kənar qəbul edilir və müvafiq ixtisasın təhsil programında tədris olunmuş modullar nəzərə alınır. Bu da onların əmək bazarında özlərinə rahat iş tapşalarına yardım edəcək. Bu səbəbdən də şagirdlərin peşə seçimini və əmək fəaliyyətinə hazırlanması üçün ümumi təhsil müəssisələrində peşə təmayülli siniflərin təşkili ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Layihə tərəfindən siniflərin yerləşdiyi məktəplərdə müxtəlif peşələrə uyğun yeni emalatxanalar və sinif otaqları qurulub, müvafiq avadanlıqlarla təchiz edilib.

“Peşə təmayülli siniflərin təşkili” layihəsi cari 2020-2021-ci tədris ilində paytaxt və bölgələrdə 35 məktəb, 55 sinif, 1187 şagird, 165 müəllim heyəti ilə fəaliyyət göstərmişdir.

Ötən tədris ilində layihə çərçivəsində dülgər, çilingər, aşpaz, kombi-kondisioner ustası və san- texnik, mebel quraşdırma, aqronom, dərzi peşə ixtisasları, cari tədris ilində isə əlavə olaraq qənnadıcı, bərbər, xalçaçılıq, İKT olmaqla daha 4 peşə ixtisasının tədrisinə başlanılmışdır. Həmçinin cari ildən **20 məktəbdə “STEAM” metodologiyası tətbiq edilib.**

Cari tədris ilində peşə təmayülli siniflərin müəllimlərinin bilik və bacarıqlarının arıtılması məqsədi ilə bir sıra təlimlər də təşkil edilib. Qrup rəhbərləri üçün nəzərdə tutulan təlimlər “Peşə etikası”, “Şəxsi inkişaf və karyera”, “Estetika və mədəni özünüifadə”, “Sahibkarlıq” modullarını əhatə edib. Peşə ixtisası müəllimləri üçün isə metodiki-pedaqoji-didaktik təlimlər keçirilib və təlimlərə 89 nəfər müəllim qoşulub. Həmçinin

müəllim heyətindən 30 nəfər STEAM təlimlərinə cəlb edilib. Ümumilikdə təlimlərdə 210 nəfər iştirak edib.

Cari tədris peşə təmayülli siniflərdən məzun olacaq 417 nəfər şagird üçün karyera məsləhəti və əlavə olaraq təlimlər təşkil edilməkdədir. Həmçinin hazırda “Peşə təmayülli siniflərin təşkili” layihəsi ilə işəgötürənlər arasında əlaqələr qurulmaqdadır. Belə ki, paytaxt və bölgələri əhatə etməklə bir neçə iri müəssisələrlə şagirdlər üçün təcrübə programlarının təşkili, işə qəbul və bu kimi mövzular barədə danışıqlar aparılır. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Sumqayıt Texnologiyalar Parkı, Binə Aqro, Woodpecker Mebel Fabriki, “Xəzər Palace” Hotel və digər iri müəssisələrlə artıq memorandum bağlanılır.

“Peşə təmayülli siniflərin təşkili” layihəsi cari tədris ilində “Qələbə ili”, “Qəhrəmanını tanı”, “Kreativ klub”, “Qarabağa qayıdırıq” devizi altında sosial layihələr də həyata keçirib. 35 sinfin iştirak etdiyi “Qələbə ili” adlı sosial layihədə 16 proyekti qalib olmuşdur. Həmçinin 25 peşə təmayülli sinfin iştirakı ilə “Qəhrəmanını tanı” devizi altında ilk dəfə şagirdlər arasında onlayn “Nə? Harda? Nə zaman?” intellektual oyunu keçirilmişdir. 7 məktəbin 14 şagirdinin iştirak etdiyi “Kreativ Klub” layihəsində isə şagirdlərə “Canva”, “GIMP” və “Adobe Premiere” programlarının əsasları öyrədilib.

Növbəti 2021-2022-ci tədris ilində peşə təmayülli siniflərin sayının paytaxt və bölgələrdə 80 məktəbdə 124 sinif, 2200 şagird, 363 müəllimə çatdırılması planlaşdırılır. Həmçinin yeni tədris ilindən bütün məktəblərdə “Sürücülük” və “STEAM” modulunun tətbiqi, 55-dən artıq məktəbdə isə şagirdlərə “karyera məsləhəti” xidməti tətbiq ediləcəkdir.

FƏNLƏRƏRASI ƏLAQƏLƏRİN KEYFİYYƏTİ GƏLƏCƏYƏ ATILAN KÖRPÜLƏRİN QARANTİDİR

Göygək Pirverdiyeva,
*Gəncə Dövlət Universitetinin Ümumi pedaqogika
kafedrasının baş müəllimi*
e-mail: fuad.pirverdiyev@mail.ru

UOT: 37

Xülasə. İbtidai siniflərdə bütün fənlərin təlim zamanı fənlərarası əlaqələri yaratmaq məqsədi ilə induksiya və deduksiya, ümumiləşdirmə və konkretləşdirmə, analiz və sintez yaratmaq kimi mühamimələrdən və daha əlverişli üsullardan istifadə etmək olar. Bu əməliyyatlar şagirdlərin məntiqi, yaradıcı təfəkkürünü, dünyagörüşünü inkişaf etdirməklə yanaşı, onların nitqinin, hafızə və diqqətinin sürətlənməsinə də müsbət təsirini göstərir. İbtidai sinif şagirdlərinə tədris olunan ana dili, riyaziyyat, texnologiya, təsviri incəsənət, həyat bilgisi, musiqi fənləri konkret bir elmin əsaslarını öyrətmir. Bu fənlər ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan təbiət və sosial fənn sahələrinə aid müəyyən elementləri də əhatə edir. Belə geniş əhatə dairəsinə malik olan fənlər şagirdlərin həyatı əhəmiyyət kəsb edən bilik, bacarıq və vərdişlər qazanması üçün onları ən zəruri praktiki işlərin həyata keçirilməsinə istiqamətləndirir, milli və bəşəri dəyərlərə yiyələnmələrinə, şəxsiyyət kimi formalşmalarına kömək edir.

Açar sözlər: integrasiya, fənlərarası integrasiya, riyaziyyatın tədrisi, təbiət fənləri, həyat bilgisi.

Key words: integration, interdisciplinary integration, mathematics teaching, nature disciplines, life skills.

Ключевые слова: интеграция, междисциплинарная интеграция, математическое обучение, науки о природе, познание мира.

Otraf mühit o qədər zəngin və çoxşaxəlidir ki, onu incəliklərinə kim, ən xırda detallı belə ötürmədən araşdırmaq, öyrənmək və öyrətmək kifayət qədər məsuliyyətli, taleyüklü və vacib məsələdir. Təbii ki, bütün insanlar yaşadıqları dünya və onun ayrı-ayrı hissələri ilə bağlı birdən-birə məlumatə sahib olmurlar. Bu, müəyyən zaman və zəhmət tələb edir ki, kompleks şəkildə ətrafinda baş verən müxtəlif hadisə və prosesləri izləyəsən, dərk edəsən, onunla ünsiyyətdə olasan və ona müdaxilə etməyi ba-

carasan. Gələcək nəslin yeni biliklərə yiyələnmələri, dünyani tanımları, yaşadıqları ətraf aləmi sevmələri və mühitə fayda vermələrinin təməli ümumi təhsil pilləsinin ibtidai təhsil səviyyəsində qoyulur. Əgər şagird ibtidai təhsil səviyyəsində öyrənmə və araştırma kimi iki mühüm vəzifəni sevərək həyata keçirirsə, gördüyü işdən zövq alırsa, ona dərs öyrədən müəllimi özü üçün mayak görüb, yeni biliklərə can atırsa, bunun əsas səbəbi müəllimin ona tədris etdiyi fənni maraqlı şəkildə təşkil etməsi ilə əlaqədardır. İbtidai siniflərdə tədris edilən

fənlər dünya və onun tərkib hissələri haqqında kompleks məlumatları ilkin, bəsit informasiyalarla təqdim edir. Bu zaman fənlərarası əlaqələr qurulmasa, oxşarlıqlar diqqətə çatdırılmasa, fərqli təzahürlər şagirdlərə deyilməsə, dərs inteqrasiya olunmadan keçirilərsə, o zaman bütövlük pozulacaq və təhsilin effektivliyi də şübhə altında qalacaq. İnteqrasiyasız təlim mühitini təsəvvür etmək nə qədər asan olsa da, belə bir təhsilin nəticəliliyindən danışmaq bir o qədər çətin və mümkünzsüz kimi görünür.

Təhsilalan müxtəlif fənlərin eyni anlayış üzərində olan predmetinə fərqli rakursdan baxmağı, onu kompleks şəkildə öyrənməyi bacarmalıdır ki, arzuolunan nəticə əldə edilə bilsin. İbtidai sinif şagirdlərinə tədris olunan fənlərdən ana dili, riyaziyyat, texnologiya, təsviri incəsənət, həyat bilgisi, musiqi kimi istiqamətlər bir-biri ilə bağlılılı tədris olunduğu təqdirdə əldə olunan bilik və bacarıq da şagirdin həm araşdırmasını və öyrənməsini asanlaşdıracaq, həm onu yormayacaq, həm də təhsilalanın gördüyü işdən zövq alıb, hər an özünü motivasiya etməsinə yardımçı olacaq.

Aparılan təhlillərdən aydın olur ki, fənlərin ana dili ilə inteqrasiyasında məzmun və fəaliyyət baxımından uyğun gələn standartlar daha çoxdur. Ana dili fənni üzrə yeni anlayışlar texnologiya və təsviri incəsənət fənlərinin inteqrasiyası prosesində intensivləşir və qazanılan biliklər möhkəmlənir [1]. Aydın məsələdir ki, ibtidai siniflərdə şagirdlərə onların yaş, anlama səviyyələri nəzərə alınaraq, müxtəlif məzmunlu, o cümlədən maarifləndirici, öyrədici, nəsihətedici nağıllar, müxtəlif hekayələr təqdim olunur. Təbii ki, bu mətnlər də şagirdlərin dinləyib-anlama, oxu, yazı və dil qaydaları baxımından yeni biliklərə yi-yələnməsini, bacarıqlarının təkmilləşməsini və müəyyən vərdişlərin yaranmasını təmin edir. Belə ki, ana dili fənninin təsviri incəsənət fənni ilə inteqrasiyası şəraitində hansısa nağılda özünü göstərən müəyyən insan və ya heyvan personajlarının şəklinin çəkilməsi, eyni zamanda ana dili fənninin ibtidaisi hesab olunan sait və samitlərin şəkillərinin çəkilib onların hansısa bir varlığı, o cümlədən hansısa heyvan və bitkiyə, daha dəqiq desək, meyvə və ya tərəvəzə bənzədilməsi effektli nəticələr verə bilər. Şagirdin öyrəndiyi mövzudan zövq alması işində eşit-

diklərinin şəklinin çəkilməsi və improvisizərlə müəyyən rəsm düzəlişlərinin edilməsi onun mərağını daha da artıracaq ki, bu da nəticə etibarilə öyrənməni asanlaşdırır, biliyin möhkəmlənməsi və şaxələnməsi işində ona yardımçı olacaqdır. Təbii ki, bu, müəllim tərəfindən inteqrasiyanın qurulması və müəyyən yönləndirmələrin aparılması şəraitində baş tutmalıdır. Eyni prosesi biz texnologiya fənni üzərində də tətbiq edə bilərik. Belə ki, plastilindən istifadə edərək, nağıl qəhrəmanlarının obrazını hazırlamaq və nağıldakı kimi onları bəzəyib dekor qurmaq həm şagirdlərin əylənməsinə, həm də əylənərkən daha yaxşı öyrənməsinə müsbət təsir göstərəcək və biliyin bacarıqlar şəkilində təzahürü müəllimin missiyasının effektivliyini də şərtləndirəcəkdir. Eyni zamanda inteqrasiyanın bu formada təşkili təhsilalanların tətbiqetmə qabiliyyətini də lazımi səviyyədə təkmilləşdirəcəkdir.

Aydındır ki, texnologiya dərsində uşaqlar bir sıra yeni sözlər, anlayışlar öyrənirlər. Hətta deyə bilərik ki, həmin sözlər şagirdlərin gündəlik həyatda tez-tez rastlaşmadıqları və əgər dərsdə öyrənməsələr, haradasa eşitdikləri zaman mənasını başa düşməyəcəkləri sözlərdir: məsələn, pərgar, nişanlama, relyef, barelyef, simmetriya, konstruksiya, kağız modullar, aplikasiya, ilgək, elektron maşın və s. Bu anlayışların mənasının hər şeydən önce fənn müəlliminin özü tərəfindən anlaşılı olması, onun şagirdə də düzgün istiqamət verməsində mühüm rol oynayacaqdır. Texnologiya dərsində şagird həm yeni sözlə tanış olur, yeni bir anlayışın nə olduğunu anlayır və söz bazasına heç vaxt eşitmədiyi fərqli bir kəlmə əlavə edir, həm də həmin sözlə bağlı psixomotor fəaliyyət həyata keçirməyə başlayır [2].

Həyat bilgisi dərsində “Fəsillər”, “Canlılar aləmi”, “Meyvə və tərəvəzlər” kimi mövzuların tədrisinin həyata keçirilməsi zamanı şagirdlərin təxəyyülünü inkişaf etdirmək baxımından fəsillər, heyvanlar və meyvə-tərəvəzlərlə bağlı müxtəlif maraqlı şəkillərin çəkilməsi tələb oluna bilər və yaxud əksinə, təsviri incəsənət fənninin tədrisində heyvanlar, fəsillər və ya meyvə-tərəvəzlərin şəklinin çəkilməsi zamanı onlar haqqında əlavə məlumatların toplanılması, eyni zamanda elə həyat bilgisi dərsliyindəki müvafiq bölmələrlə inteqrasiyanın qurulması dərsin effektivliyini artıracaq və şagirdlərdə kifayət q-

dər maraq yaradacaqdır [3].

4-cü sinfin texnologiya dərsliyində “Özü-nəxidmət” bölməsində “*Sağlamlığımızı və ətraf mühiti qorumaq bacarıqları hansılardır?*” başlığı altında şagirdlərə 20-dən çox sual təqdim olunur. Təbii ki, bu sualların şagird tərəfindən araşdırılıb cavablandırılması həm onun biliyini artırır, həm bacarıqlarını təkmilləşdirir, həm də araşdırmaq qabiliyyətinə müsbət təsir göstərir. Fənn müəlliminin bu mövzunun tədrisi zamanı cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri hesab olunan nəqli, sual, əmr və nida cümlələri ilə bağlı ana dili fənni ilə integrasiya təşkil etməsi, xüsusilə mövzuya uyğun olaraq sual cümlələrinin funksiyası və işlənmə tezliyi ilə bağlı məlumat verməsi və araşdırmağı məsləhət görəməsi dərsin effektivliyinə də müsbət yön verəcəkdir [4].

İbtidai təhsil səviyyəsində müəllim riyaziyyat dərsinin tədrisi zamanı uzunluq və kütlə vahidləri, düzbucaqlı, dördəbucaqlı ilə bağlı və ya digər riyazi, həndəsi məzmununda hansısa məlumatları verirsə, bu, bir tərəfdən şagirdin əvvəller geniş səpkidə məlumatının olmadığı yeni riyazi biliklərə yiyənlənməsi ilə paralel olaraq, həm də onun yeni anlayışlar, yeni sözlər öyrənməsi ilə nəticələnir. Təhsilverənin riyaziyyat dərsinin təşkili zamanı ana dili fənni ilə, yəni başqa bir fənlə məntiqi əlaqə qurması, integrasiya prosesini həyata keçirməsi, dərsin hökm-lülünü, effektivliyini, səmərəliliyini və maraqlı məzmun təzahürünü daha da artırır. Şagird də yeni məlumat aldığı və müəllim tərəfindən tədqiqatçılığa yönləndirildiyi fərqli bir mövzu ilə bağlı araşdırıb əldə etdiyi nəticələri danışarkən bir tərəfdən yeni biliklərini möhkəmləndirir, digər tərəfdən danışiq qabiliyyətini, təqdimatçılıq bacarığını və fikir-ifadə potensialını xeyli təkmilləşdirir.

Riyaziyyat fənninin texnologiya fənni ilə əlaqəli şəkildə tədrisi zamanı isə şagirdin müstəvi və həcmli fiqurların hissələrinin təsvirini çəkərkən sadə dizayn bacarıqları nümayiş etdirməsi reallaşırsa, nəticənin hansı səpkidə olduğu və prosesin hansı istiqamətdə aparılaraq müsbət sonluqla yekunlaşmasını təsəvvür etmək çətin deyil. Eyni zamanda biz riyaziyyatın tədrisi zamanı şagirdin üçölçülü əşyaları naturadan, habelə yaddaş əsasında nisbi dəqiqliklə təsvir

etməsini müşahidə etdiyimiz zaman artıq təsviri incəsənət və riyaziyyat paralelinin hansı müsbət tendensiya ilə təşkil edilib nəticə əldə olunduğunu görə bilirik [5].

Təbii ki, fənlərarası əlaqə təkcə müxtəlif fənlərin bir-biri ilə əlaqələndirilməsindən ibarət deyildir. Bu əlaqələndirmələrin uğurla həyata keçirilməsi üçün metodik vasitələrdə bələdçilik funksiyası daşıyacaq müəyyən kod və yönəldirmələr onsuz da mövcuddur. Lakin ibtidai siniflərdə dərs deyən hər bir müəllim öz ixtisası, tədris etdiyi fənn üzrə ana xətti gözləməklə, digər fənlərlə bağlılı yoxlama testləri təşkil edərək dərsi daha da mənalı qura bilər. Bu zaman testlər hazırlanarkən şagirdlərin yaş səviyyələri, qarrama qabiliyyətləri nəzərə alınmalıdır. Testlər faktoloji materiallardan istifadə edilərək hazırlanısa da, əslində testim həlli prosesi həm şagirdlərin digər fənləri hansı səviyyədə bildiyini yoxlamağa, həm müəllim tərəfindən məntiqi integrasiyanın təşkiline hansı nəticələr verəcəyini görməyə, həm də təhsilalanın məntiqi təfəkkürünün inkişafına xidmət edəcəkdir. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün aşağıdakı test tapşırığını təqdim edirik.

Müəllim riyaziyyat fənninin tədrisi zamanı verdiyi biliyin tətbiqini həyata keçirərkən integrasiya olunmuş bu test tapşırığından istifadə edə bilər. Qeyd edək ki, bu test tapşırığı sadəcə bir nümunədir və müəllim tərəfindən müəyyən siniflər üzrə digər fənlər də araşdırılaraq tərtib oluna bilər. Sual belədir:

Test nümunəsi 1.

$$10 \times 2 + 6 = ?$$

Tapşırığın cavabı aşağıdakı variantlardan hansına uyğun gəlir?

- a) üçbucağın tərəflərinin və bucaqlarının cəminə bərabərdir (riyaziyyat);
- b) yer kürsündə mövcud olan okeanların sayıının 2 mislinə bərabərdir (həyat bilgisi);
- c) Azərbaycan əlifbasındaki saitlərin ümumi sayına bərabərdir (ana dili);
- d) ingilis dilindəki hərflərin sayına bərabərdir (ingilis dili).

Testdən də göründüyü kimi, burada sadə bir riyazi tapşırıq verilib və onun cavabının təpiləsi tələb olunub. Şagird cavabı tapşırığı həll edərək asanlıqla tapa bilər. Bu məsələnin ən asan tərəfidir. Məsələnin bir qədər maraqlı və analiz

tələb edən tərəfi isə odur ki, şagird tapşırığı həll edərək “26” cavabını alır. Bəs variantlardakı məlumatların cavabını bilirmi? Variantlardakı cavabla tapşırığın cavabını qarşılaşdırıb tapa biləcəkmi? Bu şagirddə istər-istəməz maraq oydacaq və onun digər fənləri də yüksək səviyyədə oxumasına stimul verəcəkdir. Çünkü onun təkcə riyazi biliyi kifayət etməyəcək. Cavabın variantlarla uyğunluğunu tapmaq üçün gərək şagirdin digər fənlərlə də bağlı yetəri qədər məlumatı olsun.

Nəticə. Son olaraq onu deyə bilərik ki, interaktiv kurikulum üçün bu nümunələr kifayət qədər faydalı və effektlidir. Bu və buna bənzər bir sıra nümunələrlə müəllim fənlər arasında əlaqələr təşkil etməklə müsbət nəticələrə nail ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov M., Ağayev Ş., Məmmədova V., Fərzəliyeva Y. Fənlərin integrasiyası. Bakı, “MM-S” müəssisəsi, 2013.
2. Axundov N., Əhmədov H., Yahyayeva S., Səlimova X. Texnologiya (3-cü sinif dərsliyi). Bakı, Aspoliqraf, 2018.
3. İbrahimova A., Mehdiyeva G., İbrahimov S. Həyat bilgisi (2-ci sinif dərsliyi). Bakı, Aspoliqraf, 2018.
4. Axundov N., Əhmədov H., Səlimova X., Yahyayeva Y. Texnologiya (4-cü sinif dərsliyi). Bakı, Aspoliqraf, 2019.
5. Qəhrəmanova N., Əsgərova C. Riyaziyyat (metodik vəsait). Bakı, Radius, 2019.

G.Pirverdiyeva

The quality of interdisciplinary bridges is a guarantee of bridges to the future

Abstract

In the primary grades, judgments and more convenient methods such as induction and deduction, generalization and concretization, analysis and synthesis can be used to create interdisciplinary bridges between all subjects. These operations not only develop students' logical,

creative thinking and worldview, but also have a positive effect on the acceleration of children's speech, memory and attention. Among the subjects taught to primary school students, mother tongue, mathematics, technology, fine arts, life skills, music do not teach the basics of a particular science. These subjects also cover certain elements related to the natural and social sciences taught in secondary schools. Such a wide range of subjects helps students to acquire vital knowledge, skills and habits, to carry out the most necessary practical work, to master national and human values, to develop as a person.

Г.Пирвердиева
Качество междисциплинарных
отношений - это гарантия мостов
в будущее

Аннотация

В начальных классах суждения и более удобные методы, такие как индукция и дедукция, обобщение и конкретизация, анализ и синтез, могут использоваться для создания междисциплинарных связей между всеми предметами. Эти операции не только развиваются у учащихся логическое, творческое мышление и мировоззрение, но и положительно влияют на ускорение речи, памяти и внимания детей. Среди предметов, которые преподаются ученикам начальной школы, родной язык, математика, технология, изобразительное искусство, жизненные навыки, музыка не преподаются основы какой-либо конкретной науки. Эти предметы также охватывают определенные элементы, связанные с естественными и социальными науками, преподаваемыми в средних школах. Такой широкий спектр предметов направляет учеников к выполнению самой необходимой практической работы с целью приобретения жизненно важных знаний, навыков и привычек, помогает им усваивать национальные и общечеловеческие ценности, развиваться как личности.

MODUL TƏDRİS SİSTEMİNİN PEŞƏ HAZIRLIĞINDA ROLU

Lüdviq Hüseynov,
Əmək məsələləri üzrə müstəqil ekspert
e-mail: lyudvigh@gmail.com

Işçi qüvvəsinin əmək bazarının tələblərinə uyğun peşə bacarıqlarına yiyələnməsini təmin etmək məqsədi ilə təşkil olunan peşə hazırlığı və əlavə təhsil kurslarında modul tədris materiallarından istifadə getdikcə genişlənir. Bunun əsasında modul tədris sisteminin peşə hazırlığı işini daha sürətlə, yüksək keyfiyyətlə və effektiv şəkildə yerinə yetirməyə imkan verməsi dayanır. Qeyd olunanların aktuallığını və əmək bazarında dinamikliyini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 26 may 2021-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasında modul tipli təhsil müəssisələrinin quraşdırılması işlərinin davam etdirilməsi haqqında” Sərəncam imzalanmışdır. Sərəncama əsasən, ölkəmizdə təhsil infrastrukturunun inkişafı ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisində modul tipli təhsil müəssisələrinin quraşdırılması məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsində dövlətəsaslı vəsait qoyuluşu (investisiya xərcləri) üçün nəzərdə tutulan vəsaitin bölgüsü”nün 1.13.3-cü yarımbəndində göstərilmiş 10,0 (on) milyon manat Təhsil Nazirliyinə ayrılmışdır.

Modul tədrisinin mahiyyəti

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) modul metodologiyası əsasında hazırlanmış modul tədris materialları paketi üzrə işçi kadrların peşə hazırlığı və əlavə təhsil sistemi ümumtəhsil məktəblərində və ya digər tədris müəssisələ-

rindəki tədris prosesinin təşkilinin formalarından çox fərqlidir. Əsas fərq ondan ibarətdir ki, modul təlimi fərdi tədris proqramları əsasında aparılır, proqram isə təhsil müəssisələrində, müxtəlif kurslarda əmək fəaliyyəti nəticəsində bundan əvvəl tədris prosesində əldə olunmuş bilik və əmək vərdişlərini üzə çıxarır.

Modul texnologiyası təlimi zamanı əsas diqqət müəyyən istehsalat tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün lazım olan əmək vərdişlərinin yiyələnməsinə verilir, həmcinin də öyrənilən peşənin (iş növünün) ixtisas təsnifatlarının tələbləri ilə nəzərdə tutulan işin görüləməsi üçün lazımi həcmidə nəzəri biliklərə diqqət yetirilir. Belə yanaşma zamanı, məhz təlimin gedişati müəyyən edilir və tədris planında nəzərdə tutulmuş vaxtdan daha tez qurtara bilir. Hər şey təlimə olan məsuliyyət səviyyəsindən və yanaşma tərzindən asılıdır. Tədris prosesinin təşkili formalarının seçimi üçün modul sistemi geniş imkanlar yaradır ki, bu iş həm işçi qrupunun tərkibində, həm müstəqil şəkildə təlim materiallarının üzərində, həm də təhsil müəssisəsində açıq və ya distant təhsil ola bilər. Modul sistemi hər hansı bir işin sürətlə, yüksək keyfiyyətlə və effektiv şəkildə görülməsinə yönəldilib. Məhz işin görülmə sürəti və keyfiyyəti əmək bazarında boş iş yerlərini tutmağa imkan verir.

Respublikamızda həyata keçirilən iqtisadi islahatların nəticəsi olaraq əmək bazarının tələblərində pozitiv dəyişikliklər əldə edilmiş, yeni mütərəqqi peşələrə tələbat yaranmışdır. Bununla

əlaqədar olaraq peşə hazırlığı kurslarının səmərəliliyini artırmaq, onu keyfiyyətcə daha yüksək səviyyəyə qaldırmaq məqsədi ilə beynəlxalq təcrübədən istifadə olunmaqla, müasir tədris texnologiyalarının tətbiqi bir zərurət kimi meydana çıxmışdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tabeliyində Dövlət Məşğulluq Agentliyinin Regional Peşə Tədrisi mərkəzlərində hazırda iqtisadiyyatın bir sıra istiqamətləri üzrə modul tədris proqramlarına əsasən peşə hazırlığı kursları təşkil edilir. Bunlara “frezerçi”; “tornaçı”; “əl elektrik qaynaqcısı”; “qaz qaynaqcısı”; “dərzi”; “əməliyyatçı-mühəsib”; “ərzaq mallarının satıcısı”; “sanitar-texniki dügün və detalların hazırlanması üzrə cilingər” “ikinci dairə üzrə elektrik quraşdırıcısı”; “bənnə”; “üzləyici-tava döşəyən”; “suvaqcı”; “inşaat rəngsəz”; “katibə-makinaçı”; “dülgər” və digər peşələr daxildir.

Əmək Vərdişləri Modulları BƏT-in hazırladığı “*Modules of Employable Skills*” (MES) tədris metodikasıdır ki, bu da fasılısız peşə təhsilini təmin edir. Əmək Vərdişləri Modullarını sxematik olaraq aşağıdakı kimi göstərmək olar:

təqil fəaliyyəti və kredit reyting sistemini nəzərdə tutan Bolonya deklarasiyasının əsas principlərindən irəli gəlir. Modul tədrisi, tədrisə və bacarıqların inkişafına sistemli yanaşma olaraq aşağıdakı bir-biri ilə qohum olan daxili proseslərdən ibarətdir:

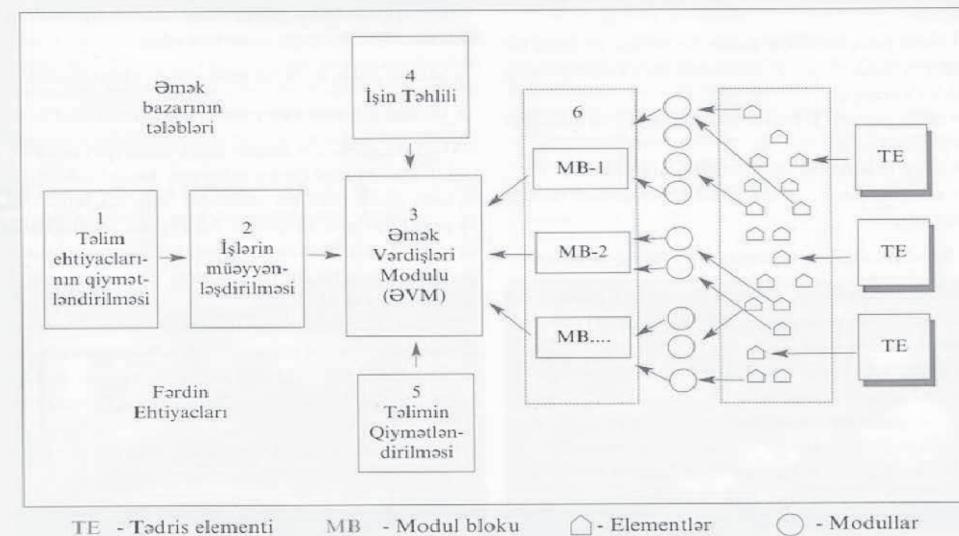
- tədrisə olan tələbin qiymətləndirilməsi;
 - tədrisin təşkil olunacağı peşənin müəyyənləşdirilməsi;
 - komponentlik nöqteyi-nəzərindən işin təhlili;
 - potensial dinləyicilərin sayının müəyyənləşdirilməsi;
 - modul tədris programlarının hazırlanması;
 - əmək vərdişləri modullarının tədris materiallarının hazırlanması;
 - çeviklik və fərdilik prinsiplərinə əsaslanan tədrisin həyata keçirilməsi.

İnkişaf etmiş Avropa ölkələrinin təcrübəsinin göstərdiyi kimi, təhsilin modul sisteminin tətbiqi nəticəsində aşağıda qeyd olunan üstünlülər əldə edilir:

– mütəxəssislərin hazırlıq keyfiyyətinin nəinki nəzəri cahətdən, həm də istehsalat funksiyalarının da əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə gətirib çıxarır;

Sakil-1

Əmək Vərdişləri Modulu

Modul tədrisi istehsalat sahələrində müasir texnologiyanın tətbiqi ilə əlaqədar istehsalatdan ayrılmamaq şərti ilə işçilərin peşə səriştəsinin artırılmasına imkan verir. Modul tədrisinə keçid məntiqi olaraq fərdi təhsil şəraitində fəal və müs-

– fərdi proqramların tərtib olunması və fərdi təlimlərin müddətlər və mahiyyəti üzrə keçirilməsinə imkan yaratır;

– *təlim prosesi formalarının çevikliyi və aşkarlığı ilə səciyyələnir;*

– təlim müddətini minimum iki dəfə azaldır;
 – təlim xərclərini 2,5 dəfə azaldır və iqtisadi fəallığı yüksəldir.

Modul tədris proqramlarının tərkib hissələri

Modul əmək bazarının real tələblərinə əsaslanan tədris üsuludur. Bu üsul vasitəsi ilə əmək vərdişlərini işin daha keyfiyyətli yerinə yetirilməsi üçün lazımi bilikləri əldə etmək asanlaşır. Modul peşə təhsili müdavimlərinin əmək fəaliyyətinin rəqabətə davamlılığını təmin edir və çəvik peşə hazırlığı texnologiyası olaraq əmək vərdişlərinin əldə olunmasına imkan yaratır. Modul tədrisi materiallar paketi və metodiki sənədlər vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu sənədlər fərdi peşə hazırlığı üçün lazım olan didaktik və metodiki materiallar komplektidir. Bu komplekta aşağıdakılardaxildir:

Modul bloklarının toplu cədvəli. Bu cədvəldə hər bir modulun məzmunu, yerinə yetirilən işin standartları, istifadə olunan alət və qurğular göstərilir.

Modul bloklarının təhlili cədvəli. Bu cədvəldə modul blokları üzrə işin addımları, standartlar, tələb olunan bacarıqlar və fəaliyyət dairəsi (psixoloji, intellektual və emosional) göstərilir.

Modul bloku-tədris elementi seçim cədvəli. Bu cədvəldə hansı tədris elementinin hansı modul blokuna daxil olduğu müəyyən edilir.

Müdavimlər üçün təlimatlandırıcı materiallar.

Pedaqoji işçilər üçün tövsiyələr.

Modul sisteminin əsasını əmək vərdişləri modulu təşkil edir. Modul bloku müəyyən dəqiq başlanğıca və sona malik olan bir istehsalat tapşırığı, ixtisas və ya peşə tərkibinə daxil olan fəaliyyətin məntiqi hissəsidir. Modul blokunun yerinə yetirilməsinin nəticəsi hər hansı bir əmtəə, xidmət və ya qəti qəbul olunmuş qərar ola bilər. Həmçinin modul sisteminin əsas didaktik materialı tədris elementidir. Tədris elementi tədris broşürası olaraq bir və ya bir qrup qohum əmək vərdişlərini birləşdirir və müdavimlər tərəfindən müstəqil öyrənilmək üçün nəzərdə tutulur. Modul tədris texnologiyasında **6 kateqoriyanın ibarət olan tədris elementləri mövcuddur:**

I kateqoriya – əməyin təhlükəsizliyi

II kateqoriya – fəaliyyət

III kateqoriya – informasiya

IV kateqoriya – qrafiki informasiya

V kateqoriya – texniki informasiya (materiallar, komponentlər, üsullar)

VI kateqoriya – texniki informasiya (alətlər, mexanizmlər, qurğular)

Hər bir tədris elementinin ilk səhifəsində tədris elementinin məqsədi, lazım olan qurğular, materiallar, alətlər və onların sayı, həcmi, eləcə də bu tədris elementi ilə əlaqəli tədris elementlərinin adı göstərilir. Növbəti səhifələrdə tədris elementlərinin addımları lakonik mətnlərlə izah edilir və konkret əmək vərdişini xarakterizə edən xüsusi şəkillərlə müşayiət olunur. Tədris elementinin sonunda yoxlama tapşırıqları və testlər olur. Müəllim tərəfindən hər bir müdavim üçün tədris nailiyyəti forması doldurulur ki, bu formada da tədris elementlərinin öyrənilməsi haqqında məlumat qeyd olunur. Bununla yanaşı, müdavimlər qrupunun nailiyyətlərinə nəzarət üçün statistik forma işlənilir. Bu cədvəldə hər bir müdavimin hansı tədris elementini öyrəndiyi, tədris elementinin öyrənilməsinə nə qədər vaxt sərf olunduğu, testləri və yoxlama tapşırıqlarını neçə cəhddən sonra yerinə yetirdiyi barədə məlumat olur. Sonuncu modul blokunu öyrəndikdən sonra ixtisas testi formasında ixtisas imtahanı verilir. İxtisas imtahanı müəllim tərəfindən hazırlanmış və ayrıca tərtib olunmuş cədvələ uyğun keçirilir. İxtisas imtahan testlərinə, nəinki praktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsinin yoxlanılması, həmçinin peşə fəaliyyətinə dair nəzəri informasiyanın yoxlanılması da daxildir. Testlər hazırlanarkən və praktiki tapşırıqlar yerinə yetirilərkən müdavimə lazımi material və avadanlıq verilir, həm də real istehsalat mühitinə cavab verən şərait yaradılır. Bununla yanaşı, bütün materiallardan yalnız lazım olanları seçmək təklif edilir. Əgər tədris programına daxil olan testlərin suallarına yazılı cavab vermək tələb olunursa, tapşırığı yazılı formada görmək təklif olunur, praktiki tapşırıq isə ixtisas üzrə sınaq işlərinin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur. Əgər müdavim ixtisas imtahanından keçməsə, ona ayrı-ayrı elementləri təkrar hazırlamaq və yenidən ixtisas imtahanı vermək təklif olunur. Beləliklə, hər bir tədris elementini öyrənərək müvəffəqiyyətlə

yoxlama tapşırıq və testlərini yerinə yetirən mü davim növbəti modulların öyrənilməsinə keçə bilər.

İqtisadiyyatın qloballaşması, bununla əla qədar informasiya bolluğunun yaranması və rəqabətin güclənməsi istehsalat proseslərinin, məşğulluğun modulunun dəyişməsinə gətirib çıxarıır. Belə olduqda isə təhsilin təkmilləşdirilməsində, kadrların hazırlanmasında yeni üsl lardan istifadə olunmasına tələbat yaranır. Məhz modul tədris üsulunun tətbiqi də bu tələbatdan irəli gəlmişdir.

Müzəffər ordunun Ali Baş Komandanı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən güclü dövlət, güclü ordu strategiyası milli birlik və döyüşçülərimizin ruh yüksəkliyi ilə 44 gün davam edən hərbi əməliyyatlar nəticəsində işğalda olan ərazilərimiz azad edildi, düşmən ordusu darmadağın edildi və mənfur düşmən Qarabağ torpağından qovuldu. Hazırda həmin ərazilərdə “ağillı kənd”, “ağillı şəhərin”, rəqəmsal texnologiyalara əsaslanan istehsalat sahələrinin yaradılması, kənd təsərrüfatının yüksək texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi qarşıda əsas vəzifə kimi Prezident İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş və artıq bərpa işlərinə başlanılmışdır. Qeyd olunan sahələrdə işləmək üçün rəqabətdə davamlı peşələr üzrə kadr hazırlığı ən ümdə vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur ki, bu

istiqamətdə modul təhsil sisteminin əhəmiyyəti böyükdür. Göründüyü kimi, dövlət başçısının uzaqgörən siyasəti bu istiqamətdə də özünü göstərməkdədir. Modul tədris müəssisələrinin yaradılması haqqında Sərəncam bunu bir daha sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasında modul tipli təhsil müəssisələrinin quraşdırılması işlərinin davam etdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 may 2021-ci il tarixli Sərəncamı.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” haqqında 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı.

3. Mustafayev F. Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili: islahatlar və perspektivlər. “Sosial həyat” jurnalı, 2016.

4. Международная организация труда. Субрегиональное бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. Разработка пакетов модульных учебных материалов и программно-методической документации для обеспечения профессионального обучения, ориентированного на занятость. 2006.

5. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Bakı, 2013.

PEŞƏ TƏHSİLİ MÜƏSSİSƏLƏRİNDE TƏRBİYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİ

Vüsal Balakisiyev,

*Texnika və Texnologiyalar üzrə Bakı Dövlət
Peşə Təhsil Mərkəzinin tərbiyə işləri üzrə direktor müavini
e-mail: vusal_balakisiyev@mail.ru*

Bu gün təhsil müəssisəsinin rəhbərlərini və pedaqoji kollektivi bir-ləşdirən idarəedici sistem məktəbdə təlim-tərbiyə işinin düzgün təşkilindən çox asılıdır. Odur ki, məktəbdə sağlam təhsil mühiti yaratmaq və məqsədə nail olmaq xüsusi nizam-intizamın və qaydaların tətbiqini zəruri edir. Çünkü məktəb təhsilalanın təlim-tərbiyə sistemini həyata keçirir.

Təlim nədir? Təlim – müəllimin rəhbərliyi altında insanın təhsil alması prosesidir. O öyrədənin və öyrənənin məqsədyönlü qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır. Təlim prosesində müəllim öz pedaqoji təsiri ilə təhsilalanları potensial imkanlarına uyğun inkişaf dərəcəsində fəaliyyətə cəlb edir. Belə fəaliyyətə öyrənənlərin cəlbetmə potensialı qanuna uyğun şəkildə bir-biri ilə əvəz olunur. Bu da qarşıya qoyulmuş vəzifələrin reallaşmasını şərtləndirir.

Tərbiyə nədir və onun cəmiyyətdə rolu nədən ibarətdir? Bütün zamanlarda tərbiyə məfhumu hər bir sahədə insanın şəxsiyyətini tanımaq baxımından istifadə olunan proses kimi dəyərləndirilir. **Tərbiyə – insan şəxsiyyətinin inkişafına, onun müasir mədəni dünyagörüşünün formallaşmasına, müəyyən baxışların yaranmasına yönəldilmiş məqsədyönlü peşəkar fəaliyyətdir.** Hər iki məfhumun – təlim və tərbiyə prosesinin birlikdə tətbiqinin nəticəsində təhsil müəssisələrində bu gün müasir ənənələrə və soykökünə bağlı mədəni dəyərlərimizə yiyələnən,

ailəsini, vətənini, millətini sevən, ümumbəşəri dəyərlərə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən sağlam nəsil yetişməkdədir. Eləcə də məktəb islahatının əsas tələbləri də yeniyetmələrdə əməyə məhəbbət, yoldaşlıq və kollektivçilik, davranış mədəniyyəti, sənətə maraq və dərkətmə qabiliyyəti, müstəqillik və intizam kimi yüksək əxlaqi keyfiyyətləri aşılamaqdır. Ona görə də təhsildə təlim-tərbiyə adət-ənənələrə uyğun olaraq əsas keyfiyyətləri fərddə formalaşdırır.

Bu gün təhsil müəssisələrində tərbiyənin roluna yalnız bir prizmadan baxmaq doğru deyildir. Bununla bərabər, təlim zamanı tərbiyə işi arxa plana keçməməlidir. Məktəbdə tərbiyə məsələlərini idarə etmək üçün rəhbərlik və nəzarət möhkəm olduqda pedaqoji kollektivin fəaliyyətində sistemlilik, təşəbbüskarlıq özünə yer tapır. Kollektivdə işgüzar mühit, qarşılıqlı hörmət, tapşırılan işin icrasına dərin maraq və məsuliyyət hissi, məhz məktəb rəhbərlərinin təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə bağlıdır.

Yeniyetmələrin həyatında peşə təhsilinin rolu nədən ibarətdir? Müxtəlif sahələrdə çalışmaq üçün mütləq şəkildə ali təhsilə malik olmaq zəruri deyil. Hər bir insanda hansısa bir peşəyə və sənətə yaradıcı meyillilik olur. Bu mənada müəyyən peşə üzrə biliklərin əldə edilməsi məqsədi ilə həyatın bir çox sahələrində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq mümkündür. Ümumi təhsil müəssisələrini bitirən gənclərin ilkin peşə bacarıqları ilə təmin olunması gə-

ləcəkdə inkişaf və karyerayönümlü istiqamətdə bu təcrübənin onlar üçün yararlı olması səbəbindən *peşə təhsili* əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşan dünyanın tələbləri bu gün təhsilin bütün sahələri kimi peşə təhsilinə olan marağının gücləndirib. Azərbaycanda da bu sahənin modernləşdirilməsi zərurəti günün aktuallığına çəvrilib. Peşə təhsili müəssisələrində peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılması və rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanması məqsədi ilə “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu peşə təhsili sisteminin quruluşunu və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir. Qanundan irəli gələn tələblər nəzərə alınaraq dövlət siyasetinin prinsipləri peşə təhsilinin inkişafında öz əksini tapıb. Peşə təhsili müəssisəsi “Peşə təhsili üzrə Strateji Yol Xəritəsi”, “Təhsil haqqında”, “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarına və nizamnaməsinə uyğun olaraq idarə edilir. Hərçənd ki, hər hansı bir peşəyə yiyələnmək baxımından peşə təhsili müəssisələri əvəzsizdir. Bu gün də cəmiyyətdə peşələrə tələbat artlığı bir zamanda həmin peşələrə təhsilalanların ümumi təhsil müəssisələrində yiyələnməsinə də məhdudiyyət qoyulmur. Yeni “Ümumi təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilən normalara əsasən, ümumi təhsil müəssisələrinə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək imkani da verilir. Bu məqsədlə təhsil müəssisələrində peşə hazırlığını həyata keçirmək üçün emalatxanalar fəaliyyət göstərir. Təhsilalanlar həm peşə hazırlığı keçir, həm də əməyə alışırlar. Beləliklə də, ümumi təhsil müəssisələrində peşə seçiminin yönləndirilməsi təşkil olunur. Bugündək peşə seçimində təhsilalanların valideynlərinin təsiriinin şahidi olurduq. Yeni Qanunla təhsilalanlara imkan yaradılır ki, onlar öz qabiliyyətlərini aşkar edə bilsin və peşə seçimini qabiliyyətlərinə uyğun olaraq özləri etsinlər. Bu işlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində məktəb rəhbərliyi böyük rola malikdir.

Peşə təhsili müəssisələrində tərbiyə işlərinə direktorun tərbiyə işləri üzrə müavini rəhbərlik edir. O, hansı vəzifələri yerinə yetirir? Tərbiyə işləri üzrə direktor müavini ölkə qanunlarına, “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa, Təhsil Nazirliyinin normativ sənəd-

lərinə və təhsil müəssisəsinin Əsasnaməsinə uyğun olaraq tərbiyə işinə rəhbərlik edir. O, müəllim, psixoloq və tərbiyəçilərin, qrup, dərnək rəhbərlərinin, valideynlərin, ictimai təşkilatların, hətta hüquq-mühafizə orqanlarının köməyi ilə təhsilalanların tərbiyə işini təşkil edir. Eyni zamanda tələbələrin milli adət-ənənələr və vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması, hərbi hazırlığı, fiziki inkişafı və turları, ekskursiya məsələlərinə də rəhbərlik edir. O, müxtəlif tədris müəssisələri, yaradıcılıq ittifaqları, idarə və təşkilatlarla əlaqə yaradır, müxtəlif tədbirlər keçirir. Məktəblilər arasında hüquq pozuntuları və cina-yətkarlıq hallarına qarşı aparılan işlərə də birbaşa cavabdehdir. Bundan başqa, təlim-tərbiyə işlərinin vəhdət şəklində təşkilinə, məhz tərbiyə işləri üzrə direktor müavini nəzarət edir, müəllimlərlə fərdi iş aparır. Müəllimlərə məktəbdəki təhsil prosesində, xüsusən də praktik fəaliyyətdə dəstək olur və Əsasnamənin tələblərini nəzərə alıb, pedaqoji heyətlə məsləhətlər və söhbətlər aparmaqla tərbiyə işlərinə rəhbərlik edir.

Müstəqilliyimizin hazırkı mərhələsində yeni-yetməldə milli şürurun artması və əxlaqi keyfiyyətlərin inkişafı çox önemlidir. Yeni yetmələri milli adət və ənənələrimiz ruhunda tərbiyə etmək onları cəsur tərbiyə etmək deməkdir. Gənc nəslin tərbiyəsi gələcəyimiz üçün zəruri şərtidir. Əsas da yeni yetmələrin milli dəyərlərimizə və dövlətçiliyimizin xeyrinə vicdanla işləmələri, milli sərvətlərimizi layiqincə qoruyub saxlamaları deməkdir. Ona görə də peşə təhsili müəssisələrində təhsilin humanistləşdirilməsi əsas prinsip kimi nəzərə alınmalıdır və cəmiyyətdə neqativ halların aradan qaldırılmasında mühüm işlər görülməlidir. Təhsil müəssisəsi bu gün təhsil və tərbiyə verəkən yaxşılıq etməyi öyrətməli və təhlükəli bələni cəmiyyətdən gizlətməlidir.

Mövcud koronavirus (COVID-19) pandemiyası ilə əlaqədar tədris prosesinin məsafədən (distant) davam edilməsi nəticəsində peşə təhsili müəssisələrində fəaliyyət planına uyğun olaraq qabaqlayıcı tədbirlər görülmüş, *zoom meetings programı* vasitəsi ilə tədbirlər, kiçik konfranslar, yeni tədris ilində tərbiyəvi işlərin təbliğinə dair görüşlər həyata keçirilməkdədir. Bugünkü işimizin məqsədi də təhsilalana əxlaqi normaları canlı izah etmək və inandırmaqla yanaşı, həm də onun bu normalara uyğun davranışması və

fəaliyyətinə səy göstərməsidir. Tərbiyə işində öncə təhsilalanın şüurunu formalasdırmaq, iradəsini möhkəmlətmək, düzgün davranış təcrübəsi formalasdırmaq vacibdir. Dərnəklərin, bədii əsərlərin və filmlərin müzakirəsi də əxlaqi təsəvvür və ideyaların formalasmasında böyük əhəmiyyətə malikdir.

Peşə təhsili müəssisələrində istedadların aşkar edilməsi, onların inkişaf etdirilməsi istiqamətində işlərə bilikli, metodik, psixoloji hazırlığı və pedaqoji ustalığı ilə fərqlənən müəllim heyəti cəlb olunmalıdır. Bu işi müvəffəqiyətlə həyata keçirmək üçün **qrup rəhbəri** ən yaxın köməkçidir. Hazırda təhsilalanlarla aparılan tərbiyə işinin məzmunu xeyli artdı, ona görə də qrup rəhbərinin funksiyası genişlənmişdir. Qrup rəhbərinin vəzifəsi ənənəvi olaraq təhsilalanlarla müəyyən tərbiyəvi tədbirlər keçirmək və digər şəxsi işləri və sənədləri tərtib etməklə məhdudlaşdırır. İlk növbədə tələbə şəxsiyyətinin inkişafı üçün əlverişli təlim-tərbiyə mühiti yaratmaq və onların tədris nailiyyətlərinə nəzarət etmək məqsədi ilə vaxtında kömək göstərməkdir. O, eyni zamanda təhsilalanların valideynləri, ailə və ictimaiyyət, müəssisə ilə əlaqəsi olan təşkilatlar ilə genişmiyyətli işlər aparır. Qrup rəhbəri hər bir təhsilalanın bir şəxsiyyət kimi yetişməsi üçün çalışmalı və valideynlərlə çox işləməlidir.

“Peşə təhsili haqqında” Qanunun 11-ci madəsinə əsasən Peşə təhsili və təlimi programının praktiki hissəsinin mənimsənilməsi məqsədi ilə təhsilalanlar peşə təhsili müəssisələrinin təlim-istehsalat, təsərrüfat sahələrində, özəl müəssisə və təşkilatlarda istehsalat təlimi və təcrübəsi keçirlər. **İstehsalat təlimi ustasının** əsas vəzifəsi təhsilalanların peşə təlimini, əmək və istehsalat təlimi üzrə tədris plan və proqramlarının yerinə yetirilməsini təşkil etməkdən ibarətdir. O, pedaqoji nəzarəti gözləməklə tələbələrdə ixtisas bilikləri, bacarıqları və vərdişləri formalasdırır, istehsalat işlərinin səmərəli yerinə yetirilməsinin əsaslarını öyrədir. Müəssisənin **baş uстası** isə təhsilalanların istehsalat təlimi və təcrübəsini, bu proqramın yerinə yetirilməsini təşkil edir, istehsalat təlimi ustalarının təlim işlərinə və fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

Təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsində psixoloji xidmətin rolü əvəzsizdir. Nəzərə alsaq ki, hazırda (*bu həmişə də belə olmuşdur*) peşə təhsili

müəssisələrinə əsasən zəif oxuyan, ümumi orta təhsildən sonra oxumağı qəbul etməyən və ya bunu bacarmayan uşaqlar daha çox üz tutur, o zaman məktəb psixoloquun məsuliyyəti daha da artmış olur. **Məktəb psixoloqu** müəssisədə vəziyyətdən asılı olmayaraq təhsilalanlara daha yaxındır. Bu mənada psixoloji xidmət işi də müvafiq məqsəd və vəzifələrə, prinsip və funksiyalara əsaslanır. Hazırda psixoloji xidmətin əsas vəzifəsi təhsildə çətinliklə qarşılaşan, inkişafı və davranışında çatışmazlığı olanların üzə çıxarılması məqsədi ilə onların intellektual və şəxsi emosional inkişafının fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərini tədqiq edib, psixoloji inkişaf mühitinin yaradılmasına nail olmaqdır. Psixoloq təhsilalanların sağlamlığına, təhsil uğurlarına nail olmaq üçün məktəb rəhbərliyi, müəllim və valideynlərlə birgə fəaliyyət göstərərək məsləhətlər verir və daha çox karyera məsələləri, ailədaxili problemlərin həlli, insanlararası münasibətlər, təhsil və s. ilə bağlı məsələlərə kömək edir. Eyni zamanda psixoloq təhsilalanların sosiallaşma mərhələsindən keçməsinə və potensialını ortaya qoymasında bilavasitə yardımçıdır. O, müxtəlif diaqnostik testlər vasitəsi ilə xaricdən görünməyən, lakin fəlakətə səbəb ola biləcək problemləri təhsilalanlarda qrup və fərdi təlimlərlə müəyyənləşdirir. Psixoloq, həm də valideynlərlə onlayn söhbətlər aparır, davranış pozuntusu və psixoloji travmaları olan uşaqları da təhsilə cəlb edir.

Kitabxana peşə təhsili müəssisələrinin təlim-tərbiyə prosesində əsas rola malik olub, müəllim və tələbə kontingentinə xidmət göstərir. Məktəb kitabxanasının vəzifəsi kitabxananı təlim, informasiya və mədəniyyət müəssisəsi kimi təlim-tərbiyə prosesinin informasiya təchizatını təmin etməkdir. Kitabxana fonduna dərsliklər, dərs vəsaitləri, tədris-metodik ədəbiyyat, bədii ədəbiyyat, dövri nəşrlər və s. daxildir. Kitabxana müəssisənin direktoruna tabe olub, xidmətin keyfiyyəti olmasına görə də məsuliyyəti o daşıyır. **Bu gün məktəb kitabxanası öz sosial funksiyasını necə yerinə yetirir və maarifləndirici istiqamətdə hansı tədbirləri görür?**

Hazırda gənclər pandemiya dövründə həyata keçirilən tədbirlər çərçivəsində vaxtlarının səmərəli inkişafını təmin etmək məqsədi ilə xüsusi elektron kitabxananan istifadəyə daha çox üstünlük

verirlər. Sosial təcrid dönməndə ev şəraitində daha çox olduqlarına görə yalnızlıq kimi düşüncələri aradan qaldırmaq, fərqli düşüncə tərzinə sahib olmayı düşünürərlər.

Kitabxanadan bəhs edərkən **dərnəklər** haqqında da məlumat vermək yerinə düşər. Peşə təhsili müəssisələrində fəaliyyət göstərən dərnəklər təhsilalanların asudə vaxtlarının səmərəli istifadəsində çox faydalıdır. Dərnəkdə məşğələlər Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən tərtib edilmiş tədris planları və proqramları üzərində qurulur. Əlavə məşğələlər öyrənənlərin dünyagörüşünün artırılmasına, yaradıcı qabiliyyətlərinin genişlənməsinə xidmət edir. Göründüyü kimi, təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin təşkili, məhz müəllimin şəxsiyyətindən və müasir tendensiyalara yiyələnməsindən də daha çox asılıdır. Müəllimlərin yüksək bilik xəzinəsi ilə silahlanması təlim-tərbiyə prosesinin təşkilində yardımçı rolunu oynayır.

Məlum olduğu kimi, təhsil müəssisələrində təhsilalanların valideynləri ilə işi məktəbin pedaqoji kollektivi və **Valideyn Komitəsi** aparır. Valideyn Komitəsi hər il seçilən müəssisə rəhbərliyinin orqanıdır. Onun əsas vəzifəsi təhsilalanların hüquqlarını qorumaq, eyni zamanda müəllim heyəti, ictimaiyyət, yerli özünü idarəetmə və tələbələr arasında əlaqəni gücləndirməkdir. Məktəbin valideyn komitəsinin əsas məqsədi təhsildəki bütün əlaqələrin fəaliyyətini əlaqələndirməkdir. Bu da təhsil və tərbiyənin uğurlu olmasını təmin edir. Məktəbdə valideyn komitəsinin fəaliyyəti “**Tərbiyə müəssisələrində valideynlər komitəsinin fəaliyyəti haqqında**” Əsasnamə ilə tənzimlənir. Valideynlərlə canlı əlaqə təhsil müəssisəsinin çoxcəhətli fəaliyyətini daha da zənginləşdirir. Pedaqoji kollektiv hər bir ailədə hökm sürən vəziyyəti yaxından öyrənib, iş prosesində nəzərə alır. Bunun da təlim-tərbiyə işlərinə böyük təsiri vardır. Valideynlərin müəllim əməyinə münasibətlərini, müəllimin tövsiyələrinə diqqət yetirmələri, həm ailənin, həm də məktəbin tərbiyə imkanlarını gücləndirir. Belə ki, təhsil müəssisələrində valideynlər üçün açıq qapı günləri də keçirilir. Müəssisə rəhbərləri və Valideyn Komitəsi təhsilalanların təlim keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə ailə və məktəbin qarşılıqlı münasibətlərini təşkil edirlər. Məktəb və ailənin məqsədi təhsilalanları bilikli,

bacarıqlı, əməksevər vətəndaş kimi yetişdirməkdən ibarətdir. Nə məktəb, nə də ailə ayrılıqla bu məqsədə nail ola bilməz. Ona görə də hər bir ailənin məktəblə əməkdaşlığı, məktəbin də ailə ilə sıx əlaqəsi mütləq olmalıdır. *Təhsilalanların valideynləri ilə daim əlaqə saxlaması qrup rəhbərlərinin əsas işlərində biridir. Qrup rəhbəri (sinif rəhbəri) valideynlərlə əsasən aşağıdakı əlaqə formalarından istifadə edir: tərbiyə məssələləri ilə bağlı valideynlərin məktəbə çağırılması; ailələrə gedilməsi; sinif valideyn iclaslarının təşkili və ailə tərbiyəsi üzrə təcrübə mübadiləsi məqsədi ilə valideynlərlə görüşlər keçirilməsi; çətin tərbiyə olunan yeniyetmələrin valideynləri ilə fərdi söhbətin keçirilməsi və s.* Şübhəsiz ki, valideynlər gənclərin təhsilində müəllimlərin tərəfdaşı kimi çıxış etməlidirlər. Təbii haldır ki, öz ailəsi tərəfindən üzərində xüsusi diqqət və nəzarət görən tələbə ən azından bu öhdəliyi hiss edər və onu doğrultmaq üçün təhsilində uğur qazanmağa çalışır. Təəssüflər olsun ki, bəzi valideynlər bütün məsuliyyəti məktəb üzərinə atmaqla özlərini rahat hiss edirlər. Nəticədə nəzarətdən kənardə qalan yeniyetmələrin təhsilində geriləmə müşahidə olunur. Bu gün ailə tərbiyəsi mədəniyyəti yeni nəslin tərbiyəsində özünü daha qabarıq göstərir. Valideynlər övladlarını tərbiyəli, savadlı olmasını arzu edir, namuslu vətəndaş kimi görmək istəyirlər. Lakin bəzi valideynlər ailə tərbiyəsində müəyyən nöqsanlara yol verirlər. Ona görə də məktəb təşkilatçıları valideynlərin pedaqoji maarifinin məzmununu yaxşılaşdırmaq işində qrup rəhbərlərinin metodbirləşmələrində mühüm rol oynayırlar.

Müasir gənclərimizin dövrün tələblərinə uyğun həyat yollarının müəyyənləşdirilməsində peşə seçimi ilə bağlı tövsiyə və məsləhətlərə ehtiyacını nəzərə alaraq “**Peşəyönümü işinin təşkili**” və “**Peşə təhsilinin təbliği**” mövzusunda aparılan canlı söhbətlər xüsusilə vacibdir. İnsanlar ünsiyyət zamanı peşə və ixtisasdan danışır, lakin “peşə nədir?”, “ixtisas nədir?” suallarının mənasının dərinliyinə getmirlər. Eyni zamanda bunlar yeniyetmələrə də yetərincə aşilanmir, yəni həyatlarının peşə seçimi kimi məsuliyyətli çağında çətinliklərlə qarşılaşırlar. Ona görə də peşə-ixtisas seçimi zamanı hər bir yeniyetmə əmin olmalıdır ki, seçdiyi, məhz arzu-

ladığı peşədir. Peşə seçərkən onun cəmiyyətdə maraqla və hörmətlə qarşılanacağına əminlik olarsa bu, yeniyetmədə marağın yaranmasına səbəb olar. Peşə seçərkən həmin peşənin imkanları və özünün ixtisasın tələblərinə uyğunluğu düşünləməlidir. Buna yeniyetmənin *peşə yararlığı* da deyirlər. Peşə yararlığı seçilən ixtisas üzrə uğur qazanmaq üçün zəruri olan psixi və psixofizioloji xüsusuyyətlər ilə, səhhət və qabiliyyətin seçilən peşənin xüsusiyətlərinə uyğunluğu ilə bilavasitə bağlıdır. Sağlamlıq və qabiliyyət olarsa, ixtisasa, təcrübəyə, biliyə, bütövlükdə peşəyə yiyələnmək mümkün olur. Düzgün peşə seçimində, həm də peşəyə istəklə yanaşı, tələbatın da olması vacibdir. Seçim üçün əsas şərtlərdən biri də gəncdə zəruri peşə keyfiyyətlərinin olmasıdır. Fərdi-psixoloji keyfiyyətlərin (temperament, xasiyyət, qabiliyyət və s.) də rolü böyükdür. Yeniyetmələrin fəallığına, ilk növbədə müəllimlər bələddirlər. Bəzən peşə seçimində dəyişməz hal kimi baxılır. İstənilən fəaliyyət sahəsində ixtisaslaşma səviyyəsi yüksəlir, karyera da dəyişir. Əmək bazarında yeni peşələrin yaradığı məlum olur. Deməli, zəruri olduqda istiqaməti dəyişmək də olar. “*Peşənin, sənətin pisi yoxdur*” deyiblər. Hər işdə peşəkarlıq daha vacibdir. Məsələn, cəmiyyət üçün çilingər heç də iqtisadçı və kimyaçıdan az faydalı deyil. Peşənin hörməti və nüfuzluluğu nəzərə alınmalıdır, eynilə yeniyetmənin maraq və qabiliyyətləri də. Bəzən yoldaşları da ətrafdan geri qalmamaq üçün gəncin peşə seçimində güclü təsir göstərir. Qrup hissi, yaşlılara baxmaq cəmiyyətdə öz “*Mən*”ini formalasdırmaq və özünüqiyət üçün lazımdır. “Yanğından mühafizə” peşəsi gəncin xoşuna gəlməyə bilər, lakin fəaliyyət zamanı riskli, ehtiyatlı və mühakiməli olduğu aşkar edilə bilər. Deməli, ən doğru seçim qərarı həm onun sevdiyi, həm də cəmiyyətə faydalılığı olan peşədir. Digər peşənin nümayəndəsinin xoşuna gəlib-gəlməməsindən asılı olaraq digər gənc üçün peşə seçimini etməsi düzgün deyil, çünki fəaliyyət növü nəzərə alınmalıdır.

Peşə və ixtisas seçmək, həm də gələcək həyat yolunu seçmək deməkdir. Çünki bu seçim in-

sanın cəmiyyətdə özünütsdiqinin əsasını təşkil edir. Ona görə də həyat yolunu planlaşdırarkən istəklərin real olmasına *iki* baxımdan fikir vermək lazımdır. *Birincisi*, yeniyetmənin qabiliyyət və iddiaları qiymətləndirilməli və imkanına uyğun olmalıdır. *İkincisi*, yeniyetmənin qabiliyyət və iddiaları peşə və ixtisasın tələblərinə cavab verməlidir. Bəzən istehsalat sahələri üzrə peşələrə müasir inkişaf səviyyəsindən yanaşılmır. Belə hesab edilir ki, bu sahələr artıq gərəksizdir. Bu mülahizələri düzgün hesab etmək olmaz. Məlumdur ki, bütün peşələrə, o cümlədən maddi istehsalla bağlı peşə sahələrinə müasir texnika və texnologiyalar tətbiq edilir, əmək qabiliyyəti yüksəlir. Məsələn, hazırda kompüter texnologiyaları heyvandarlıq sahəsindəki fəaliyyət sferalarında tətbiq olunur. Peşə-ixtisas seçimi zamanı yeniyetmələrin bir çoxunda peşə haqqında təsəvvürler təhrif olunmuş və yarımcıq olur. Peşəni seçməzdən əvvəl onun haqqında hər şeyi kifayət qədər bilmək vacibdir. Sual yaranır: *yeniyyət mənənələri bilməlidir?*

Peşə və ixtisasın məzmununu, onların insan- dan hansı qabiliyyət, sağlamlıq, fərdi xüsusiyətləri tələb olunduğu haqqında informasiyanı bilməsi vacibdir. Məsələn, yaxşı radiocihaz montajçısı olmaq üçün “elektromontaj sxem və çertyojları”nı oxuya bilmək yetərli deyil. Bu peşə sahibindən həm də diqqəti cəmləmək qabiliyyəti, hafizə, iş qabiliyyətini saxlamaq, tez görmə qarayışı və s. tələb olunur.

Beləliklə, sonda onu qeyd edə bilərəm ki, hazırda çalışdığım Texnika və Texnologiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzində tərbiyə işlərinin düzgün həyata keçirilməsi, peşəyönümü işlərinin səmərəli təşkili istiqamətində müəyyən işlər görülmüş və bundan sonra da bu sahənin inkişafının müəssisə rəhbərliyinin xüsusi nəzarətində olacağı şübhəsizdir. Təhsilalananın şəxsiyyət kimi formalasmasında təhsil aldığı müəssisənin rolü önemlidir. Uğurla təşkil olunan tərbiyəvi işlər təhsilalana tərbiyə aldığı mühiti hədiyyə edir. Biz də bu işdə peşəkarlıqla onlara obyektiv təsir göstərməkdəyik.

HİBRİD AVTOMOBİLLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİ

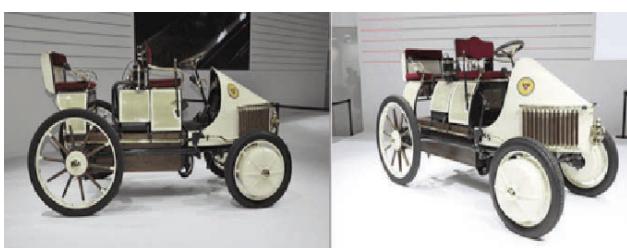
Naridə Zülfüqarova,

Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Baki Dövlət Peşə Təhsil

Mərkəzinin avtomobil üzrə ixtisas fənn müəllimi

e-mail: naridezulfuqarova@gmail.com

Hibrid avtomobilərinin yaranması. Bil-diymiz kimi, avtomobilərin atmosferə burax-dığı zəhərli maddələr ekologiyani korlayır, insan sağlamlığı üçün də ciddi təhlükə yaradaraq bir çox xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur. Ekspertlərin dediyinə görə, ölkəmizdə təxminən 1 milyon 300 min avtomobil vardır ki, onların da əksəriyyəti köhnə, yararsız avtomobilərdir. Hazırda dünyanın bütün məşhur avtomobil mühəs-sisələri atmosferə zərər verməyən elektromobil və hibrid avtomobilərinin istehsalına üstünlük verirlər. XX əsrin əvvəllərinə aid olan iki enerji mənbəyi ilə təchiz edilmiş ilk hibrid avtomobili 1901-ci ildə ictimaiyyətə təqdim edilsə də, modelin çox praktik, istehsalının isə bahalı olduğu ortaya çıxdı.

1973-cü ildə dünyada neft böhranı başla-dığından, amerikalı istehsalçı dizayner Henry Ford daha ucuz, daha az praktik və ekoloji cə-hətdən sərfəli bir avtomobil yaratdı. Əsas prin-sipi bu gün də istifadə olunan ilk tam hibrid sistemdə elektrik mühərriki ilə birlikdə av-tomobilin gücü itirilmədən, daha kiçik bir da-xiliyanma mühərriki tətbiq edildi. Bu avtomobil sürətini 17 km/saata çatdırın elektrik mühərriki ilə işləyir, daxiliyanma mühərriki işə salınır və avtomobilin sürəti 21 km/saata qədər artır. Daha

sürətli getməyə ehtiyac olarsa, elektrik mühərriki söndürülür, avtomobil artıq benzin mühərrikində sürətlənir. Şəhər rejimində avtomobil tıxacdə ol-duqda daxiliyanma mühərrikinin istifadəsi mü-hərrikin həddindən artıq istiləşməsi və havanın çirkənməsinə səbəb olduğu üçün elektrik mü-hərriki aktivləşir.

Son zamanlar həm yanacağa, həm də mühər-rik yağına qənaət edildiyindən bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da hibrid mühərrikli avtomobilərdən geniş istifadə olunur. Bəzi sürücüler hələ də hibrid avtomobilərinin üs-tünlüklerindən və işləmə mexanizmindən xəbər-sizdirlər. Əvvəller hibridlərin rəsmi servis xid-məti tam hazır olmadığından ehtiyat hissəsi və təmir məsələlərində problem yarandığı üçün sü-rüçülər belə avtomobiləri almağa ehtiyat edir-dilər. Hazırda isə hibrid avtomobilərinin tam olaraq servis xidməti təşkil olunur. Keyfiyyətinə, ehtiyat hissələrinin rahat tapılmasına, təmirinə zəmanət verilir. Ən çox yayılan model isə 1500-2500 kub/santimetr mühərrikli modellərdir.

Hibrid avtomobiləri ağıllı enerji idarəetmə sistemlərini verən iki enerji mənbəyini özündə birləşdiriyindən bəzən “*Hibrid-elektrik*” avto-mobiləri kimi də tanınır. Avtomobil texnologiyasında hibrid ötürümə müxtəlif enerji mənbələri ilə işləyən, yanacağa qənaət etmək məqsədi daşıyan iki növ güc aqreqatlarının integrasiyasıdır. “*Hibrid*” latın sözündən götürülmüş, “*qarışışq*” deməkdir.

Ötürücü təkərləri idarə etmək üçün birdən çox enerji mənbəyindən istifadə edən müasir avto-mobilərin daxiliyanma mühərriki yanacaq

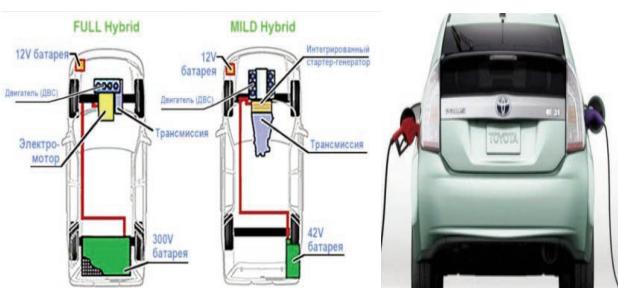
qənaətçiliyini artırır. Texnoloji məhsul olan hibrid transmissiyası da elektrik mühərriklərinin və elektrik enerjisi istehsal edən generatorlu daxiliyanma mühərriki ilə əlaqəli işləməsi sayesində hərəkət edir.

Hibrid avtomobilərinin yumşaq hibrid, orta hibrid və tam hibrid növləri vardır.

Yumşaq hibrid avtomobiləri elektrik sisteminin sürətli bərpa sistemi kimi, daxiliyanma mühərrikinin tez işə salınması ilə təchiz olunur.

Orta hibrid avtomobiləri elektrik mühərrikinə görə hərəkət etmir, elektrik mühərriki yüksək artdıqda əsas güc vahidinə köməkçi kimi xidmət edir. Bu cür sistemlər bərpa olunan bir sistemlə təchiz edilir və yenidən batareyaya enerji yiğir. Orta hibrid aqreqatları daha səmərəli istilik mühərriki təmin edir.

Tam hibrid avtomobilərində daxiliyanma mühərriki ilə idarə olunan yüksək güc generatoru vardır ki, sistem aşağı sürətdə aktivləşdirilir. Bu avtomobilərin üstün xüsusiyyəti daxiliyanma mühərrikini söndürərək elektrik mühərriki ilə batareyani yenidən doldurmadan 50 km məsafəni qət etməkdir.

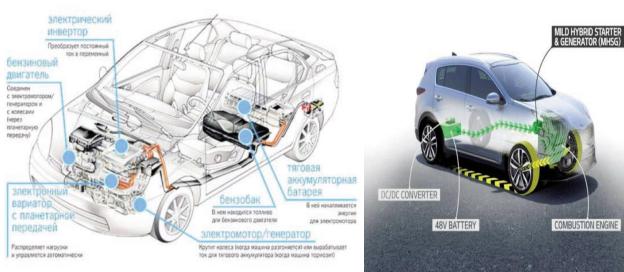
Hibrid avtomobili əsas güc ötürücsü daxiliyanma mühərriki olan, lakin bir və ya bir neçə elektrik mühərriki və əlavə batareyası olan bir vasitədir. Yəni hansısa avtomobilin 1-dən çox güc mənbəyi varsa, buna hibrid avtomobili deyilir. Hibrid sistemlər qoşulma növünə görə standart və ayrılmış ox sisteminə bölünsə də, standart qoşulma növünə daha çox üstünlük verilir. Standart sistemdə elektrik mühərrikinin çıxışı birbaşa təkərlərə qoşulmur, transmissiyaya və ya orta milə qoşularaq daha effektiv olur. Benzin mühərrikinə dəstək olan bu sistemdə gücü az olan 20-30 at güclü batareyalar istifadə olunur. Batareyaların avtomobilin altında olması onun ağırlıq mərkəzini mümkün qədər aşağı salır. Yəni ön təkərlərin sürətli olmasına elektrik, arxa təkərlərin sürətli olmasına isə benzin mühərriki

güt verir. Arxa ötürücsü rejimi seçildikdə batareyalar avtomatik olaraq enerji doldurma rejiminə keçir. Bəzi modellərdə sürətli ola bilən 4 ədəd mühərrik olur ki, bu mühərriklərdən 3-ü elektrik, 1-i isə benzin mühərrikidir. Elektrik mühərrikinin 2-si öndə yerləşir, digəri isə arxada benzin mühərrikinə standart tipli qoşularaq kömək edir. Belə hibrid avtomobilərinin sadə hibriddən fərqi evdə telefonə enerji doldurulan kimi elektrik şəbəkəsindən batareyaların doldurulmasıdır. Sadə hibrid avtomobiləri iki mühərrikli olur – benzin və elektrik mühərrikləri birlikdə işləyərək lazım olan gücə təmin edir. Hibrid avtomobilərində elektron idarəetmə bloku həm benzin, həm də elektrik mühərrikini arasındaki əlaqəni tamamilə özü idarə edir. Onlarda standart olaraq avtomatik transmissiya olduğu üçün idarəetmə asanlaşır və digər avtomobilərə nisbətən onu daha səssiz və titrəyişsiz edir.

Hibrid avtomobilərinin iş prinsipi. Belə avtomobilərdə ən çox hərəkətə başlayarkən, transmissiyada pillə dəyişərkən, şəhər daxilində işıqforda dayanıb-hərəkət etdikcə yanacaq çox işləndiyindən elektrik mühərriki işə düşür. Avtomobilə lazım olan güc batareyadan təmin edildiyi üçün böyük mühərrikə ehtiyac qalmır, yəni silindr sayı az olur, mühərrikin çəkisi azalır və yanacaq az işlənir. Ancaq sabit sürətli hərəkət zamanı elektrik və benzin mühərriki yanacağa qənaət etmək üçün bir-biri ilə taraz halda işləyir. Hibrid avtomobilərinin illik xərcləri bənzər gücdəki dizel və ya benzinli normal mühərriklər ilə eyni səviyyədədir, hətta bir çox ehtiyat hissəsi daha uzunmürlüdür. Hibrid batareyalara 5 il və ya 100.000 km zəmanət verilməsinə baxmayaq, düzgün və vaxtında olunan texniki xidmətdən asılı olaraq onların ömrünü 10 il müd-dətinə artırmaq olar.

Hibrid avtomobilərinin hissələri. Hibrid avtomobilinin əsas komponentləri – sıx və xüsusi cəlbedici dizayn formasına görə seçilir. Belə avtomobilərdə benzinlə işləyən daxiliyanma mühərriki digər avtomobilərdə olduğu kimidir. Hibrid avtomobiləri təkərlər hərəkət etdikcə və tormozlama yolunda enerji yiğir. Bəzi hibrid avtomobiləri isə ev şəraitində və ya xüsusi ayrılmış batareya doldurma mərkəzlərində enerji yiğə bilir və tam dolu batareya ilə 25-30 km

məsafə qət edir. Elektrik mühərriki benzin mühərrikinə kömək etdiyi üçün benzin mühərrikinə güc düşmür və az benzin sərf edir. Onlar starter prinsipi ilə deyil, elektrik mühərriki ilə işləyir. Bəzi avtomobilər yalnız batareya ilə hərəkət etmir. Əsas hissələri güc – bloku olan benzin və ya dizel mühərriki, bir və ya bir neçə elektrik mühərriki, əlavə batareya, elektron idarəetmə sistemi, avadanlıq batareyadan üç fazalı elektrik yükünü müxtəlif qovşaqlara paylayan cihaz, generator və istilik bərpa sistemləridir.

Hibrid avtomobilərinin tipləri – ardıcıl, parallel və ikiqat paralel kimi təltif olunur.

Ardıcıl vəziyyətdə daxiliyanma mühərriki elektrik mühərriklərinin istismarı üçün elektrik enerjisi generatoru kimi istifadə olunur. Əslində bir benzin və ya dizel mühərrikinin avtomobilin sürət qutusu ilə birbaşa əlaqəsi yoxdur. Bu sistem mühərrik bölməsində azhəcmli, azgüclü mühərriklərin quraşdırılmasına imkan verir. Bu avtomobilər batareyanın ölçüsündə asılı olaraq, daxiliyanma mühərriki istifadə etmədən elektrikçəkmə gücündə müəyyən bir məsafəni qət edə bilər.

Parallel dövrədə elektrik mühərrikinin vəzifəsi daxiliyanma mühərriki yükünü azaltmaq, avtomobilin sürəti hərəkətini təmin etmək və əhəmiyyətli dərəcədə yanacaq qənaətinə səbəb olmaqdır. Daxiliyanma mühərriki sürət qutusundan ayrılsa, avtomobil elektrik dərtmasından müəyyən bir məsafəni qət edə bilər, lakin əsas güc vahidi benzin və ya dizel mühərrikidir. Avtomobil yavaşlaşdıqda və ya daxiliyanma mühərrikinin işindən çıxdıqda, elektrik mühərriki batareyanı doldurmaq üçün generator kimi fəaliyyət göstərir.

İkiqat parallel dövrədə ilk iki növ elektrik sistemi işinin funksiyalarını birləşdirir. Tıxacdə avtomobilin yavaş-yavaş işə düşməsi və ya hərəkət etməsi üçün elektrik mühərriki işə salınır. Yüksək sürətdə benzin və ya dizel mühərriki işə

düşür. Ötmə zamanı və ya avtomobil yuxarıya doğru hərəkət edirsə, elektrik stansiyası paralel rejimdə işləyir – elektrik mühərriki daxiliyanma mühərrikinə kömək edərək yükü azaldır və yanacağa qənaət edir.

Hibrid avtomobilərinin üstünlükləri. Müqayisə edildikdə, ənənəvi mühərriklə işləyən 2400 kub santimetr mühərrikli avtomobil 100 km-ə 10 l benzin sərf edir, hibridlə işləyən 2500 kub santimetr mühərrikli avtomobil isə 100 km-ə 4,5 l benzin sərf edir. Benzinlə işləyən 1300 kub santimetr mühərrikli avtomobili 100 km-ə 7,1 l, hibridlə işləyən avtomobil isə 100 km-ə 5 l benzin istifadə edir. Beləliklə, müəyyən olunur ki, hibrid avtomobiləri saatda 50 kilometrdən aşağı sürətlə hərəkət edərkən elektrik mühərriki çalışır, yüksək sürətlə hərəkət etdikdə isə benzin mühərriki işə düşür və mühərrik çalışanda avtomobil enerji yiğir.

Hibrid avtomobiləri yanacaq istehlakını 20-25% aşağı salaraq tam enerji ehtiyatını verir, atmosferə zəhərli qazların verilməsinin qarşısını alır, şəbəkədən istifadə edərək və ya etmədən batareyanı enerji ilə təmin edir, daha kiçik həcmli güclü bir mühərrik qabiliyyətinin, mühərrikin uzunmürlü olması və elektrik mühərrikinin fəaliyyəti sayəsində daxiliyanma mühərrikinin az səs-küylə idarə olunmalarını təmin edir.

Hibrid avtomobilərinin mənfi xüsusiyyətləri. Hibrid avtomobilərdə batareya çox sayıda doldurma-boşaltma dövrü sayəsində daha sürətli istifadə edilə bilmir, benzin və ya dizel modelləri ilə müqayisədə hibrid avtomobili və hissələri bahadır, təmiri üçün peşəkar mütəxəssis lazımdır, batareyalar əhəmiyyətli dərəcədə istiliyə dözmür və özləri boşalır, akkumulyatorlarının atılması ilə problemlər yaranır.

Beləliklə, bir çox mənfi xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, hibrid avtomobiləri ənənəvi daxiliyanma mühərriki ilə işləyən avtomobilərlə müqayisədə daha sərfəlidir. Hava şəraitində asılı olmayıaraq, avtomobili elektrik enerjisi ilə təmin etmək mümkün olur və bu heç bir təhlükə yaratmır. Bir sözlə, hibrid avtomobiləri elektrik mühərriki və daxiliyanma mühərrikinin səmərəli xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da hibrid avtomobilərinin istifadəsi qənaətbəxşdir və satışı ildən-ilə artır.

SƏRİŞTƏSASLI MODULLARIN TƏDRİSİNDE TƏLİM STRATEGIYALARININ TƏTBİQİNİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ MƏSƏLƏLƏRİ

Qadir Qafarov,

*Azərbaycan Texniki Universitetinin Mühəndis fizikası və elektronika kafedrasının müəllimi
e-mail: qafarov1997@gmail.com*

Cemilə Atakişiyeva,

*Sabirabad Peşə Liseyinin tarix müəllimi
e-mail: q.cemila1999@gmail.com*

UOT: 37

Xülasə. Digər təhsil sahələrində olduğu kimi, peşə-ixtisas təhsili sahəsində də təlim strategiyasının müəyyənləşdirilməsi bir neçə göstəricilər əsasında mümkündür. Hansı növ təlim strategiyasının tətbiq edilməsinə baxmayaraq, vahid məqsəd təhsilalanların müvafiq səriştələrə yiyələnməsinə nail olmaqdır. Hazırda pedaqoji sahədə təlim strategiyalarına dair yeni metod və vasitələr işlənilib hazırlanmaqdadır. Məqalədə, məhz bu tip müasir təlim strategiyaları kimi tətbiqetmə, kəşfetmə və tədqiqat yolu ilə təlim strategiyalarının təşkili prinsiplərinə, tətbiqi üstünlüklərinə baxılmış və qeyd olunan təlim üsullarının peşə təhsili sistemində tətbiqinin bir çox praktiki üstünlüyü malik olduğu müəyyən edilmişdir. Nəticə olaraq təlim strategiyalarının tətbiqi imkanları araşdırılaraq ümumtəhsil və ixtisas fənlərinin, istehsalat təliminin təşkilində müvafiq strategiyaların tətbiqi təklif olunmuşdur.

Açar sözlər: təlim strategiyası, peşə təhsili, ixtisas fənləri, peşə-ixtisas fənləri, tədqiqat, analiz.

Key words: training strategy, vocational education, specialty subjects, vocational subjects, research, analysis.

Ключевые слова: стратегия обучения, профессиональное образование, предметы специальности, профессиональное предметы, исследование, анализ.

2020-ci ilədək olan dövr ərzində Azərbaycan Respublikasının peşə təhsili və təlimi sistemində sektorlar üzrə spesifik proqramların yaradılması və bu sahə üzrə hədəflərin əldə olunmasına təkan verəcək vasitələrin tətbiqi, strateji məqsədlərin reallaşması təlim nəticələrinin effektiv çatdırılmasına əsaslanır. Məzmun xəttinin reallaşması və tələbə-müəllim ünsiyyətinin təşkili tədrisin qarşısında dayanan əsas məqsədlərdən biridir.

Hər bir dərs istehsalat uстаси, ümumi və ixtisas fənn müəllimi tərəfindən auditoriyanın bilik və bacarıqları, təlim məqsədləri, metodiki imkanları, təlim materialının həcmi, mürəkkəblik səviyyəsi və s. bu kimi faktorlar nəzərə alınmaqla təşkil olunmalıdır. Təsadüfi deyildir ki, yaradıcı

müəllimin paralel siniflərdə eyni mövzuda təşkil etdiyi dərslər heç vaxt bir-birini təkrarlamır, biri digərindən metodiki çalarlar, tapıntılar və təkrarolunmaz cəhətləri ilə fərqlənir.

Təlim strategiyaları. Gündəlik həyatda fərd tərəfindən görülən bütün işlər ya yazılı formada, ya da zehində qurulan strategiya çərçivəsində reallaşır. Strategiyanın qurulması planlaşdırılan işlərin arzu edilən anda və keyfiyyətdə ortaya çıxmاسını təmin edir. Tez-tez rastlaşıdığımız strategiya anlayışını müəyyənləşdirilən məqsədə çatmaq üçün izlənilən yol olaraq başa düşmək olar. Bu anlayış məfhüm etibarı ilə pedaqoji sahədə də istifadə olunur. Təlim strategiyası ümumi yanaşma çərçivəsində olduqca geniş baxış buağın-

na malik olub, tədris mühiti üçün fəaliyyətlərin müəyyənləşdirilməsindən qiyəmtəndirmə prosesinə qədər bütün proseslərin istiqamətini müəyyən edir. Başqa bir ifadə ilə desək, təlim strategiyası tədris-təlimin mərhələlərində təhsilverənin və təhsilalanın rolunu müəyyən edən ümumi izlənilən yoldur.

Deyilən fikirlərdən bu yola çıxaraq təlim strategiyasının çatdırılması məqsədi qarşıya qoyulmuş hədəflərin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş təlim metod və vasitələrinin mühit xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində rol oynayan ümumi baxış bucağı olaraq adlandırma bilərik. Təlim strategiyası ilə “təlim prosesi necə reallaşır?” – sualından hərəkətlə təhsilalanların hədəfə yetişməsi üçün lazım olan təlim mərhələlərinin kəsişməsi məqsədi ilə xarici amillər nizama salınırlar. Həmçinin təlim strategiyasının mənbəyi təhsil qanunundan, modelindən və yanaşmalarдан götürülür, digər tərəfdən isə metod, texnika və vasitələrin müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır. Təlim prosesinin hansı formada reallaşacağına, təlim və tədris fəaliyyətində hansı məqamların yer ala biləcəyinə, təlimin hansı mərhələlərlə davam etdirilməsinə və hansı mühit, hansı növ kommunikasiya ilə qurulmasına seçilmiş strategiya ilə qərar verilir. Eyni zamanda təlim prosesinin planlaşdırılması və bu planın tətbiqi formaya çevriləsi strateji həmlələrə əsaslanaraq həyata keçirilir. Təlim prosesi zamanı məzmun xəttinin reallaşmasında müxtəlif yollar, digər bir ifadə ilə desək, strategiyalar mövcuddur. Bu mənada strategiya seçdiyimiz yoluñ ümumi istiqamətini və sərhədlərini göstərir. Strategiyanın müəyyənləşdirilməsi ilə təhsilverən modullararası və modullarxarici fəaliyyətlərin ümumi olaraq hansı formada təhsilalanların bu fəaliyyətdəki yerini və təlim prosesinin ümumi strukturunu planlaşdırılmış olur. Peşə-ixtisas və ümumtəhsil fənlərinin tədrisində integrativ prinsipin gözlənilməsi müəllimlərin və istehsalat təlimi ustalarının riayət etməsi lazımlı olan addımlardan biri kimi çıxış etməlidir.

Təlim-tədris prosesində hansı strategiyanın tətbiq olunmasına qərar verərkən, bu qərar prosesinə təsir göstərən daxili və xarici faktorlar mövcuddur. Bunlara məqsədlənən hədəflər, məzmun, təlim prosesində əsas götürülen fəlsəfi

məqamlar, təlimin müddəti, iqtisadi göstəricilər, mühitin xüsusiyyətləri və auditoriyanın həcmi ilə müəllimin müasir təlim texnologiyalarına adaptasiya dərəcəsini göstərmək olar. Söhbət peşə təhsili sistemində gedirsə, bir faktor da nəzərə alınmalıdır. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, təhsilalanların bilik səviyyələri təlim strategiyasının seçilməsində əsas meyarlardan biri olmalıdır. Burada, həm də müəllim faktoru da əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır. Təhsilverən mücərrəd məşhumlarda bürünməş fənn kurikulumlarının təlim nəticələrini auditoriyanın bilik səviyyəsinə uyğunlaşdırmaq şərti ilə tədris prosesi məhsuldar formada təşkil kompetensiyasına malik olmalıdır. Fənn müəllimləri və istehsalat təlimi ustaları demək olar ki, bütün təlim strategiyalarına bələd olmalı, strategiyaların tətbiqi mərhələsində bəzi strategiyaların özlərinə daha uyğun olduğunu və auditoriyanın səviyyəsi nəzərə alınmaqla daha sadə tətbiqi formaya çevirə biləcəyini müəyyən edə bilərlər. Təhsilalanlar özləri üçün sadə qəbul etdikləri strategiyaları kortəbii şəkildə mənimsətmək əvəzinə, müxtəlif strategiyaları tətbiqetmə bacarıqlarını inkişaf etdirməli və qarşılara daha geniş imkanlar tətbiq etməyi məqsəd qoymalıdırlar.

Təlim-tədris prosesində istifadə olunacaq təlim strategiyasının müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi formaya çevriləsi xüsusi diqqət və kvalifikasiya tələb edir. Hansı situasiyalarda hansı təlim strategiyasının effektiv olmasını hiss edə bilmək üçün mövcud strategiyaları və bu strategiyaların xüsusiyyətlərinin bilinməsi olduqca vacibdir. Göründüyü kimi, burada əsas yük fənn müəllimləri və istehsalat təlimi ustalarının üzərinə düşür. Son illərdə peşə təhsili müəssisələrində çalışan təhsilverənlərin orta yaş göstəricisinin yüksək olması, bu sahədə əhəmiyyətli inkişafın qarşısını almışdır. Artıq modul dərs vəsaitləri fəal təlim metodlarına əsaslanaraq tərtib olunduğu üçün təlim nəticələrinin məzmun xəttinin reallaşması mərhələsində də yüksək keyfiyyətlərə və tədqiqatçılıq meyllərinə malik təhsilverənlərin olması zəruriliyi yaranmışdır. Ümumiyyətlə, təlim strategiyaları növ etibarı ilə olduqca rəngarəngdir. Lakin peşə təhsili sisteminə uyğunlaşdırılan modul dərs vəsaitlərinin tədrisi üçün üç əsas təlim strategiyasının aktiv

istifadəsi təklif olunur. Həmin təlim strategiyaları aşağıdakılardır:

- *təqdimetmə yolu ilə təlim strategiyası;*
- *kəşfetmə yolu ilə təlim strategiyası;*
- *tədqiqat-araşdırma yolu ilə təlim strategiyası.*

Qeyd etmişdik ki, təlim-tədris prosesində müvafiq təlim strategiyalarının effektiv tətbiqi üçün strategiyanın mahiyyəti istehsalat təlimi ustaları və fənn müəllimləri tərəfindən tam qarvanılmalıdır. Bu məqsədlə sözü gedən strategiyaların əsas xüsusiyyətlərinə, planlaşdırılmasına, tətbiqi imkanlarına, üstün cəhətlərinə, eks təsirlərinə və digər məsələlərə nəzər yetirmək lazımdır.

Təqdimetmə yolu ilə təlim strategiyası.

Ausubel əzbərci öyrənmənin əvəzinə alternativ öyrənmə modelini təklif etmişdir. Ausubelin nəzəriyyəsində tələbələr əvvəlcədən “ilkin istiqamətləndiricilərə” (advenced organizer) ehtiyacın olduğunu qeyd etmişdir [Q.Qafarov]. Ausubel anlayış, qanun və fikirlərin müəllimlər tərəfindən sistemləşdirilərək təqdim olunmasını, tələbələrin də təqdim olunan məlumatlar məcmusunu mənalı formada öyrənməsinin lazımlığını qeyd etmişdir.

Təqdimetmə yolu ilə təlim hər hansı bir mövzu ilə əlaqəli ilkin məlumatların (baza biliklər çoxluğu) lazımı səviyyədə olmadığı və mövzunun yeni tədrisinə başlanıldığı hallarda istifadə olunan effektiv təlim strategiyasıdır. Bu strategiya məlumatları xüsusi diqqətlə sistemləşdirmək və tələbə tərəfindən qarvanılması üçün hazır formada təqdimolunma prosesidir. Effektiv təlim üsullarının köməyi ilə yeni anlayışların daha detallı anlayışlarla bir araya gəlməsi mümkündür. Strategiyada informasiya axınını ümumiləşdirən, anlayışları müəyyənləşdirən, nizamsız səpələnmiş məlumatları izah etməyə çalışan nümunələri seçib təhsilalanların diqqətinə çatdırıran əsl fasilitator müəllimdir. Başqa ifadə ilə desək, bu yanaşmada müəllim prosesin mərkəzi mövqeyində dayanmışdır.

Təqdimetmə yolu ilə təlim strategiyası tarixi nöqtəyi-nəzərindən köklü və ənənəvi təlim strategiyası olub, informasiya mübadiləsi və izahatın lazım olduğu hər situasiyada müvəffəqiyyətlə tətbiq olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir fənn kurikulumları məzmunca bu təlim strategiyasının imkanlarına və

xüsusiyyətlərinə uyğundur. Ümumi səriştələrin, eləcə də ümumtəhsil fənlərinin tədrisi imkanlarını bu strategiyaya müraciət etməklə artırmaq olar. Beləliklə, təqdimetmə yolu ilə strategiyanın peşə-ixtisas və ümumtəhsil fənlərinin tətbiqi ilə aşağıdakı üstünlüklər əldə olunacaqdır:

• *Dərsin planlaşdırılması və tədrisi vaxt baxımından uzun prosesdir. Bu strategiyaya müraciət etməklə vaxt baxımından səmərəlilik əldə olunur.*

• *İxtisas və ümumtəhsil fənlərində təhsilalanların qruplara ayrılması (bəzi ümumtəhsil fənləri istisna olmaqla) aparılmır. Bu strategiyaya müraciət etməklə izdihamlı siniflərdə təlimin aparılması ideal vasitədir.*

• *Tətbiqi formaya çevriləsi olduqca sadədir.*

• *Qayda və anlayışlarla əlaqəli izahlar verildiyi üçün təhsilalanların mənə cəhətdən yanlış istiqamətlənməsinin qarşısı alınmış olur.*

• *Təhsilalanlarda və xüsusi də peşə təhsili müəssisəsində oxuyan tələbələrdə dərsin ilkin mərhələsində marağın cəlb edilməsi nisbi çətin məsələdir. Bu üsüldən istifadə etməklə giriş taktikasında bu çətinliyin aradan qaldırılmasına müvəffəq olmaq mümkündür.*

• *Mövzu ilə əlaqəli anlayış və anlayışlararası mürəkkəb əlaqələrin qarvanılması baxımından təlim prosesi sadələşir.*

Bütün bunlara baxmayaraq, qeyd olunan strategiyanın müsbət və çatışmayan cəhətləri mövcuddur. Düşünürük ki, passiv auditoriya prinsipinin bir növ tətbiqinin davam etməsi, yəni təhsilalanların dinləyici qismində iştirakının qabardılması əsas mənfi və çatışmayan cəhətidir.

Kəşfetmə yolu ilə təlim strategiyası. Bu strategiya təsirli öyrənmə nəzəriyyəsinə əsaslanmışdır. Ona görə də təhsilverənin əsas vəzifəsi əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş məlumatları təhsilalanların diqqətinə çatdırmaq deyil, təhsilalanların öz təcrübələri ilə öyrənmə mühitini yarada bilməkdir. Eyni zamanda müəyyən bir problemi və ya mövzu ilə əlaqəli məlumatların toplanılması, analizi və nəticəyə varmağı təmin edən, təhsilalanların fəaliyyətinə əsaslanan təlim strategiyasıdır. Bu strategiyada təhsilverənlərin rəhbərliyi altında təhsilalanların mövzunu öz-özünə nəticəyə varmaq yolu ilə qarvamağa çalışmaları əsas şərtlərdən biri kimi çıxış edir.

Kəşfetmə təlim strategiyası təhsilalanların öz

fəaliyyətlərinə və müşahidələrinə əsaslanaraq mühakimə etməyə varmasının təmin edən strategiyadır. Qeyd olunan məsələnin təmin edilməsinin kildə açarının isə kəşfetmə üsulu ilə öyrənmənin olduğu irəli sürülmüşdür. Təlim strategiyasında təhsilalanların aktiv tədqiqatçı kimi hazırlanması prioritet məsələ olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Təhsilverən təhsilalanlara anlayışları, qayda və prinsipləri işlənmiş formada təqdim etmək əvəzinə, təhsilalanların eksperimentlər aparmağa, anlayış və prinsipləri bir növ kəşf etməyə sövq etməlidir.

Kəşfetmə yolu ilə təlim strategiyası Brenerin təsirli öyrənmə nəzəriyyəsinə əsaslanmışdır. Bu strategiyada təhsilalanların əsas vəzifəsi əvvəlcədən müəyyələşdirilmiş məlumatları təqdim etmə yolu ilə təlim strategiyasında olduğu kimi birbaşa ötürməklə deyil, təhsilalanlar tərəfindən aparılan təcrübələr hesabına öyrənə biləcəkləri mühitin yaradılmasıdır. Bu təlim üsulunun təhsilalanların öz fəaliyyətlərinə və müşahidələrinə əsaslanaraq mühakiməyə varmasına təşviq edən strateji yanaşmadır.

Kəşfetmə yolu ilə təlim strategiyasının qurucusu Brenar bu strategiyanın **4** əsas prinsip üzərində qurulduğunu qeyd etmişdir:

- təhsilalanların öyrənməyə hazırlığının təmin edilməsinin müəyyənləşdirilməsi;
- təlim materiallarının yenidən təşkil olunması;
- öyrənmə mərhələlərinin sıralanması;
- öyrənmə prosesində rolların paylanması və müəyyən edilməsi.

Qeyd olunan strategiya müasir dövrdə vacib xüsusiyyətlərə malikdir. Məlum olduğu kimi, müasirləşdirilən peşə təhsili programlarının böyük miqyasda təhsilalanların fəaliyyətinə əsaslanması və təhsilalanların məlumatları əzberləməsi deyil, özünüküldəşdirməsi kimi məsələlər ön plandadır. Bu rakursdan yanaşıldıqda modulların tədrisində bu strategiyanın tətbiq edilməsi zərurəti yaranmışdır. Ümumilikdə kəşfetmə yolu ilə təlim strategiyasının istifadə üstünlüləklərini aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

- təhsilalanlar aktiv rol aldığı üçün mövzu üzərində daha konsentrasiya imkanı əldə edir;
- təlim müddətində təhsilalani aktiv fəaliyyətə sürükleyən nümunələr və fəaliyyətlər onların diqqətini açır; anlayış və düşüncələrinin dərin-

ləşməsinə köməklik edir;

– aktiv fəaliyyət təhsilalanı vəziyyətə uyğun cavab verməyə cəlb edir ki, bu təhsilalanlarda həm yuxarı səviyyəli, həm də alternativ bacarıqların formalasdırılmasına şərait yaratır;

– təhsilalanlar “edərək-yaşayaraq” öyrəndikləri üçün bacarıqların inkişaf etdirilməsi, motivasiyanın və dərsə qarşı olan maraqlarının müsbət istiqamətdə dəyişməsi imkanını yaratır;

– kəşfetmə yanaşması ilə təhsilalan ətraf mühiti, idarəetməni, problemlərin həllinin və kəşfetmənin zövqünü yaşamaq imkanını əldə edir və bu səbəblə də təhsilalan üzərində araşdırma apardığı mövzu ilə əlaqəli daha xırda məqamlara qədər düşünməyə və araşdırmağa sövq edilir;

– təhsilalanlar məlumatların işlənilməsi bacarığına yiylənir;

– təhsilalanlar problemin həllinə yönəldilmiş üsul və vasitələrin məqsədyönlü seçimini aparmaq bacarığına yiylənirlər, sonda isə bu bacarıqlar vərdişlərə çevrilir.

Qeyd olunan üstünlükler onu deməyə imkan verir ki, kəşfetmə yolu ilə təlim strategiyası nəzəri ixtisas fənlərinin modullararası prinsipi ilə tədrisində ideal bir vasitədir. Təhsilalanın bilik və bacarıqlara yiyləndiyi ixtisasın elmi prinsipləri, gələcəkdə məşğul olacağı peşə fəaliyyətinin elmi baxımdan tam yiylənməsinin və ixtisaslı fəhlə kadri kimi formalasmasının yüksək səviyyədə təmini həyata keçiriləcəkdir. Bu strategiya müəyyən mövzuların tədrisində məhdudiyyətlər yarada da bilər. Digər arzuedilməz bir xüsusiyyəti isə tədris prosesinin müddətinin uzun olması zəruriliyidir.

Kəşfetmə yolu ilə təlim strategiyasının baxılan üstünlüklerinə əsaslanaraq demək olar ki, peşə təhsili sistemində təlim prosesində bu strategiyani tətbiq etmək məqsədə uyğun olardı. İxtisas modullarının tədrisində bu üsul effektiv ola bilər. Çünkü ixtisas modullarında “Tələbələr üçün fəaliyyətlər” bölməsində verilən praktik-yönümlü tapşırıqları kəşfetmə yolu ilə icra etmək imkanı vardır.

Tədqiqat-araşdırma yolu ilə təlim strategiyası. Con Dyu (J. Dewey) tərəfindən inkişaf etdirilən bu strategiya təhsilalanlarda tədqiqat və analiz əsasında öyrənməni təmin edir. Bu strategiya təhsilalanların məlumatları təhlil edərək

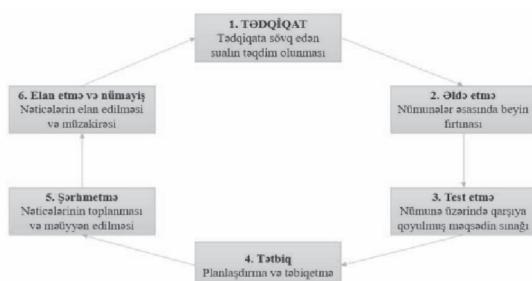
analizinə əsaslanan strateji öyrənmə yoludur. Bu prosesdə qeydiyyat aparmağı, digər tədqiqatçıların əldə etdiyi nəticələri qavramağı və aparılan tədqiqatın nəticələrini diaqram, qrafik, histoqramma və s. vizual infoqrafik vasitələrə çevirmə bacarığının formallaşdırılması məsələsi əsas məqsədlərdən biridir.

Con Dye tərəfindən inkişaf etdirilən təlim strategiyası tədqiqat yolu ilə tədqiqat və analiz bacarıqlarının formallaşdırılması istiqamətində qurulmuşdur. Burada vacib məqam baxılan məsələnin təhsilverənin fasilitator dəstəyi ilə təhsilalanın praktiki fəaliyyəti və öz təcrübəsi hesabına mənimşənilər üçün bu üsulun tamamilə praktiki fəaliyyət üzərində qurulan istehsalat təlimində tətbiqi əvəzsiz rola malik olmalıdır.

Bəzi tədqiqatçıların fikirlərinə əsaslanaraq qeyd olunan strategiyada baxılan problemlər dörd müxtəlif formada həll olunur:

- zəhni fəaliyyətdən, nümunələrdən və xüsusi vəziyyətlərdən qanunlara, qaydalara və ya prinsiplərə istinad etməklə;
- zəhni fəaliyyətdən və müəyyən olunmuş qaydalardan nümunəvi hadisələrə enərək yeni tənqid yanaşma forması dərslərə istinad etməklə;
- bir sistemi hissələrə ayırmalı (analiz prosesi);
- analiz metodları vasitəsi ilə elementlərinə ayrılan sistemi təkrarən təşkil etmək üçün elementlərin müəyyən bir prinsip çərçivəsində birləşdirməklə (sintez prosesi).

Təhsilverənin təlim strategiyasının düzgün tətbiqi üçün onun mərhələlərinə bələd olması lazımdır. Hansı mərhələnin bir-birini izləməsini, mərhələlərarası keçidi və əldə olunan nəticələrin ümumi istiqamətini müəyyən etmək bacarığı təhsilverəndə formallaşmalıdır. Aşağıdakı cədvəldə tədqiqat yolu ilə təlim strategiyasının mərhələləri göstərilmişdir (**şəkil 1**).

Şəkil 1. Tədqiqat-analiz yolu ilə təlim strategiyasının mərhələləri

Təqdimetmə yolu ilə təlim, izahedici və şərh-edici yanaşma ilə anlayış və ümumiləşdirmələrin təhsilverən tərəfindən çatdırıldığı təlim prosesidir və təhsilalanı passiv qəbulədici və dinləyici rolunda qiymətləndirilməsi, təlim prosesinin monotonlaşması diqqət səviyyəsini və motivasiyanı yüksəltməyə kifayətsiz nöqsanların olması səbəbi ilə bir çox hallarda tətbiq olunmur. Təəssüflər olsun ki, hazırda bir çox peşə təhsili müəssisələrində təlim prosesi bu strategiyanın üzərində qurulmuşdur. Kortəbii, şifahi səsləndirilən fikirlər təhsilalanlarda, əksinə, demotivasiya və anlayış yayılmalarının yaranmasına güclü təsir göstərir. Bu prosesin ixtisas modullarında tətbiqi isə təhsilalanın gələcək fəaliyyətində problemlərin üzə çıxmasını stimullaşdırır.

Qeyd olunan nöqsanların aradan qaldırılması üçün təhsilalanların səviyyəsi və nizamsız səpələnmiş faktların strukturunun sistemləşdirilərək yeni strukturda təşkil edilməsi, prosesdə təhsilalanların aktiv iştirakını təmin edəcək mehanizm (məsələn, rollu oyun üsulu) tətbiq edilməsi və məzmunun çatdırılmasında xeyli sayda hissə orqanlara xitab edilməsi lazımdır. Bir sözlə, bu strateji yanaşma peşə təhsilində, xüsusilə ixtisas fənlərinin tədrisində və istehsalat təliminin təşkilində arzu edilməyən bir strategiya kimi müəyyən edilmişdir. Nöqsanlar aradan qaldırıldıqdan sonra bu üsul ümumtəhsil fənlərinin tədrisində ideal bir vasitəyə çevrilə bilər.

Nəticə. Strategiyanı təlim prosesi baxımından müəyyənləşdirilən hədəf bacarıqlarına yiylənməsi üçün izlənilən taktiki yol adlandırmışdıq. Təşkil olunan tədris prosesinin planlaşdırılması və bu planın tətbiqində müəyyənləşdirilən strategiya əsas götürülür. Təlim-tədris prosesində hansı növ strategiyanın tətbiqinə qərar verilərkən hədəf bacarıqlar və məzmun təlim prosesində əsas götürülən fəlsəfi yanaşma, iqtisadi amil, mühitin xüsusiyyətləri və auditoriyanın həcmi ilə təhsilverənin uyğunluğu kimi faktorlar nəzərə alınmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənli B. Təhsilin inkişafı strategiyası və müasir dərsin təşkili problemləri. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, №6, 2014, 57-63 səh.
2. Qafarov Q. Peşə təhsilində düzgün təlim strategiyasının müəyyənləşdirilməsi. Anlayış xəritələrinin tətbiqi. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı,

№3, 2019, səh 687.

3. Qafarov Q., Rzayeva A. Peşə təhsilində fizika fənninin müasir tədrisi metodikası. PhET səmilyasiya platformu. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, №2, 2019, səh. 117-125.

4. Qafarov Q. Peşə-ixtisas fənlərinin mənimsənilməsinə anlayış karikaturalarının təsiri. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, №1, 2020, səh. 149-162.

5. Qafarov Q. Peşə-ixtisas fənlərinin tədrisində anlayış xəritlərindən istifadə. "Peşə təhsili və insan kapitalı" jurnalı, cild 3, №4, 2020, səh. 94-100.

6. Fisher K.M., Lipson J.I. Twenty questions about student errors. Journal of Research in Science Teaching. № 23 (9), 1986, pp. 783-803.

7. Novak J.D. Learning, creating, and using knowledge: Concept maps as facilitative tools in schools and corporations. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum & Associates, 1998.

8. Ausubel D.P. The Psychology of Meaningful Verbal Learning. New York: Grune & Stratton, Inc. 1968.

cation, exploration and research, such as modern training strategies. The application of these training methods in the vocational education system has been found to have many practical advantages. As a result, the possibility of applying training strategies was explored and the application of relevant strategies in the organization of general education subjects, specialty subjects and industrial training was proposed.

Г.Кафаров, Дж.Атакишиева

Теоретические и практические вопросы реализации тренировочных стратегий при обучении модулям компетентности

Аннотация

Как и в других областях образования, в профессиональном образовании можно определить стратегию обучения на основе нескольких показателей. Независимо от типа применяемой стратегии обучения общая цель состоит в том, чтобы учащиеся приобрели соответствующие навыки. В настоящее время разрабатываются новые методы и инструменты для стратегий обучения в области педагогики. В статье рассматриваются принципы и преимущества организации тренировочных стратегий посредством применения, изучения и исследования, таких как современные тренировочные стратегии. Было обнаружено, что применение этих методов обучения в системе профессионального образования дает много практических преимуществ. В результате была изучена возможность применения стратегий обучения и предложено применение соответствующих стратегий при организации общеобразовательных предметов, специальных предметов и производственного обучения.

G.Gafarov, J.A takishiyeva

Theoretical and practical issues of the implementation of training strategies in the teaching of competency modules

Abstract

As in other areas of education, it is possible to define a training strategy in vocational education on the basis of several indicators. Regardless of the type of training strategy applied, the overall goal is to ensure that learners acquire the appropriate skills. Currently, new methods and tools for teaching strategies in the field of pedagogy are being developed. The article considers the principles and advantages of the organization of training strategies through appli-

ŞƏHİD MƏZUNLARIMIZ

Pərvanə Fərhadqızı,
“Green Start Academy”nin əməkdaşı
e-mail: ferhadqizi1984@gmail.com

Hər bir müəllimin əsas vəzifəsi təhsilli, tərbiyəli, Vətən yükünü öz çıyinlərində daşıya bilən ləyaqətli, sağlam təfəkkürlü vətənpərvər gənclər yetişdirməkdir. İnsanın dəyəri elə onun niyyətindən bəlli olur. Müəllimlər də bu amalı, məsul vəzifəni sevgi ilə aşayırlar. Türk dünəyasının böyük oğlu M.K. Atatürk demişdir: “Müəllim şam kimidir, özü yanır tükənərkən ətrafinı işiqlandırır”. Bəli, nəticə göz qabağındadır.

Bu məqalədə Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzində təhsil almış bir neçə tələbənin 44 günlük Vətən mühəribəsində göstərdiyi qəhrəmanlıqlarından söz açmaq istərdim.

Azərbaycanın ilk kəşfiyyatçı Milli Qəhrəmanı, uğurlu Horadiz əməliyyatının komandiri, şəhid kapitan Elxan Zülfüqarovun bacısı, Qarabağlı müəllim Naridə Zülfüqarovanın 18 yaşlı vətənpərvər tələbəsi **Feyzizadə Toğrul İlqar oğlu** ikinci Qarabağ mühabibəsində Füzuli və Xocavəndin azadlığı uğrunda gedən döyüslərdə iştirak edib.

Bir dəfə yaralanıb xəstəxanada müalicə olunsa da, yenidən “Dəmir Yumruq” əməliyyatına, döyüşə yollanıb. Axırıncı dəfə noyabr ayının 1-i ailəsi ilə danışıb, vəziyyətin yaxşı olduğunu bildirib. Noyabr ayının 4-də isə Xocavənd döyüsləri zamanı Qızılqaya yüksəkliyində şəhid olan Toğrul ölümündən sonra “Vətən uğrunda” və “Füzulinin azad olunmasına görə” medalları ilə təltif edilib.

Azərbaycanın ərazi bütövlüğünün bərpa olunması üçün başlanan Vətən mühəribəsində tələbəsinin ığidliyini izləyən Naridə müəllimin 15-ci qrupun tələbəsi Toğrul haqqında dediklərindən: Ailənin böyük oğlu olan Toğrul 2019-2020-ci tədris ilində “avtomobil təmiri üzrə çilingər” ixtisasına daxil olub. Toğrula üç fəndən – avtomobilin ümumi quruluşu, avtomobilin ümumi quruluşu və laboratoriyası, avtomobil şassilərinə texniki qulluq və təmirindən dərs demiş və imtahan götürmüştəm. Onun marağının avtomobilin söküklüb-yığılmaması və təmirində iştirak etmək idi. Qürur duyduğum tələbəm Toğrul mənim və digər müəllimlərinin əziyyətini itirmədi, tələbə yoldaşlarına örnək oldu.

Adı çəkilən Mərkəzdə təhsil almış şəhid **Qasımov Əli İbrahim oğlu** və şəhid **Məmmədov Murad İlham oğlu**

haqqında müəllimləri Gülbəniz Əliyevanın xatırələrindən: “Tələbələrimdən Əli Talış kəndi istiqamətində, Murad isə Qubadlının azad edilməsi uğrunda gedən döyüslərdə qəhrəmancasına şəhid olublar. Hər ikisi 3 il tələbəm olub, gözümün qabağında formalaşıblar. Onlar 9-cu sinifdən bu mərkəzə daxil olmuşdular. Yəni yeniyetmə çağlarında idilər. Mərkəzi 18 yaşlarında bitirib əsgərliyə getdilər. Hər ikisi

də intizamlı, tərbiyəli, mədəni uşaqlar idи. Murad çox savadlı idи, təhsilini Rusiya Federasiyasında davam etdirmək istəyirdi. Lakin düşmən imkan vermədi ki, o, buna nail olsun. Çox gülərüz olduğu üçün ona irad tuturdum, amma şəhid şəklində fikirli, qəmgin düşmüştür.

Əli isə yaşı az olsa da, həddindən artıq kişi qeyrətli, özünü böyük kimi aparan, mərd oğlan idи. Rəhbərliklə birlikdə Əlinin evinə getmişdik. Ölümündən bir gün öncə “Mən şəhid oldum” mahnısı ilə video çəkib anasına atdığını gördük. Anasına örəpək göndərmişdir ki, Mən ölsəm başına qara bağlama, bu örəpəyi bağlayarsan. Anasını düşünən, fikirləşən övlad idи”.

Mərkəzin direktor müavini Xalidə Hümbətovanın xüsusi təyinatlı şəhid **Ağayev Rəşad Rövşən oğlu** və şəhid Qasımov Şəhriyar Vəzir oğlu haqqında dedikləri: Tələbəm Rəşad Tərtər rayonunun Talış və Suqovuşan kəndlərinin azadlığı uğrunda döyüşüb. O, iki bacının bir qardaşı idи. 20 yaşlı gəncin şüarı “Öncə Vətən” olub. Döyüşü dostlarını xilas edən zaman snayper gülləsinə tuş gəlib. Ən sevimli aləti gitara olub.

Tələbəm şəhid **Şəhriyar Qasımov** isə 2020-2021-ci tədris ilində “elektrik avadanlıqlarına xidmət və təmiri üzrə elektrik montyoru” ixtisasına daxil olub. 2020-ci ilin oktyabr ayında hərbi xidmətə çağırılıb. O, Füzuli, Cəbrayıł, Xocavənd və bir neçə strateji yüksəkliklərdə döyüüşüb. Hadrut uğrunda gedən döyüşlərdə – Ərgünəş dağındaki döyüşdə şəhid olub. O, qorxmaz, mərd biri idи. Köynəyinə yazdığı “Mən Qarabağı sevirəm” şüarı Vətənə olan sevgisinin bariz nümunəsidir”.

Rəşad Ağayev “*Vətən uğrunda*”, “*Cəbrayı�ın azad olunmasına görə*” medalları ilə, Şəhriyar Qasımov isə “*Vətən uğrunda*”, “*Xocavəndin azad olunmasına görə*” medalları ilə təltif olunublar.

Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzinin şəhid tələbələri və onlar kimi neçə-neçə şəhid olan mərd, qəhrəman oğullarımızın canları, qanları bahasına ərazi bütövlüyüümüz bərpa olundu. Bizim borcumuzdur ki, hər zaman onları yaşadaq, adlarını uca tutaq. Ruhları şad, məkanları cənnət olsun! Valideynlərinin qarşısında baş əyirik!

Azərbaycan Respublikası
Nazirlər Kabinetinin
2021-ci il 15 sentyabr tarixli
547s nömrəli Sərəncamı ilə
təsdiq edilmişdir.

2021/2022-ci tədris ili üçün peşə təhsili müəssisələrinə tələbə qəbulu
Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi üzrə

İxtisa- nın şifri	İxtisasın qrupu	İxtisasın adı	Cəmi	Yerlərin sayı, o cümlədən		İllik təhsil haqqı (manatla)	
				dövlət hesabına	ödənişli əsaslarla	Bakı şəhə- rindəki təhsil müəssisələrində	digər bölgələr- dəki təhsil müəssisələrində
1	2	3	4	5	6	7	8
I. “Sənətşünaslıq, mədəniyyət və incəsənət” peşə istiqaməti üzrə							
030102	Kargüzarlıq	karguzar	120	60	60	500	500
030103	Reklam işi	reklam işçisi	80	40	40	600	500
030110	İnteryer və eksteryerin bədii tərtibatı	interyer və eksteryerin bədii tərtibatçısı	40	20	20	550	500
		florist	20	20			
030111	Zərgərlik	zərgər	100	60	40	600	550
030112	Ağacdan, keramikadan, metaldan hazırlanan bədii məmulatlar	ağac nəqqasçısı	40	40			
030119	Xalq bədii yaradıcılığı	misgər	20	20			
		xalçaçı	280	240	40	500	500
II. “İqtisadiyyat, xidmət, avtomatika və idarəetmə” peşə istiqaməti üzrə							
030202	Mühasibat işi	əməliyyatçı- mühəsib	800	340	460	650	550
		mühasibat uçotu	80	80			
030203	Sığorta işi	sığorta işçisi	40	40			
030204	Kommersiya	dayə	80	80			
		ərzaq və qeyri- ərzaq malları satıcısı, nəzarət- çi-xəzinədar	300	200	100	550	500
		kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanılması və anbarlanması üzrə logistika mütəxəssisi	100	80	20	550	500
		logistika operatoru	20	20			
		tədbirlərin təşkilatçısı	60	40	20	550	500

030207	Kino-video nümayishi	işiq operatoru	40	20	20	550	500
		kinomontajçı	20	20			
		səs operatoru	20	20			
		video çəkiliş üzrə operator	80	40	40	600	550
		media və audiovizual texnologiyaların istismarı	20	20			
030208	İaşə xidməti	aşpaz	1060	640	420	650	550
		qənnadiçi, şirniyyatçı	440	240	200	600**	500
		turizm sahəsində iaşə üzrə mütəxəssis	240	200	40	600	500
030210	Bərbərlik	bərbər	540	200	340	650	550
		bərbər-vizajist-manikürçü	680	380	300	650	550
		qrimçi-pastijor	20	20			
030213	Bələdçilik	turizm təşkilatçısı	240	160	80	600	550
030214	Avtomatlaşdırılmış texnologiyalar və istehsal	avtomatika üzrə usta	40	20	20	600*	550
		avtomatika sistemlərinin istismarı	20	20			
030219	İnformasiya-kommunikasiya texnologiyası və hesablama texnikasının təmiri və servis xidməti	kompüter operatoru	1220	340	880	650	550
		kompüter ustası	460	300	160	650	550
		sistem və şəbəkə xidməti üzrə texnik	60	40	20	650	550
		telekommunikasiyada kompüter texnikasının istismarı üzrə operator	360	200	160	650	550
		vəb-dizayner və program təminatçısı	120	100	20	650*	550
		vəb-dizayn və program təminatı	100	100			
		kibertəhlükəsizlik	20	20			
		kompüter sistemlərində programlaşdırma	20	20			
030221	Mehmanxana işi	mehmanxana inzibatçısı	180	140	40	550	500
		mehmanxanada təsərrüfat işləri üzrə nəzarəçi	40	20	20	550	500
		oteldə konsiyerj	40	20	20	550	500
		mehmanxana və restoran işinin təşkili və idarə edilməsi	100	100			
030222	Mühafizə işi	mühafizəçi	40	20	20	550	500

III. “Kənd təsərrüfatı, balıq və meşə təsərrüfatı” peşə istiqaməti üzrə						
030301	Bitkiçilik	bitkiçilik mütəxəssisi	400	320	80	500
		baramaçı	60	60		
		meyvə ustası	80	60	20	500
		tərəvəz ustası	120	80	40	500
030302	Kənd təsərrüfatı nəqliyyatı və elektrik avadanlığına xidmət	genişprofilli traktorçu-maşinist təmirçi-çilingər	240	180	60	500
		genişprofilli traktorçu-maşinist, təmirçi-çilingər, avtomobil sürücüsü (BC kateqoriyası)	420	300	120	550
		kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə fermer	180	160	20	550
		kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə fermer, avtomobil sürücüsü	20	20		
030303	Maşın-traktor parkına texniki xidmət	aqroservis mütəxəssisi	460	340	120	500
030304	Heyvandarlıq üzrə mütəxəssis	heyvandarlıq mütəxəssisi	420	360	60	500
		baytar texniki	20	20		
		baytarlıq və heyvandarlıq işi	40	40		
030306	Ariçılıq	ariçi	180	140	40	500
030309	Yeraltı mədən işləri	dağ-mədən işləri üzrə mütəxəssis	40	40		
030311	Neft və qazçıkarma	neft və qazçıkarma operatoru	180	120	60	650
030319	Bağ-park və landşaft sahələrinə nəzarət	bağban-dekorator	20	20		
030321	Ağac emalı qurğuları, mebel sənayesi, ağac məməmulatları və yarımfabrikatların hazırlanması	mebel ustası	160	100	60	550
		üzlükçü dizayner	40	20	20	550
030322	Balıqçılıq	balıq yetişdirilməsi üzrə mütəxəssis	40	20	20	550
						500

IV. “Energetika, elektrotehnika, cihazqayırma və optik texnika, radiotexnika, rabitə və informasiya texnologiyaları” peşə istiqaməti üzrə							
030403	Elektrik stansiyalarının və şəbəkələrinin avadanlıqlarına xidmət və təmir	elektrik xətlərinin quraşdırılması və təmiri üzrə müttəxəssis	180	160	20	550	500
030404	Yüksəkgərginlikli hava xətlərinin və kontakt şəbəkələrinin quraşdırılması	yüksəkgərginlikli hava xətlərinin və kontakt şəbəkələrinin quraşdırılması üzrə elektrik montyoru-xətçi	20	20			
030405	Lift təmiri	lift üzrə elektromexanik	40	20	20	550	500
030409	Elektrik avadanlıqlarına xidmət və təmir (sahələr üzrə)	elektrik avadanlıqlarına xidmət və təmir üzrə elektrik montyoru	900	700	200	550	500
		sənaye və mülki binalarda elektrik avadanlıqlarının quraşdırılması və istismarı	80	80			
030420	Elektrik avadanlıqlarının və şəbəkələrinin elektroquraşdırılması	elektronika ustası	20	20			
		elektronika və kommunikasiya sistemlərinin istismarı	60	60			
030423	Radiomexanika	radio-televiziya aparatlarının təmiri və xidməti radio-mexaniki	20	20			
030428	Radio və telefon avadanlıqlarının quraşdırılması	rabitə avadanlıqlarının quraşdırıcısı	100	80	20	550	500
030429	Mobil telefonların təmiri	mobil telefonların təmiri ustası	20	20			
V. “Metallurgiya, maşinqayırma və metal emalı” peşə istiqaməti üzrə							
030514	Qaynaq (elektrik qaynağı və qaz qaynağı işləri)	öl elektrik qaynaqcısı	260	140	120	550	500
		elektrik qaz qaynaqcısı	860	560	300	600	550
		sənayedə quraşdırma işləri üzrə usta	60	40	20	600*	550
		sənaye avadanlıqlarının quraşdırılması və texniki istismarı	60	60			
030526	Mexaniki emalda dəzgah və avadanlıqların sazlanması	programla idarə edilən sənaye avadanlıqlarının texniki istismarı	60	60			
		programla idarə olunan dəzgahların operatoru	20	20			

030527	Torna və frezer dəzgahı	torna və frezer dəzgahlarının operatoru	180	180			
030529	Çilingərlik	mexaniki yiğma işləri üzrə çilingər	100	60	40	500	500
		təmirçi-çilingər	280	200	80	500	500
VI. “Aviasiya, kosmik raket, dəniz texnikası və nəqliyyat vasitələri” peşə istiqaməti üzrə							
030601	Uçan aparatların planer və sistemlərinin təmiri və istismarı	planer və mühərrik üzrə mexanik	40	20	20	550	500
030602	Uçan aparatların elektrik, cihaz və radio avadanlıqlarının təmiri və istismarı	uçan aparatların cihaz avadanlıqları üzrə elektromexanik	60	20	40	550	500
030605	Gəmi maşın və mexanizmlərinin təmiri və istismarı	gəmi maşın mexanizmlərinin təmiri üzrə çilingər	40	20	20	550	500
030615	Maşinist	elektrovoz maşinisti köməkçisi	100	80	20	650	550
		teplovoz maşinisti köməkçisi	40	20	20	600	500
030616	Hərəkət tərkibinin təmiri və xidməti	dəmiryol stansiyası və keçid növbətçisi	60	60			
		vaqon baxıcısı-təmirçisi	120	80	40	550	500
		texniki xidmət məntəqələrində lokomotivlərin baxıcısı və təmiri çilingəri	40	20	20	550	500
030618	İşarəvermə, mərkəzləşdirmə, bloklama qurğuları (İMΒ)	işarəvermə, mərkəzləşdirmə, bloklama qurğularının təmiri və xidməti elektrik montyoru	20		20	550	500
030620	Elektrik qatarı (metropoliten)	elektrik qatarının maşinist köməkçisi	80	60	20	600	500
030622	Nəqliyyat terminalına xidmət	kran maşinisti (krançı)	120	40	80	600	550
030624	Avtomobilərin təmiri - sürücülük	avtomobil rəngsazi	60	40	20	550	500
		avtomobil üzrə dəmirçi	40	20	20	550	500
		avtomobil üzrə elektrik	220	140	80	550	500
		avtomobilərin təmiri çilingəri	480	340	140	550	500
		avtomobilərin təmiri çilingəri-avtomobil sürücüsü	280	200	80	600	550

		avtomobil diaqnostikası və təmiri ustası	180	60	120	600*	550
030625	Avtomotonəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyəti	avtomobil mühərriklərinin yiğicisi	40	20	20	550	500
030625		nəqliyyat vasitələrinin texniki istismarı (avtomobil üzrə)	100	100			
030631	Metropolitendə stansiya növbəsi	metropolitenin stansiya növbətçisi	60	40	20	600	550

VII. “Kimyəvi və biokimyəvi texnologiya” peşə istiqaməti üzrə

030701	Laborant-analitik	kimyəvi analiz laboranti	120	80	40	650	550
		laborant-mikrobiolog	60	40	20	550	500
030713	Neft-kimya sənayesinin aparıcı	neft-kimya sənayesinin aparıcı-operatoru	60	40	20	550	500

VIII. “İllkin tələbat və ərzaq mallarının texnologiyası” peşə istiqaməti üzrə

030812	Yeyinti məhsulları istehsalı avadanlıqları	üzümçülük və şərab ustası	180	180			
030818	Tikiş istehsalatı	dərzi	1100	800	300	600	550
		tikiş avadanlıqlarının operatoru, tikişçi	380	260	120	550	500
030819	Modelçilik və dizayner	geyim üzrə dizayner	280	200	80	600	550
		kostyum ustası və dərzi	100	80	20	600	550
030824	Elektron yiğma və səhifələmə	qrafik dizayner	380	260	120	650	550
		poliqrafiya üzrə dizayner	40	40			

IX. “İnşaat və arxitektura” peşə istiqaməti üzrə

030905	Mənzil-kommunal təsərrüfatı	çilingər-santexnik	180	140	40	550	500
		mənzil təsərrüfatı xidməti üzrə mütxəssis	40	20	20	550	500
030906	Xarrat-dülgər və parket istehsalı	dülgər	240	220	20	550	500

030907	Bəzək tamamlama işləri	rəngsaz və suvaq ustası	160	160			
030908	Ümumi inşaat işləri	inşaat ustası	80	80			
		binaların tikintisi və istismarı	60	60			
		İnteryer dizayn	20	20			
030913	İnşaatda sanitartexniki sistemlərin hissə və qovşaqları	isitmə və soyutma sistemlərinə xidmət üzrə mütəxəssis	60	60			
		plastik boru qaynaqcısı	20	20			
		Cəmi	20580	13840	6740		

*Koreya təhsil standartları əsasında yaradılan Peşə Təhsil Mərkəzində təhsil haqqı 1000 manat məbləğində olmaqla.

** Turizm və Sosial Xidmətlər üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzində özəl tərəfdəşliq programı çərçivəsində tədris olunacaq (6 aylıq) ixtisasda təhsil haqqı 1000 manat məbləğində olmaqla.

Qeyd: Özəl peşə təhsili müəssisələrində təhsil haqqı müəssisənin xərcləri nəzərə alınmaqla, müəssisə tərəfindən müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi üzrə

İxtisasın şifri	İxtisas qrupu	İxtisasın adı	Cəmi	Yerlərin sayı, o cümlədən		İllik təhsil haqqı (manatla)
				dövlət hesabına	ödənişli əsaslarla	
030202	Mühasibat işi	əməliyyatçı-mühasib	40		40	500
030204	Kommersiya	tədbirlərin təşkilatçısı	20	20		
030208	İaşə xidməti	aşpaz	120		120	500
		qənnadıcı-sırniyyatçı	40		40	500
		turizm sahəsində iaşə üzrə mütəxəssis	20	20		
030210	Bərbərlik	bərbər	20		20	500
		bərbər-vizajist-manikürçü	20		20	500
030220	Mehmanxana işi	mehmanxana inzibatçısı	20	20		
030213	Bələdçiilik	turizm təşkilatçısı	140	100	40	500
030824	Elektron yiğma və səhifələmə	qrafik dizayner	40		40	500
		CƏMİ	480	160	320	

İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi üzrə

İxtisasın şifri	İxtisas qrupu	İxtisasın adı	Cəmi	Yerlərin sayı, o cümlədən		İllik təhsil haqqı (manatla)
				dövlət hesabına	ödənişli əsaslarla	
030214	Avtomatlaşdırılmış texnologiyalar və istehsal	avtomatika üzrə usta	20	20		
030219	İnformasiya-kommunikasiya texnologiyası və hesablama texnikasının təmiri və servis xidməti	veb-dizayner və program təminatçısı	20		20	600
030301	Bitkiçilik	bitkiçilik mütəxəssisi	20	20		
030303	Maşın-traktor parkına texniki xidmət	aqroservis mütəxəssisi	20	20		
030409	Elektrik avadanlıqlarına xidmət və təmir (sahələr üzrə)	elektrik avadanlıqlarına xidmət və təmir üzrə elektrik montyoru	20	20		
030514	Qaynaq (elektrik qaynağı və qaz qaynağı işləri)	sənayedə quraşdırma işləri üzrə usta	20	20		
030526	Mexaniki emalda dəzgah və avadanlıqların sazlanması	programla idarə olunan dəzgahların operatoru	20	20		
030527	Torna və frezer dəzgahı	torna və frezer dəzgahlarının operatoru	20	20		
030824	Elektron yığma və səhifələmə	qrafik dizayner	20		20	600
030913	İnşaatda sanitari-texniki sistemlərin hissə və qovşaqları	isitmə-soyutma, havalandırma sistemləri və avadanlıqları üzrə montajçı	20	20		
CƏMI			200	160	40	

MƏQALƏLƏRİN TƏRTİBATI QAYDALARI

Dərc olunacaq məqalə redaksiyaya həm kağız, həm də elektron formada təqdim olunmalıdır. Məqalə hazırlanarkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

1. Məqalə azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər hər üç dildə təqdim olunmalıdır.

2. Məqalə Microsoft Word mətn redaktorunda A4 formatında (soldan, yuxarıda, aşağıdan və sağdan – 2 sm.), Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə, vahid sətirarası intervalla və mətn daxili yazıda 1sm. abzas buraxmaqla hazırlanmalıdır və həcmində məhdudiyyət qoyulmur.

3. Məqalənin mətninin aşağıdakı bölmələrdən ibarət olması tövsiyə olunur:

- giriş (məsələnin aktuallığı, problemin hazırkı vəziyyəti);
- tədqiqatın məqsədi, məsələnin qoyuluşu;
- məsələnin həll üsulları aprobasiyası;
- alınan nəticələrin tətbiqi;
- nəticə.

4. Məqalə aşağıdakı ardıcılıqla hazırlanmalıdır: UOT – soldan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə, sonda 6pt. interval; məqalənin adı – ortadan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə; müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-mail ünvanı – ortadan, sonda 6pt. interval; xülasə (mətn təqdim olunan dildə), sonda 6pt. interval; açar sözlər – kursivlə, sonda 6pt. interval; giriş və digər alt başlıqlar – soldan, qalın şriftlə, əvvəlində və sonunda 6 pt. intervalla.

5. Ədəbiyyat siyahısı: hər bir istinad olunan mənbənin adı tərcümə olunmadan, məqalədə istifadə olunma ardıcılığına uyğun olaraq nömrələnir. Mənbənin bibliografiq təsviri Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiya işlərində mənbənin bibliografiq təsvirinə irəli sürdüyü tələblərə uyğun olaraq göstərilməlidir.

6. Məqalədə cədvəl və şəkillər nömrələnir: cədvəl cədvəlin yuxarısında, kursivlə, ortadan, (məs., *Cədvəl 1.*) şəkil şəklin altında, kursivlə, ortadan (məs., *Şəkil 1.*) və mətn hissədən (yuxarıdan və aşağıdan) 1 boş sətir buraxmaqla göstərilməlidir. Cədvəllər bilavasitə məqalənin mətnində yerləşdirilməlidir. Hər cədvəlin öz başlığı olmalıdır. Cədvəllərdə mütləq ölçü vahidləri göstərilməlidir. Əlyazma mətndə şəkillər və cədvəllərin yeri göstərilir. Eyni bir məlumatı mətndə, cədvəldə və əlyazmada təkrarlamaq yolverilməzdir.

7. Düsturlar Microsoft Equation-də standart parametr ilə yiğilir. Mətn də ancaq istifadə olunan düsturlar nömrələnir. Düsturun nömrəsi sağda mötərizədə yazılır.

8. Redaksiyaya məqalə göndərildikdə müəlliflər haqqında məlumat: soyadı, adı, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi, iş yeri, vəzifəsi, telefon nömrəsi, e-mail ünvanı da təqdim olunmalıdır.

9. Müəssisədə yerinə yetirilən tədqiqatın nəticələrini açıqlayan məqalənin çap edilməsi üçün müvafiq yazılı razılıq olmalıdır.

10. Məqalədə göstərilən məlumat və faktlara görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

11. Redaksiyaya daxil olan məqalələrə rəy təqdim olunur və müsbət rəy almış məqalələr çapa tövsiyə olunur.

12. Redaksiya məqalənin əsas məzmununa xələl gətirməyən redaktə dəyişiklikləri və ixtisarları etmək hüququnu özündə saxlayır.

13. Məqalə çapa verilmədikdə redaksiya heyətinin qərarı barədə müəllifə məlumat verilir və əlyazma müəllifə qaytarılmır. Redaksiyanın məqaləni yenidən işləmək haqqında müraciəti, onun çapa veriləcəyini ehtiva etmir. Belə ki, ona əvvəl rəyçilər, sonra isə redaksiya heyəti yenidən baxır. Çap üçün məqbul sayılmayan məqalə müəllifinin məqalənin çapına yenidən baxılması xahişi ilə redaksiya heyətinə müraciət etmək hüququ var.

14. Məqalənin korrekturası müəllifə göndərilmir. Məqalə çap olunandan sonra redaksiya otiskləri yazışma üçün göstərilən ünvana göndərir.

15. Məqalə sadalanan tələblərə cavab verməzsə, baxılmaq üçün qəbul edilmir və müəllifə qaytarılır. Əlyazmanın daxil olduğu vaxt redaksiyanın mətnin son variantının redaksiyaya daxil olduğu gündən sayılır.

16. Redaksiyanın ünvanı: Bakı, AZ 1033, Ə.Orucəliyev 61. Tel. (+994 12) 566-09-67

Fax: (+994 12) 566-09-87; www.jurnal.vet.edu.az; e-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

PREPARATION RULES OF ARTICLES

Articles published in the paper, as well as in electronic form will be submitted. The following requirements must be taken into account while preparing the article:

1. Articles should be prepared in one of the languages-Azerbaijani, Russian and English, the name of the article, abstract and keywords should be submitted.
2. The articles should be submitted in the Microsoft Word text editor A4 format (from left, above, below and right-2cm.), with the font Times New Roman 12 font., 1 cm inter-text interval, remaining paragraphs and the scope of the article is not limited.
3. Article text consisting the following sections is recommended:
 - introduction (the problem actuality, state-of-the-art of the problem);
 - the purpose of the research, formulation of the problem;
 - the problem solution methods and approbation;
 - application of achieved results;
 - result.
4. The articles must be prepared in the following sequence: The unified decimal qualification-from left bold, 6 font. interval; the name of the article-from the middle, capitalized, bold, 6 font, interval, initials and surname of authors-from the left and bold italic authors place of work city country and e-mail address-from the left in the end 6 font interval summary (in the language of the article)-italics in the end 6 font, interval; key words-italics, in the end 6 font, interval introduction and other sub-headings-from left, bold, and at the beginning end 6 font, interval.
5. List of bibliography each referred source must be numbered in accordance with the sequence used in the article and remained untranslated.
6. The table and pictures in the article must be numbered: Table – at the top of the table, from the right (eg, **Table 1.**), a picture-below the picture from the middle (eg **Picture 1.**) remaining parts (from the above and below) a blank line. Tables should be inserted into texst and have titles. Units arc required to be indicated in tables. The authors should mark in margins the location of illustrations and tables in the text. Please do not duplicate data in the text tables and figures. Captions should be supplied on a separate sheet.
7. Formulas must be assembled in standards parameter-Microsoft Equation. Only formulas used in the text must be numbered. The formula numbers must be written in brackets in the right.
8. Sending articles to the editorial office must contain information about the authors: surname, name, scientific degree, scientific rang, place of work, position, phone number, or e-mail address.
9. Articles stating results of researches, executed in establishments, have to have corresponding permission to publication.
10. The author is responsible for the information and facts mentioned in the article.
11. The articles received by the editorial office are presented for reference and the articles with positive references are recommended for publication.
12. The Editorial Board has the right to edit the manuscript and abridge it without misrepresenting the paper contents.
13. The Editorial Office informs the authors of paper denial and the reviewers conclusion without returning the manuscript. A request to revise the manuscript does not imply that the paper is accepted for publication since it will be reviewed and considered by the Editorial Board. The authors of the rejected paper have the right to apply for its reconsideration.
14. Proofs are not sent to the authors. Three offprints of each paper will be supplied free of charge of the corresponding author.
15. Papers not meeting the above requirements are denied and returned to the authors. The date of receipt of the final version by Editorial Office is considered as the submission date.
16. Editorial Office Address: AZ1033, Baku city, ave A.Orujaliyev 61. Phone (+994 12) 566 09 67; Fax (+994 12) 566 09 87; www.jurnal.vet.edu.az; e-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Публикуемая статья должна быть представлена в редакцию в бумажном и в электронном виде. При подготовке статьи должны быть выполнены следующие требования:

1. Статья должна быть подготовлена на одном из языков – азербайджанском, русском или английском. Название статьи, аннотация и ключевые слова должны быть представлены на трех языках.

2. Электронный вариант статьи должен выполняться в текстовом редакторе Microsoft Word в формате А4 (поля: левое, правое, верхнее и нижнее – 2 см), шрифтом Times New Roman размером 12 пт. Междустрочный интервал – одинарный, абзацный отступ – 1 см и не должен ограничиваться размером статьи.

3. Текст статьи рекомендуется составлять из нижеследующих разделов:

- введение (актуальность проблемы, нынешнее состояние проблемы);
- цель исследования, постановка задачи;
- методы решения и апробация задачи;
- внедрение полученных результатов;
- результат.

4. Статья должна быть подготовлена в следующей последовательности: УДЖ – слева, жирном шрифтом, в конце интервал 6 пт; название статьи – в центре, прописным и жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; инициалы и фамилии авторов – в центре, прописным и жирным шрифтом; место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты – по центру, в конце интервал 6 пт; аннотация (на языке представленного текста) – в конце интервал 6 пт; ключевые слова – курсивом, в конце интервал 6 пт; введение и другие подзаголовки – слева, жирным шрифтом, в начале и конце интервал 6 пт.

5. Список литературы: название каждого источника не переводится и нумеруется в статье в соответствии с последовательностью использования. Библиографическое описание источников должны быть указаны в соответствии с требованиями, предъявляемыми ВАК к библиографическому описанию источников в диссертационной работе.

6. В статье нумеруются таблицы и рисунки: таблица – в верхней части таблицы, курсивом, в центре (например, **Таблица 1.**), рисунок – под рисунком, курсивом, в центре (например, **Рисунок 1.**) и, пропуская одну пустую строку от текста (из верхней и нижней частей).

Таблицы располагаются непосредственно в тексте статьи. Каждая таблица должна иметь заголовок. В таблицах обязательно указываются единицы измерения величин. В тексте рукописи на полях указываются место для рисунков и таблиц. Повторение одних и тех же данных в тексте, таблицах и рисунках недопустимо. К статье прилагается список подрисуночных подписей.

7. Формулы набираются стандартными параметрами в Microsoft Equation. Номер формулы пишется в скобках с правой стороны. В тексте нумеруются только использованные формулы.

8. При отправке статей в редакцию также должны быть представлены сведения об авторах: фамилия, имя, ученая степень, ученое звание, место работы, должность, номер телефона, адрес электронной почты.

9. Статьи, излагающие результаты исследований, выполненных в учреждениях, должны иметь соответствующие разрешение на опубликование.

10. Автор несет ответственность за информацию и факты, указанные в статье.

11. Статьи, поступившие в редакцию, направляются на отзыв; статьи, получившие положительные отзывы, рекомендуются к публикации.

12. Редакция оставляет за собой право производить редакционные изменения и сокращения, не искажающие основное содержание статьи.

13. В случае отклонения статьи редакция сообщает автору решения редколлегии и заключение рецензента, рукопись автору не возвращается. Просьба редакции о доработке статьи не означает,

что статья принята к печати, так как она вновь рассматривается рецензентами, а затем редакционной коллегией. Автор отклоненной статьи имеет право обратиться к редколлегии с просьбой повторно рассмотреть вопрос о возможности опубликования статьи.

14. Корректура авторам не высылается. После опубликования статьи редакция высыпает оттиски по адресу, указанному для переписки.

15. Статьи, не отвечающие перечисленным требованиям, к рассмотрению не принимаются и возвращаются авторам. Датой поступления рукописи считается день получения редакцией окончательного текста.

16. Адрес редакции: AZ1033, г. Баку, пр. А.Оруджалиев 61, Тел: (+994 12) 566 09 67;
факс: (+994 12) 566 09 87; www.jurnal.vet.edu.az; e-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

Yaradıcı heyət

Baş redaktor müavini

Əfsanə Zülfüqarova

məsul katib

Afaq Xanpaşayeva

baş mühasib

Kəmalə Bayramova

şöbə redaktorları

Fikrət Əhədov

Vüqar Səlimova

Sevinc Məmmədova

Günel Ələsgərova

Pərvanə İbrahimova

müxbir-redaktor

Rəna Rüstəmova

korrektor

Lalə Niyazqızı

Jurnal Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 23.11.2017-ci il tarixli,
416 №-li əmri ilə təsis edilmiş və dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Qeydiyyat № 2000314101

* * *

Jurnalın yaradıcı kollektivi Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin Həsən bəy Zərdabi adına
Diplomuna layiq görülmüş və jurnal Azərbaycan Mətbuat Şurasının üzvüdür.

* * *

“Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının TEKNİKA, İQTİSAD və PEDAKOGİKA elm sahələri üzrə
dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövri elmi nəşrlərin
siyahısında yer almışdır.

Redaksiyanın ünvani: AZ 1033, Bakı şəhəri, Əlicabbar Orucəliyev 61;
Tel./Fax: 566-09-67; 566-09-87;

www.jurnal.vet.edu.az

E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

R e k v i z i t l ə r

Müştəri: “Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalı

VÖEN: 2000314101

H/h: AZ36CTRE0000000000002167908

Bank: Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi

Kodu: 210005

VÖEN: 1401555071

M/hesab: AZ41NABZ0136010000000003944

SWIFT: CTREAZ22

D3. Büdcə təsnifatının kodu: 142593

D4. Büdcə səviyyəsinin kodu: 03

Çapa imzalanmışdır: 21.09.2021. Kağız formatı: 60x84¹/8.

Çap vərəqi: 13. Sifariş: 63.

“Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalı redaksiyasında yiğilib və
“Ideal-Print” MMC-nin mətbəəsində çap olunub.